

e-ISSN:2148-8703

YIL / YEAR: 2023 / CILT / VOL.: 10 / SAYI / NO: 2

PAMUKKALE JOURNAL OF EURASIAN SOCIOECONOMIC STUDIES

PAMUKKALE
JOURNAL OF EURASIAN
SOCIOECONOMIC STUDIES

Aralık-2023

**PAMUKKALE
JOURNAL OF EURASIAN
SOCIOECONOMIC STUDIES**

JOURNAL BOARDS / DERGI KURULLARI

Editors / Editörler

Editors-in-Chief / Baş Editörler

Onur KULAÇ

Pamukkale University, Türkiye

Bo Li

Huaiyin Institute of Technology, China

Editorial Board Members / Editör Kurulu Üyeleri

Veronika LINHARTOVA

Ambis University, Czech Republic

Filiz YEŞİLYURT

Pamukkale University, Türkiye

Kecheng LIU

Reading University, England

Ros CAMERON

Curtin University, Australia

Yunchuan ZHANG

Wuhan University of Science and Technology, China

İrfan ERTUĞRUL

Pamukkale University, Türkiye

Oğuzhan ERDOĞAN

Burdur Mehmet Akif Ersoy University, Türkiye

Davide de GENNARO

University of Salerno, Italy

Chris STREAM

University of Nevada (Las Vegas), USA

Ionut MINEA

Alexandru Ioan Cuza University, Romania

Paul Leonard GALLINA

Bishop's University, Canada

Kai XUE

Qingdao University of Technology, China

Baasanjav GANBAATAR

National University of Mongolia, Mongolia

Teona MATARADZE

Tbilisi State University, Georgia

M. Ulaş KOYUNCUOĞLU

Pamukkale University, Türkiye

Dejan MAROLOV

Goce Delchev University, North Macedonia

Valentina-Mariana MANOIU

University of Bucharest, Romania

Language Editor / Dil Editörü

Özlem Özdeşim SUBAY

Pamukkale University, Türkiye

Journal Secretariat / Dergi Sekreteryası

Cihat Karademir

Pamukkale University, Türkiye

Web/ Genel Ağ: <https://dergipark.org.tr/en/pub/pjess>

Publication Type/ Yayın Türü

Elektronik /Elektronik

e-publication/e-yayın

© All rights of Pamukkale Journal of Eurasian Socioeconomic Studies Journal publications are reserved. These publications may not be reproduced, distributed and published partially or completely for commercial purposes without permission.

However, except for commercial purposes, it can be quoted by showing a source.

The views and opinions in the articles published in Pamukkale Journal of Eurasian Socioeconomic Studies belong to the author. It does not reflect the official opinion.

Pamukkale Journal of Eurasian Socioeconomic Studies is published 2 (two) issues per year.
International peer-reviewed journal.

Vol.10, No.2, 2023
e-ISSN:2148-8703

PJESS

PJESS

**PAMUKKALE
JOURNAL OF EURASIAN
SOCIOECONOMIC STUDIES**

Indexes / İndeksler

Ensar Kıvrak - Burak Gökalp

82

Symbolization of the Ottoman Sultan and the Rise of State Legal Personality from the Perspective of Ottoman Political Modernization: From the Sened-i İttifak to the Kanun-i Esasi

Osmanlı Siyasal Modernleşmesi Perspektifinden Padişahın Sembolikleşmesi ve Devlet Tüzel Kişiliğinin Yükselişi: Sened-i İttifak'tan Kanuni Esasiye'ye

Nigâr DEĞİRMENCİ - Çağla Pınar TUNÇER

101

A Comprehensive Taxonomy for Critical Analysis of the Visual Discourse of Political Cartoon: An Application Example with Political Cartoons on Turkification Policies

Siyasi Karikatürlerde Görsel Söylemin Eleştirel Analizi İçin Kapsamlı Bir Taksonomi: Türkleştirme Politikalarını Anlatan Karikatürlerle Bir Uygulama Örneği

Ferihan Polat - Başak Turna

125

Evaluation of Egypt's Industrialization Within the Framework of Gerschenkron's Analysis

Gerschenkron'un Analizi Çerçevesinde Mısır'ın Endüstrileşmesinin Değerlendirilmesi

Burak DERTLİOĞLU

153

Analysis of Social Assistance and Solidarity Foundation Policies In Turkey: The Case of Denizli / Çal

Türkiye'de Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı (SYDV) Politikalarının Çözülmesi: Denizli / Çal Örneği

Osmanlı Siyasal Modernleşmesi Perspektifinden Padişahın Sembolikleşmesi ve Devlet Tüzel Kişiliğinin Yükselişi: Sened-i İttifak'tan Kanuni Esasiye'ye

Symbolization of the Ottoman Sultan and the Rise of State Legal Personality from the Perspective of Ottoman Political Modernization: From the Sened-i Ittifak to the Kanun-i Esasi

Ensar Kıvrak*

Sakarya Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, ensarkivrak@sakarya.edu.tr,
ORCID ID: 0000-0002-2248-0127

Burak Gökalp**

burak.gk1p@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-5493-419X

Article Info: Review

Date Submitted: 01.12.2023

Date Accepted: 28.12.2023

Makale Bilgisi: Derleme

Geliş Tarihi: 01.12.2023

Kabul Tarihi: 28.12.2023

Abstract

Bu çalışma, Osmanlı Devleti'nde egemen olarak padişahın şahsı ile devlet tüzel kişiliğinin birbirinden ayrılması sürecinin evrimini konu edinmektedir. Bu bağlamda Osmanlı siyasal modernleşmesi, teorik çerçevede değerlendirilmiştir. Çalışmanın sonucunda, modernleşme hareketleriyle birlikte devlet tüzel kişiliğinin padişahın şahs-ı manevisinden ayrılarak bürokraside somutlaşmasının tedricen gerçekleştiği; bürokrasi ve padişah arasında kimi zaman bürokrasinin kimi zaman padişahın lehine birtakım gelişmeler yaşandığı tespit edilmiştir. Buna göre modernleşme hareketleriyle birlikte padişahın şahsı ile devlet tüzel kişiliğinin birbirinden ayrılmasının ilk izleri Sened-i İttifak'ta somutlaşırken, Tanzimat döneminde bürokrasinin meşruiyetini sağlayacak, dolayısıyla devlet tüzel kişiliğini somutlaştıracak gelişmelerin daha yoğun olduğuna dikkat çekilmiştir. Fakat sonrasında Kânûn-ı Esâsî ile egemen bir figür olarak padişahın kendine anayasal bazı güvenceler sağlmasına rağmen özellikle II. Meşrutiyet döneminde bu ayrıcalıklarının da kaybettiği tespit edilmiştir. Böylece siyasi bir figür olarak padişahın gittikçe sembolik bir pozisyona gerilerken egemenliğin devlet tüzel kişiliğini temsil etmesi sebebiyle meclis ya da bürokrasi gibi kurumlarda temerküz etmeye başladığı sonucuna ulaşılmıştır. Abstract, makalenin amacını, yöntemini ve sonuçlarını içerecek biçimde düzenlenmiş olmalı ve 160 sözcüğü geçmemelidir.

Öz

This study deals with the evolution of the process of separating the personality of the sultan as the sovereign and the state legal entity in the Ottoman Empire. In this context, Ottoman political modernization has been evaluated in a theoretical framework. As a result of the study, with the modernization movements, the state as a legal entity was gradually separated from the biological/physical personality of the sultan and embodied in the bureaucracy; It has been determined that there are some developments between the bureaucracy and the sultan, sometimes in favor of the bureaucracy and sometimes the sultan. Accordingly, while the first traces of the separation of the sultan's personality and the state legal entity from each other with the modernization movements were embodied in the Sened-i Ittifak; it was pointed out that the developments that would provide the legitimacy of the bureaucracy and thus embody the state legal entity were deepen in the Tanzimat period. However, it was determined that although the sultan, as a sovereign figure, provided some constitutional guarantees with the Kanun-i Esâsî, he lost these privileges, especially during the Second Constitutional Period. Thus, it was concluded that while the sultan, as a political figure, gradually regressed to a symbolic position, the sovereignty started to concentrate in institutions such as parliament or bureaucracy because the sovereignty represented the state legal entity.

Keywords: Osmanlı Siyasal Modernleşmesi, Egemenlik, Osmanlı Devleti'nde Egemenlik, Devlet Tüzel Kişiliği

Anahtar Kelimeler: Ottoman Political Modernization, Sovereignty, Sovereignty in the Ottoman Empire, State Legal Entity

JEL codes: P48

JEL kodları: P48

EXTENDED ABSTRACT

The transformation of sovereignty during the Ottoman political modernization, particularly through The Ottoman political modernization period witnessed a significant transformation, with bureaucracy emerging as a substantial rival to the personalized sovereignty embodied by the Sultan. This shift towards representative power was shaped by key elements such as the Sened-i İttifak, Tanzimat and Islahat Edicts, and the events during the First and Second Constitutional Eras. The research problem centers on understanding the constitutional and institutional changes that facilitated the transition from personalized sovereignty to popular sovereignty during the Ottoman modernization process. The research questions delve into the significance of Sened-i İttifak, the developments during Tanzimat and Islahat, the Sultan's initial securing of constitutional sovereignty through the Kânûn-ı Esâsî, the repercussions of Abdülhamid II's dethronement, and the evolution towards popular sovereignty post-abolition of the Sultanate and the Caliphate. The literature review synthesizes existing scholarship on Ottoman political modernization, examining the roles of Sened-i İttifak, Tanzimat, and Islahat, as well as the emergence of modern bureaucracy and parliamentary dynamics. The methodology involves a historical analysis of primary sources and secondary materials, providing a qualitative approach to understanding the narrative of events. The results and conclusions aim to synthesize historical analysis and literature review findings, offering a comprehensive understanding of sovereignty evolution during Ottoman political modernization and discussing broader implications on the political landscape and the legacy of this transformation in the modern concept of sovereignty.

GİRİŞ

Gül Akyılmaz, "Osmanlı Devletinde Egemenlik Kavramının Gelişimi" (1999) adlı ufuk açıcı makalesinde Osmanlı Devletinde modernleşme hareketleriyle birlikte başlayan süreçte Sened-i İttifak belgesinin ve Tanzimat ve Islahat Fermanlarının padişah egemenliğini sınırlamadığını savunmaktadır. Yine Akyılmaz, 1876 tarihli Kânûn-ı Esâsî'nin padişah egemenliği ve millet egemenliği arasında bir ara rejimi temsil ettiği ve 1909 değişiklikleri ile millet egemenliğinin hukuk sistemine girerek egemenliğin padişahattan millete doğru yola çıktığı tespitinde bulunmaktadır. Bu çalışma bağlamında, Akyılmaz'ın tespitleri tartışmasız kabul edilmekle birlikte bir noktada eksik olduğu vurgulanmalıdır ki o nokta devlet tüzel kişiliğinin oluşumu meselesidir. Osmanlı, bir hanedanlık olarak kurulmuştur ve tüzel kişiliği haiz bir devlet telakkisi, kuruluşla birlikte var olagelmiş değildir. Nitekim aynı tarihli başka bir ufuk açıcı çalışma olan Christoph K. Neumann'ın "Devletin Adı Yok – Bir Amblemin Okunması" (1999) adlı makalesi, devletin farklı dönemleri için farklı isimlerin konulması gerektiğini iddia etmekte ve en azından on altıncı yüzyıl sonuna değin Osmanlıların kendilerini isimlendirmesinde kurumsal bir yapı ve tüzel bir kişilik olarak *devlet* tabirine yer verilmediğini; hanedanın esas alındığını göstermektedir.

Bu bağlamda devlet tüzel kişiliği olgusu, devletin kuruluşundan beri var olagelmiş değil, ancak sonradan ortaya çıkarak gelişim göstermiş bir olgudur.¹ Bu çalışmada da bu tespitten hareket edilerek devlet tüzel kişiliğinin gelişimi, modern bürokrasinin gelişmesine bağlanmıştır. Özellikle modernleşme hareketleriyle birlikte modern bürokratik yapının

¹ Ernst H. Kantorowicz, *Kralın İki Bedeni* (2018) adlı eserinde İngiltere özelinde devlet tüzel kişiliğinin gelişimini detaylı bir şekilde ele almaktadır.

gelişimi ve yine bu süreçte yaşanan hukuki gelişmeler, Osmanlı'da devlet tüzel kişiliğinin tecessümü bağlamında değerlendirilmiş ve devlet tüzel kişiliğinin gelişiminin egemenlik düşüncesinin dönüşümü üzerinde meydana getirdiği etkiler ortaya konmuştur.

Osmanlı klasik döneminde egemenlik sorunu, egemenliğin sürekliliği, onu kimin taşıyacağı ve taht kavgaları etrafında şekillenmiştir. Bu çalışmada Osmanlı Modernleşmesi, klasik dönemdeki bu tartışmalardan ziyade modern dönemin bir zorunluluğu olan modern bürokratik örgütlenme ve bu örgütlenmeyle padişah arasındaki ilişki çerçevesinde incelenecektir. Bu bağlamda, öncelikle Sened-i İttifak ile âyanlar, padişahın yetkilerini sınırlayarak egemenliği kendi lehlerine aşındırma teşebbüsünde bulunmuşlardır. Ardından Tanzimat ve Islahat Fermanları ile modern bürokratik yapı oluşmaya başlamış; buna paralel olarak Osmanlıcılık düşüncesi çerçevesinde tebaadan vatandaşa geçişin temelleri atılmıştır. Böylece yaratılmış olan vatandaş modeli, 20. yüzyılın başında devletin şahs-ı manevisinin egemen bir güç olmasına meşruluk zemini kazandırmıştır. I. ve II. Meşrutiyet tecrübeleriyle padişahla bürokrasi arasındaki söz konusu çekişmeye anayasal bir hüviyet kazandırmıştır. Başlangıçta Kânûn-ı Esâsî'de padişahın yürütme ve yasama erkleri üzerindeki etkisi anayasal bir güvenceye sahipken II. Meşrutiyet döneminde padişah sembolik bir politik aktör haline gelmiştir.

Özetle; egemenlik ve süreklilik ilişkisi I. Ahmet dönemine kadar hanedanlık soyu ve padişahın şahsı arasındaki bir ilişkiye işaret ederken modernleşme hareketleriyle beraber padişahın şahsı ile bürokrasi ve ardından meclis arasındaki gerilimi ifade etmektedir. Başka bir ifade ile egemenlik sorunu, Osmanlı klasik dönemi için hanedan içi bir problem iken modern dönemle birlikte devlet tüzel kişisi olarak bürokrasi ve zamanla millet egemenliğinin temsilcisi olacak meclis ile bu tüzel kişiliğin başı olarak padişah arasındaki gerilimin tezahürü olmuştur.

Bu tartışmaların öncesinde, egemenlik kavramından ve devlet tüzel kişiliğinden bahsetmekte yarar vardır. Nitekim egemenlik ve devlet tüzel kişiliği bağlamında bir tartışma yürütülecekse öncelikle egemenliğin ne olduğuna karar vermek ve devlet tüzel kişiliğinin tanımını ortaya koymak gerekmektedir.

1. EGEMENLİĞİN DÜŞÜNSEL İKLİMİ

Egemenlik, felsefi kökenleri Aydınlanma düşüncesine kadar uzanan ve modernist akıl yürütmenin ışığında şekillenen ekonomik-siyasal bir tahayyülün ürünüdür. Aydınlanmanın ve ona bağlı gelişen modernitenin oluşturduğu yeni iklim, sadece felsefi bir duruş olarak değil; ekonomik, politik ve toplumsal her türlü tahayyülün yeniden yapılandırılması, yeni bir akıl yürütme mantığı çerçevesinde ele alınması ve bu akıl yürütme yöntemi ile meşrulaştırılmasını içeren bir *zihniyet* değişikliği şeklinde tanımlanabilir. Aydınlanma; Kant'ın (1724-1804) *Aydınlanma Nedir?* (1784) makalesinde tanımladığı gibi öznelerin bir vasi tayin etmeksizin yaşadıkları, kendi hayatlarını kendi kararlarıyla yönetebildikleri ve yetişkin gibi karar verebildikleri bir zihin durumudur (Kant, 2005: 225). Böylece aydınlanmanın marifetiyle insanların² ve devletlerin *Ancien Régime*'den ve Kilise'den, dolayısıyla tanrıdan özerk olarak varlığını devam ettirmesi mümkün hale gelmektedir. Tüm bu gelişmeler ışığında modernliğin

² Aydınlanma dönemi öncesi için *birey* ifadesini kullanmak anakronik bir yaklaşım olacağından bu cümlede insanlar ifadesi tercih edilmiştir.

doğuşuyla insanlık hiçbir aracıya gerek duymaksızın kendi gücünü keşfetmiş ve kendine biçtiği bu değer, akla ilişkin yeni bir bilinç düzeyiyle birleşmiştir (Hardt ve Negri, 2003: 95). Horkheimer ve Adorno'nun (2002: 1) Kant-vari ifadeleriyle bu yeni entelektüel iklim, düşüncede ilerleme, insanları korkudan (özünde Kilise korkusundan) kurtarma ve onları kendi kendilerinin efendisi haline getirme çabalarını işaret ederken artık işlerin nasıl tutulacağına dair karar mercininin ise akıl sahibi insan olduğunu gösterir.

Bu noktada egemenlik; Batı'da devletin Kilise'nin ve onun öğretilerinin vesayetinden kurtulma, onları tersyüz etme çabasını temsil etmektedir. Baskın olan Hıristiyanlık bilgisinin –ya da bir hakikat üretme aracı veya bir tahayyül olarak Kilise'nin– doğayı, siyaseti, ekonomiyi ve toplumu anlamlandırmada yetersiz ve hatalı olduğuna dair bir kanaatin giderek toplumda yükselmeye başlaması neticesinde tedricen dinin iktidarını ortadan kaldırması (Habermas, 2002: 14-15), devletlerin akla, rasyonaliteye dayanan ve onları diğer iktidar odaklarından özerkleştirebilecek yeni bir meşruiyet biçimiyle temellendirme imkânı vermiştir. Bu tersyüz etme çabası, Aydınlanma öncesinde siyasal meşruiyet aracı olan “kutsallığı” yeniden tanımlayarak seküler yaşamın dini yaşamın yerini alması projesini içermektedir (Pabst, 2010: 570). Bu bağlamda egemenlik kavramı akli ön planda tutan bir zihniyetin siyasete ve devlet idaresine yansımalarının somutlaşması olarak tanımlanabilir.

Bu zihniyet değişikliğinin bir yansıması olan egemenlik kavramının bir ayağı bu zihniyet değişimi aracılığıyla palazlanan kapitalist ekonomide, diğer ayağı yine aynı zihniyete dayanarak merkezi ve bürokratik bir hâl alan modern devlet yapısındadır.

Diğer taraftan bu kavram sadece hukuki bir statü değil, milli devlet, ulus devlet, merkezi devlet gibi belli devlet formlarını, millet veya ulus ismiyle tanımlanan insan topluluklarını ve bunların hepsini son kertede belirleyen ekonomik dinamiği (Althusser, 1995: 80) içinde barındıran bir fenomendir. Devletler modern egemenliği benimsemesi halinde üniter veya federal, demokratik veya despotik fark etmeksizin sistemi işler kılabilmektedir³.

Devletler söz konusu olduğunda onları geleneksel ve modern olarak ayırabilmenin yolu egemenlik kavramından geçmektedir. Bu bağlamda ağ şeklinde örgütlenmiş, esnek ve çoklu yapılardan oluşan imparatorluklardan hiyerarşik örgütlenmeyi öngören, daha katı ve monist bir forma sahip olan ulus devlete geçişin temel dinamikleri egemenlik kavramına dayanmaktadır. Egemenlik bu anlamıyla devleti belli bir insan topluluğu ve bu topluluğun üzerinde yaşadığı belli bir toprak parçasıyla sıkı sıkıya ilişkili kabul ederek imparatorluk formunda belli belirsiz olan nüfus ve sınır gibi kavramları da yerli-yurtlulaştırır⁴.

2. EGEMENLİK KAVRAMI

Bir kavram olarak egemenlik, Avrupa'da modern devletlerin gelişimine koşut olarak 16. yüzyıl sonlarında Fransız hukukçu Jean Bodin (1530-1596) tarafından ortaya atılmıştır. Latince *en üstün, en yüce* anlamlarına gelen *superanus* kelimesinden türetilerek Fransızca'ya *souveraineté* şeklinde kazandırılan bu kavram; sınırsız, mutlak, tek, bölünemez ve

³ Ayrıntılı bilgi için bkz: Barrington Moore, *Diktatörlüğün ve Demokrasinin Toplumsal Kökenleri Çağdaş Dünyanın Yararlanmasında Soyulun ve Köylünün Rolü*. Çev. Şirin Tekeli ve Alaeddin Şenel (İstanbul: İmge Kitabevi, 2011).

⁴ Yerli-yurtlulaştırma/yersiz-yurtsuzlaştırma (deferritorialisation/deterritorialisation) kavramları için bkz. Gilles Deleuze ve Felix Guattari, *A thousand plateaus: Capitalism and schizophrenia*. (London: Bloomsbury Publishing, 1988).

devredilemez iktidarı ifade etmektedir (Bodin, 2003: 1). Bodin'e göre egemenlik mutlak, sınırlandırılmaz, bölünemez, parçalara ayrılamaz ve Tanrı'dan sonra kendi üzerinde hiçbir güç tanımaz (Bodin, 2003: 3-4; Beriş, 2008: 58). Grotius'a (1583-1645) göreyse egemen, başkasının denetimine tabi olmayan; yaptıkları bir başkasının iradesiyle geri alınamayan; geçersiz kılınamayandır (Grotius, 1967: 30). Diğer bir ifadeyle Aydınlanmanın getirdiği zihin durumuna uygun olarak devletin bir vasi kabul etmemesidir.

15. ve 16. yüzyıllarda Avrupa özelinde feodalizmin ve Kilise otoritesinin zayıflaması, merkezî/mutlak monarşilerin güçlenmesini sağlamıştır. Bu sayede monarklar, ilk kez kendi monarşileri üzerinde mutlak güç sahibi olma iddiasında bulunmuş ve bu iddialarını egemenlik kavramıyla temellendirmişlerdir (Heywood, 2017: 110). Bir diğer ifadeyle egemenlik, Kilise ve geleneksel devlet yapısı (imparatorluk) karşısında kendini ispat edebilme işlevi görmüştür (Schilling, 1971: 216). Ancak Bodin'e göre egemen hâlâ bir monarktır. Bodin, hükümdarın mutlak egemenliğe sahip olması gerektiğini, iradesinin hukukun bile üstünde olduğunu öne sürmektedir (Philpott, 2001: 117).

Diğer taraftan Hobbes (1588-1679) ile birlikte devlete içkin olan egemenlik toplum sözleşmesi kurgusu etrafında temellendirilerek güvenlik endişesinden hareket eden rasyonel bir zemine oturtulmuştur. Böylece siyasal irade hem doğal hukuk hem de tanrıdan bağımsız hâlâ gelebilecektir (Beriş, 2008: 58). Tüm bunlar devlet otoritesini ve ondan kaynaklanan (pozitif) hukuksal yapıyı meşru kılmaktadır. Bununla beraber devletin sürekliliğini de güvence altına almaktadır (Ağaoğulları, 2006: 352). Kral, siyasal iktidarı kullanan ve böylece egemenliğe işlevselliğini kazandıran egemen sıfatıyla devletle özdeşleşip meşru bir niteliğe sahip olmaktadır.

Meşruiyetin dışarıdan (Kilise yoluyla tanrıdan) verilen bir şey olarak kabul edildiği çağın ötesine geçilmesi, egemene ve egemenliği kullanan kişiye içsel bir meşruiyet kurma zorunluluğu getirmiştir (Ağaoğulları, 2006: 353). Bu sorun Hobbes'un egemenliği toplum sözleşmesi kuramının üzerine oturtmasıyla çözülmüştür. Bir diğer ifadeyle egemen dışarıdan gelen bir meşruiyeti reddettiği için meşruiyeti içeride, kendi yönettiği tabanda bulmak zorunda kalmış; onun için de egemenliğin bir tür sosyal sözleşmeden tevarüs ettiği düşüncesiyle temellendirme yoluna gitmiştir. Böylece klasik imparatorlukların genel itibarıyla vergi ve askerlik hizmeti dışında kendilerine müdahale etmediği tebaa, modern devletlerde bir tür meşruiyet dayanağı haline gelerek politik rol sahibi olmuştur.

Modern anlamıyla egemenlik ortaya çıktığı andan itibaren artık padişah veya kral gibi idarecilerin egemenlikle ilişkisi onu temsil etme düzeyinde kurgulanmak durumunda kalmıştır. Böylece egemenlik söz konusu olduğunda, yönetme erki kral ya da padişahın şahsından koparak onu *egemenlik kullanma memuruna* indirger. Böylece egemen olan millet, kral, meclis, bürokrasi gibi kurumlar da temsilen bu gücü uygulayan bir aktör görevi görürler. Elbette bu noktada özellikle Bodin'in teorisinde bir kral-devlet arayışı olduğu itirazı getirilebilir. Ancak burada kral Kilise'den bağımsızlaştıkça meşruiyetini halktan sağlamak zorunda kalmış ve netice itibarıyla egemenliğin asli taşıyıcısı değil temsilcisi haline gelmiştir.

Zira Emmanuel Joseph Sieyès (1748-1836) 1789'un başında yayımladığı *Üçüncü Tabaka Nedir?* (Qu'est-ce que le Tiers état?) adlı çalışmasında ayrıcalıklarla donatılmış bir toplumun doğal

hukuka aykırı olduğunun altını çizer. Ayrıcalıklar kaldırıldığında geriye *üçüncü tabaka*, herşey yani *bütün ulus* kalacaktır (Ağaoğulları, 2006: 192). Bu, ruhban sınıfının ve aristokratların ayrıcalıklarının ellerinden alınmasıyla bu sınıfların egemen devletin hükmettiği *sıradan insanlara* dönüştürülmesi anlamına gelmektedir. Sieyès'in ifadesiyle iktidar kamuya aittir, yani bütüne; ulusa (Ağaoğulları, 2006: 197).

Böylece Sieyès'in de katkısıyla modern devletlerde egemenliğin asıl sahibi olarak üçüncü tabaka işaret edilmiş olur. Sieyès'e göre üçüncü tabaka yani nihayetinde ulus; yasa koyucunun altında, onun koyduğu yasalara uygun yaşayan ve yasa koyucunun kendisinde temsil edilen bir tür ortaklar topluluğudur (Sieyès, 2002: 527). Sieyès'in iddiaları, bu çalışma bağlamında iki noktada önemlidir. Birincisi, herkesi eşit sayarak kralın maddi/biyolojik varlığının politik bir içerik kazanması engellenir. Yani egemenlik bir kişinin biyolojik varlığına özgülenemez. İkincisi, egemenliğin taşıyıcısı olma görevi temsil mekanizması sayesinde kişilerden ziyade kurumlara aktarılır.

Fransız Devrimi, egemenlik kavramının somut birtakım uygulamalara konu olmasının miladı olarak kabul edilir. Fransız devriminin ardından egemenliğin çeşitlerinden biri olan *ulusal egemenlik* diğer egemenlik biçimlerini geride bırakarak kendini tek geçerli egemenlik biçimi olarak dayatma imkânı bulmuştur. Burada Bodin'in belirttiği ve egemenliğin özü olarak ifade edilebilecek olan bölünmezlik, parçalanmazlık, devredilmezlik gibi unsurlar değişmemiş; ancak onun taşıyıcısı ve dolayısıyla da biçimi ulusal bir formasyonda yeniden tanımlanmıştır. Dolayısıyla "bu dönemde yapılan tek ama en köklü değişiklik egemenliğin monarktan alınıp ulusa verilmesidir" (Ağaoğulları, 2006: 236). Böylelikle modern devlet denilince artık egemenliğin ulusa ait olduğu ulus-devletler; siyasi modernleşme denildiğinde de devletlerin ulus-devletleşme süreçleri işaret edilir olmuştur.

Bu bağlamda, *İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi*'nin (1789) 3. maddesinde halktan kaynaklanmayan hiçbir egemenliğin meşru olmayacağı vurgulanmaktadır. Akabinde bu ifadeler, Fransa'da 1791 Anayasası ile hukuki güvence altına alınmıştır. Ulusa dayanan egemenliğin anayasal olarak korunması ve güvence altına alınması egemenliğin ilkesine uygundur (Beriş, 2008: 59). Diğer taraftan egemenlik kuramı iktidarı kişisizleştirir; maddi/biyolojik bedenden ayırır. Ulusal egemenlik fikrinin bir gereği olarak iktidar, bir kişiye ait olamaz; patrimonyal iktidar ilişkisi içinde yürütülemez. Bu yüzden egemen devletlerde atanmışlardan oluşan bürokrasi ve seçilmişlerden oluşan meclisler iktidarı halk adına de facto olarak kullanarak devletin sürekliliğini sağlarlar. Özünde herkesin eşit sayıldığı ulus devletlerde monarkın veya herhangi bir grubun ayrıcalıklı olması sistemin mantığıyla ters düşmektedir.

Egemenlik kavramının Avrupa menşeli olması, onun feodal toplumsal düzenin çözülüşü ve Kilise otoritesinin zayıflamasıyla olan yakından ilişkisine vurguyu kaçınılmaz kılmaktadır. Fakat konuya Osmanlı tarihi açısından bakıldığında, feodal toplumsal düzenden veya Kilise otoritesinden bahsetmek imkânsızlaşır. Osmanlı Devletinde egemenliğin Sieyès'in öngördüğü şekilden ziyade Bodin'in tasvir ettiği çizgide geliştiği söylenebilir. Nitekim modernleşme hareketlerine paralel olarak merkezi otoriteyi güçlendirme ve Avrupa'nın teknik gelişmişliğini yakalama amacı güden Osmanlı Devleti, Sieyès'in ulusal egemenlik ve temsil mekanizmasıyla inşa ettiği egemenlikten ziyade mutlak monarşiler inşa etmiş olan Bodin'in

düşüncelerine benzer gelişmiştir. Ancak Osmanlı Devletinde egemenlik, Bodinci bir perspektiften Sieyés'in çizgisine⁵ doğru hareket etmiş görünmektedir. Söz konusu hareket edişin en açık biçimde ortaya çıktığı değişkense bir egemen olarak padişahın maddi/biyolojik varlığının devletin manevi varlığından ayrılarak sıradanlaşmasıdır.

3. DEVLET TÜZEL KİŞİLİĞİ

Genel anlamda hukukun insan-dışı öznesi olan tüzel kişilik, insanların oluşturduğu fakat onlardan bağımsız bir nitelik kazanarak ortaya çıkan mal ve/veya kişi toplulukları olarak tanımlanabilir. Birey(ler)in tek başına başaramayacağı bir takım etkinlikler, tüzel kişilikler vasıtasıyla yerine getirilir (Cansel vd., 2015, 195-196). Günümüzün modern hukuk düşüncesinde kamu tüzel kişiliği ve özel hukuk tüzel kişiliği olmak üzere ikiye ayrılan tüzel kişi tanımında devlet tüzel kişiliği, kamu tüzel kişiliği genel başlığı altında değerlendirilmektedir. 1982 Anayasasının bazı maddelerinde "devlet ve diğer kamu tüzel kişileri" ibaresinin yer almasından devletin de kamu tüzel kişiliği kapsamında değerlendirildiği anlaşılmaktadır. Bu bağlamda devlet tüzel kişiliğini meydana getiren yasama, yürütme ve yargı erklerinin kendi tüzel kişilikleri bulunmayıp hepsi birlikte devlet tüzel kişiliği kapsamına girmektedirler. Dolayısıyla bu kurum ve organlar, merkez teşkilatı ve taşra teşkilatıyla ve bağlı teşkilatlarla birlikte bir bütün olarak devlet tüzel kişiliğini meydana getirir (Çağlayan, 2016: 378-379).

Tüzel kişilikler, tarihi ve toplumsal gelişmelerin birer sonucudurlar. Devlet tüzel kişiliği de bu gelişmeler bağlamında ortaya çıkmış bir tüzel kişiliktir. Günümüzde *devlet* olarak isimlendirdiğimiz siyasal organizasyonun en temel özelliklerinden birisi, hem o devletin yönetici kadrolarından ve memurlarından hem de egemenliği altındaki halktan bağımsız, soyut bir kurumsal kimliğe sahip olmasıdır (Uslu, 2017: 18; Wood, 2002: 19'dan). Nitekim devlet, belirli bir ülkede bir üst iradenin egemenliği altında yaşayan insanların oluşturduğu, o insanlardan bağımsız ve ayrı kişiliğe sahip bir kurumdur (Türcan, 2001: 23). Bu bağımsız ve soyut kimlik, devlet tüzel kişiliği olarak tanımlanabilir.

Devlet tüzel kişiliği, tarihi kökenleri Batıda Roma İmparatorluğunda ve Doğuda Abbasilerde bulunabilecek olmakla birlikte günümüzdeki anlamıyla modern devletlerin ortaya çıkmasına paralel olarak gelişim göstermiş bir kavramdır. Dolayısıyla İslam dünyasında siyasal egemenliğin örgütlenmiş şekli olarak devlet düşüncesinin Abbasilere dayandığı söylenebilir (Avcı, 2017: 85). Osmanlı Devletinde ise *Fatih Kanunnâmesi*'nin devlet teşkilatlanmasını baştan aşağı düzenlemesi (İnalçık, 2011: 31) ve bir anlamda devletin kurucu metni olarak anayasal bir metin niteliği taşıması (Aydın, 2017: 104) itibarıyla devlet tüzel kişiliğinin gelişimine temel hazırladığı söylenebilir⁶. Bu temele bir katkı olarak, 17. yüzyılda *Tevkî Abdurrahman Paşa Kanunnamesi* zikredilebilir. Nitekim bu kanunname de Osmanlı devlet teşkilatının temel metinlerinden birisi olarak kabul edilmektedir (Cin ve Akgündüz, 2017: 187).

⁵ Sieyés'in üçüncü tabakanın egemen sayıldığı modeli ancak Cumhuriyet'in kurulmasıyla devlet yöneticilerinin zihin dünyasında yer edinebilecektir.

⁶ Osmanlı Erken Modern Döneminde devlet tüzel kişiliğinin gelişimine dair şu makaleye bakılabilir: Kıvrak, E. (2021). Osmanlı Erken Modern Döneminde Egemenliğin Sürekliliği Sorunu ve Devlet Tüzel Kişiliğinin Gelişimi (1453-1617). *International Journal of Social Inquiry*. 14(2). 693-714.

Fakat öte yandan kökenleri Orta Çağda bulunan ve esas itibariyle Erken Modern Çağ boyunca gelişim gösteren Avrupa devletlerinde özellikle hukuk ve maliye alanlarında yaşanan gelişmeler ve kurumsallaşma pratiği, günümüzde kullanılan modern anlamıyla devlet tüzel kişiliğinin temellerini oluşturmuştur. Bu bağlamda özellikle kabaca 1450-1600 yılları arasında egemenlik düşüncesinin gelişimine paralel olarak yeni karar alma mekanizmalarının ve profesyonel bürokrasinin doğuşu, modern devletin oluşum sürecinde önemli birer basamak olmuştur (Strayer, 2020, Üçüncü Bölüm). Bu süreç aynı zamanda (modern anlamda) devlet tüzel kişiliği düşüncesinin de gelişimini açıklamaktadır. Bu sayede devletler, onun egemeninden, yani yönetici hanedandan/kraldan/padişahıtan bağımsız birer soyut/manevi şahsiyet kazanarak devlet tüzel kişiliği olgusunun gelişimini simgelemiştir.

4. OSMANLI MODERNLEŞMESİ VE DEVLET TÜZEL KİŞİSİNİN PADİŞAHIN ŞAHSINDAN AYRIŞMASI

Batı Avrupa'da ortaya çıkan Rönesans, Reform ve Aydınlanma'yla şekillenen dönüşüm, ekonomiyi, kültürü ve siyaseti yeniden inşa etmiş ve alışlagelmiş olan gelenekleri, adetleri, ve idari mekanizmaları yenileriyle değiştirmiştir. Bu yeni dönemde artık ekonomi, birikim ekonomisine; kültür, burjuva kültürüne; siyaset, ulusal siyasete dönüşmeye başlamıştır.

Osmanlı Devleti açısından, devlet tüzel kişiliğinin padişahın zatından ayrılmasına yönelik en ciddi süreçler de bu dönüşüm sürecinin yansımaları içerisinde ortaya çıkmıştır. Özellikle Avrupa'nın ekonomik, kültürel ve siyasal dönüşümler neticesinde devletlerarası yarışta öne geçmesinin engellenmesi için Osmanlı Devleti'nin *politika transferi* marifetiyle durumu tersine çevirme çabaları, devletin padişahın şahsından ayrı, ölümsüz bir *şahs-ı manevi* olarak ortaya çıkışını hızlandırmıştır.

Özellikle I. Ahmed'den (1590-1617) sonra egemenliğin hanedana ait olması anlayışının terk edilerek padişah şahsının tek egemen olduğu -böylece Eski Türk geleneğinden, tamamen İslam egemenlik anlayışına geçildiği- dönemin akabinde, II. Mahmut'un (1785-1839) uyguladığı modernleşme politikaları sonrasında gelişmeye başlayan *millî egemenlik* fikri, I. Meşrutiyet ve II. Meşrutiyet'in ardından devletin zatının, padişahın zatından *görece özerk* hale geldiğini göstermektedir. Fakat devletin tamamen özerk bir şahs-ı manevi haline gelmesi; yani Bodinci bir egemenlik anlayışından Sıeyésci ulusal egemenliğe geçişi ise ancak Cumhuriyetin kurulmasıyla mümkün olacaktır.

5. SENED-İ İTTİFAK

II. Mahmut'un tahta çıkışını izleyen dönemde kaleme alınan *Sened-i İttifak* (1808) ile âyanın iktidardan pay alma girişimleri somutlaşmıştır (Yeğen, 2015: 45). Nitekim Sened-i İttifak'ın devlet iktidarının sınırlanabileceği düşüncesini içerdiği ve böylece padişahın kendi iktidarının sınırlanabileceğini zımnen kabul ettiği savunulabilir (Erdoğan, 2016: 16). Fakat her ne kadar II. Mahmut'u iktidara taşıyan âyanlar olduysa da padişahın öncelikli hedeflerinden birisi bu yapılanmanın etkisini azaltarak merkezi otoriteyi güçlendirmek olmuştur (Zürcher, 2013: 55). Dolayısıyla Sened-i İttifak'ı kaleme alan Sadrazam Alemdar Mustafa Paşa'nın (1765-1808) amacı, merkezi otoriteyi kurmak ve reformlara başlayabilmek için karşılığında birtakım güvenceler vermek suretiyle âyanı itaat altına almaktır (Erdoğan, 2016: 15).

Sıklıkla İngiltere'de imzalanan *Magna Carta* (1215) ile karşılaştırılan Sened-i İttifak, padişah iktidarını sınırlama noktasında ilk modern girişim olarak tanımlanabilir. Özünde öncelikle Sened-i İttifak, geleneksel egemenliğin dönemin ihtiyaçlarına cevap vermediği düşüncesini taşımaktadır. Nitekim giriş bölümünde "nizam-ı alemin bozulduğu" iddiasına yer verilerek (Alkan, 2009: 381) Sened-i İttifak gerekçelendirilmiş olur. Bu anlamıyla, taşra ve merkez gerilimini tanımlayan bu belge aynı zamanda Osmanlı idaresinde değişikliğe ihtiyaç duyulduğunun da resmi kanıtıdır. Ancak bu belge, merkez ve taşra arasında bir tür istişareyi önermekten ileriye gidemez (Ortaylı, 1999: 40) ve imzalanmasından beş hafta sonra Alemdar Mustafa Paşa'nın öldürülmesiyle de değerini yitirir (Pamir, 2004: 78).

Öncelikle bu belgede padişah, *devlet-i ebed müddetin kutbu* olarak tanımlanır. Burada vurgulanması gereken, metinde padişahın hem zatna hem de saltanatın kendisine karşı ayanlara yüklenen *müteahhid ve zaim* olma yükümlülüğüdür (Akşin, 1994: 115). Bu ifade Sened-i İttifak ve egemenlik ilişkisinde iki noktayı işaret etmektedir. İlk olarak, padişahın egemenliğinin hâlâ sürdüğü görülmektedir. İkincisi, padişahın zatiyla saltanat arasında ayrıma gidilmektedir. Belgede yer alan bu yaklaşım, padişahın şahsının devletin şahs-ı manevisinden ayrışmaya başladığının hukuki bir metinde kendini göstermesi anlamına gelmektedir. Çünkü ayanlara yüklenen sorumluluk, ne sadece padişahın kendisine ne de tüzel bir kişi olarak devlete karşıdır. Eğer padişahın fermanı tüm güçlerin üstündeyse hem saltanata hem de padişaha itaat beklemek kendi içinde tutarlı bir mantığa sahip olmayacaktır. Diğer taraftan devletin tek başına bir tüzel kişiliği varsa padişahın şahsına sadakatın belgede yer alması yine aynı derecede sorunlu bir mantığa sahip olacaktır. Bu anlamıyla padişahın zatiyla devletin politik varlığı birbirinden ne ayrıdır ne de büsbütün birleşiktir. Ancak ileride, bu ayrımın giderek belirginleştiği görülecektir.

Diğer taraftan, belgede gerek ayanlar gerekse sadrazam karşılıklı verilen sözleri yine karşılıklı edilen yeminlerle pekiştirirken mutlak egemen sayıldığı klasik dönemin şartlarında padişahın yemin etmesine gerek görülmemiştir. Ancak sadrazamın verdiği sözler padişahu bağladığı gibi belgeye tuğrasını basması da onu doğrudan sorumlu hale getirmektedir (Pamir, 2004: 78). Diğer bir ifadeyle Sened-i İttifak ile Osmanlı padişahları sadece şeklen tek ve mutlak egemen haline gelmiş ve bu süreç halk egemenliği kavramına doğru giderek genişleyen yeni egemenlik anlayışının habercisi olmuştur.

Ayrıca belgenin beşinci şartında Tanzimat Fermanından tam 31 yıl önce padişahın kulları (devlet görevlileri) üzerindeki hakkı olan siyaseten katlin yasaklandığı (Akşin, 1994: 117); diğer bir ifadeyle klasik egemenlik hakkı olan öldürme ve yaşatma hakkının sınırlandırıldığı görülmektedir. Bununla beraber belgede siyasal erk, dolayısıyla *meşru şiddet kullanma tekeli* merkezileşmekte ancak sınırlanmakta ve hatta görece olarak paylaşılmaktadır. Bunun en büyük delillerinden biri, beşinci şart ile getirilen cezalandırma usulüdür. Buna göre ayanlardan biri, diğerinin toprağına el atmaya kalkarsa diğer ayanlar onu cezalandırma yetkisine sahiptir (Pamir, 2004: 76). Bu durum, egemen olmanın en ciddi göstergelerinden olan cezalandırma ediminin ayanlarla paylaşılarak padişahın buralardaki yetkisinin kısıtlandığı anlamına gelmektedir.

Burada cezalandırma ediminin padişahın şahsî iradesinin dışına çıkarak kurumsallaşmaya başladığı ileri sürülebilir. Nitekim iktidarın en çok göze batan dışa vurumu olarak şiddet

(Arendt, 2018: 41), uygulayanın muktedir; uygulananın ona tabi olduğu bir çerçeveyi işaret ederek iktidarın kimde olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda, padişahın şahsıyla devletin şahsının ilk kez ceza hukukunda ciddi olarak ayrılmaya başladığı iddia edilebilir. Cezalandırma ediminin paylaşılması, bu açıdan önemi haiz olup iktidar olmanın en açık alametinin -yani iktidarın- paylaşılması durumunu işaret etmekteyken; biyolojik varlığıyla devletin tüzel kişiliğini şahsında birleştiren egemen tasavvurunun aşınmaya başladığının göstergesidir.

Belgede özellikle dördüncü şart göz önünde bulundurulduğunda sadrazam özelinde merkez güçlendirilmekte ve aynı zamanda sınırlandırılmaktadır. Merkezi kuvvetlendirmenin aynı zamanda onu sınırlandırmayla birlikte ele alınması, padişahın kendinden üstün bir otorite tanımayan konumunun modern egemenlik anlayışıyla yer değiştirmeye başladığının göstergesi olarak kabul edilebilir. Bunun ilk adımlarıysa III. Selim'in (1761-1808) yenilik hareketlerini tek bir kişiye değil devlete mâl etme düşüncesidir (Pamir, 2004: 71).

6. TANZİMAT VE ISLAHAT KERTELERİ

Tanzimat, *Gülhane Hattı Şerifi* veya *Tanzimat Fermanı* (1839) adıyla anılan ve mülki idareyi ıslah ve yeniden organize etmeyi amaçlayan belgeye ve belgenin etkilediği belli bir döneme işaret etmektedir (Işık, 2019: 297).

Tanzimat Fermanı'nın öncelikli amacı idarenin bütün işlemlerinin yazılı ve belirli kanunlara uygun yapılmasını sağlamak olarak ifade edilebilir. Bu sebeple Ortaylı (2010: 474); Tanzimat'ın yabancı dillere çevirisinin *reorganization* (yeniden düzenleme) yerine *legislation* (kanunileştirme) şeklinde olması gerektiğini savunmuştur. Klasik dönemde yapılan kanunlar sıklıkla belirli sancaklar için yapılabilmekte ve sancaktan sancağa değişiklik gösterebilmekteyken Tanzimat döneminde kanunlar, bir örnek ve tüm imparatorluğu kapsayacak şekilde yapılmıştır. Ayrıca idarecinin *fevkalade yetkilerinin* olmaması Tanzimat döneminin en dikkat çekici özelliklerindedir. Tüm bu özellikleriyle Tanzimat, Osmanlı Devletinin egemenlik anlayışındaki değişim sürecinde iki noktada önemli rol oynamaktadır. Bunlar; Weberci anlamda modern bürokrasinin ortaya çıkması ve bürokrasinin üzerine oturacağı milli kimliklerin zemininde yükselen yurttaşın ortaya çıkışının ayak sesleridir.

Bu sürecin ilk adımı, padişahın şahsından ayrı biçimde rasyonel bir bürokrasinin inşa edilmeye çalışılması ve bu inşa sürecinde padişahın ve özellikle sadaret makamının egemenlik pratiklerinin kısıtlanması ve bunun padişah aleyhine aşınmasıdır. Diğer bir ifadeyle klasik dönemde egemeni, padişahın kendi şahsı temsil ederken 19. yüzyılda, özellikle Tanzimat ile padişah ve bürokrasiyi beraber düşünmek gerekmektedir (Ortaylı, 2010: 489). Böylece bir taraftan padişahın *şahsında* temsil edilen devlet gittikçe bürokratik ve kurumsal bir yeni *tüzel kişiye* doğru kayarken diğer taraftan onu meşrulaştıracak olan *milli egemenlik* kavramının temelleri de atılmaktadır.

Öncelikle, Tanzimat döneminde klasik idare düzeninin yerini Weberci anlamda ihtisaslaşmış nazırlıkların alması (Akyıldız, 2012: 46; Findley, 1994: 181) bürokrasinin padişahın şahsından ayrı bir egemen vücut inşa ettiğinin göstergesidir. Bu ihtisaslaşma, memur alımının bir sınava tabi olmasıyla standartlaştırılmıştır. Ancak buradaki en önemli değişiklik Tanzimat'ın

ilanından sekiz ay kadar önce *Mekteb-i Maarif-i Adliyye* ve *Mekteb-i Ulum-i Edebiyye*'nin kurulmasıdır. Bu okullarda yetişen öğrenciler sınavla bürokrasiye girecekler; böylece bildikleri kendi kaleminden ibaret olmayan, dünyayı bilen bir memur tipi olarak Osmanlı modernleşmesinde rol oynayacaklardır. Bu tür ihtisaslaşma ve *sürekliliği* sağlayacak kurumsallaşmaya en belirgin örneklerden biri dışişlerinin kurumsallaşmasıdır. Nitekim Tanzimat dönemi; modern Türk diplomasisi ve dışişleri teşkilatı geleneğinin başlangıç noktasını teşkil eder. Dışişleriyle ilgilenen klasik kurumları büyüten, ihtisaslaştıran ve bir meslek grubunun ortaya çıkmasını sağlayan da Tanzimat bürokratları olmuştur (Ortaylı, 2010: 470). Benzer şekilde hazinenin modernleşerek 1838 yılında tek bir kurum haline dönüştürülmesinin ardından padişah, hazineden maaş ya da tahsisat alan bir kişi haline gelmiştir. Dolayısıyla, Tanzimat sonrasında padişah devletten ayrı bir varlık olarak tahayyül edilmekte ve kendileri için ayrılan özel kaynakların ayrı bir varlık olarak devletin hizmetine verilmesi ile monarşiye önemli bir sınırlama getirilmektedir (Cezzar, 1986: 290).

Modernleşme, başlangıçta III. Selim'in ve II. Mahmut'un şahsi iradeleri tarafından şekillenmekteyken iktidardan güç devşirmesi ve kurumsallaşmasıyla beraber bürokrasi, modernleşmeye yön veren pozisyona gelmiştir. Padişahların şahsına bağlı olarak yürütülen modernleşme hareketleri genelde padişahın şahsi gayretleriyle sınırlı kalmış ve devamlı olamamışken bürokrasi, modernleşmenin *sürekliliğini* sağlamıştır. Dolayısıyla bürokrasiyle birlikte şahsa münhasır egemenlik anlayışının sebep olduğu *sürekliliğin sağlanamaması sorunu* tersine çevrilmiştir. Bürokrasinin modernleştirici bir aktör olarak yeni bir kimlik kazanması durumu, yine padişahın şahsından ayrı yeni bir egemenlik biçiminin ortaya çıktığına işaret etmesi açısından da önemlidir.

Tanzimat döneminde bürokratik elit, kendilerinin bütün Osmanlı'nın nihai hedefi olarak görünen *devletin eski ihtişamını* yeniden inşa edebilecek tek güç merkezi olduklarına inanmaktaydı (Mardin, 1996: 127). Mardin'in ifadeleriyle "nüfuz bölgelerini teşkil eden nezaretlerdeki ve yetki sahalarındaki güçlerinin kanuni uygulamalarıyla tatmin olmayan bu katipler, idari teşkilatın en küçük detaylarına dal budak salmak ve karışmak suretiyle iktidarı gasp etmişlerdir" (Mardin, 1996: 129). Ayrıca Mardin, Namık Kemal'in "Osmanlı'da birden fazla hükümdar vardır, ancak bunlardan sadece birisi *padişah* olarak adlandırılır. Diğerleri ise henüz onun unvanına sahip olamamalarına rağmen artık hakimiyetine ortaktır" (Mardin, 1996: 130) ifadelerine yer verir. Buradan anlaşılacağı üzere Tanzimat döneminde bürokrasi; diğer bir ifade ile devlet tüzel kişisi, padişahın şahsından ne tamamen ayrı ne de büsbütün birleşiktir. Bu bağlamda Tanzimat, devletin padişahın şahsından ayrı, özerk bir varlığa dönüşümü noktasında yeni ve oldukça önemli bir kerteyi ifade etmektedir.

Tanzimat'ın Osmanlı egemenlik anlayışında sebep olduğu değişimlerden ikincisi, bürokrasiyi uzun vadede meşrulaştıracak olan düşünce biçimlerinin ortaya çıkması ve bu düşünce biçimlerinin yeni bir toplumsal formasyonu inşa etmesiyle ilgilidir. Tanzimat Fermanı, idarede yaptığı değişikliklerde *Kameralizm*'den ciddi izler taşımaktadır (Mardin, 2004: 13). Ferman; "tebaanın hayatı, namus ve mülkiyet güvenliği, iltimas ve ona bağlı gelişen tüm suistimallerin kaldırılması, silahlı kuvvetlere sürekli ve düzenli asker alımları, suçla itham edilenlerin açık ve adil muhakemesi ve kanunların uygulanmasında her dinden insana eşit davranılması" gibi değişiklikleri içermektedir (Karpat, 2014: 100-105). Bu bağlamda;

Kameralizmin etkilerinin göze çarptığı bir metin olarak Tanzimat, aynı zamanda Kameralizm metodolojisi üzerinden bir *Osmanlılık* şuuru üretme hevesini de kapsamaktadır (Mardin, 2004: 13-14). Bu durum Osmanlı'da egemenliğin değişen çehresine paralel olarak egemenliği uygulayanın da ona muhatap olanın da değişmeye başladığını göstermektedir. Nitekim modern devletlerde bürokrasi, ayrı bir devlet tüzel kişiliğini temsil etmek için kendini geleneksel tebaaya değil, *eşit* insanların oluşturduğu bir halka yaslamak zorundadır.

Bu minvalde, 1856 tarihinde, Islahat Fermanı'nın ilanıyla *yurttaşlık müessesesi* yeni bir boyuta kavuşmuştur. Islahat Fermanı, Osmanlı tebaasında hâkim olan Millet Sistemi'nin dikey yapısının bozulup bunun yerine yatay olarak örgütlenmiş bir Osmanlı tebaası meydana getirilmesi isteğinin bir diğer somut adımı olmuştur. Bu durumun uzantısı olarak Islahat Fermanı'nın eşitlik getirmesinin egemenlikle ya da devletin tüzel kişiliğiyle ilişkisini kurmak mümkün görünmemektedir. Ancak uzun vadede eşitlik, imparatorluğun tebaasının hiyerarşik bir yapıdan herkesin eşit bireyler olduğu yurttaşa evirilebilmesi ve bu sayede de bürokrasiyi meşrulaştıracak olması açısından önem arz etmektedir (Akyılmaz, 1999: 150).

Bu *liberal* ve *millici* görüşler Osmanlı'da demokratik düşüncenin bir türünü ortaya koyan Genç Osmanlılar tarafından da benimsenmiştir (Mardin, 2009: 42). Bu düşünce biçiminin padişahın şahsından ayrı bir egemenlik pratiği için önemi ise toplumu kendi başına bir nesne; devletin dışında bir varlık olarak tasvir etmesidir. Ancak paradoksal olan şey, böyle bir *politik varlığın* Osmanlı'da o tarih için bulunmamasıdır (Mardin, 2009: 44). Bu durum, -Tanzimat'tan ziyade- sonrasında gelecek olan I. ve II. Meşrutiyet tecrübeleri için entelektüel bir kaynak sağlayacaklardır.

Genç Osmanlıların padişahı kurtulmaya dair bir istekleri olmamıştır. Ancak ondan *adalet* talep etmişler; yani klasik Osmanlı normlarını korumaya çalışmışlardır. Bunu yaparken liberal bir retorik kullanarak devletten yani padişahın zatından ayrı ve kendi içinde anlamlı bir adalet alanı teklif etmişlerdir (Mardin, 2009: 47). İşte padişahın zatından ayrılan yeni *tüzel kişi*, bu yeni adalet alanının üzerine oturmaya teşebbüs edecek; en azından söylemsel düzeyde öyle olduğu iddia edilecektir.

Neticede Tanzimat ve Islahat hem resmi (bürokrasi) hem de sivil (aydınlar) girişimlerle padişahın şahsında cisimleşen iktidardan milli egemenliğe dayanan kurumsal bürokratik iktidara geçişin ilk işaretlerini vermektedir. Tanzimat dönemi düşünce dünyasındaki *liberal* ve *millici* gelişmeler, ilke olarak bürokratlarla karşıtlık içinde olmalarına rağmen kelime dağarlarında ciddi yer tutan *vatan*, *millet*, *eşitlik* ve *hürriyet* gibi kavramlar zorunlu olarak padişahın zatında cisimleşmiş bir iktidar anlayışını dışlayarak bir kurum olarak bürokrasinin egemen güç pratiklerine sahip olmasını sağlamıştır. Bu dönemde vatan, belediye, Kânûn-ı Esâsî, buhran-ı mali gibi kavramların Batı metinlerinden tercüme edilmiş olması (Ortaylı, 2010: 473) aradaki ilişkiyi zımnen de olsa göstermektedir. Diğer bir ifadeyle bu dönemde özellikle Genç Osmanlılar adıyla bilinen aydınların düşünceleri ve bu düşüncelerin devamı niteliğindeki hareketler *Tanrı namına hareket eden tek egemen padişah* anlayışının yerine *halk/millet adına hareket eden bürokratik devlet* idealinin meşruiyet kaynağı olmuştur.

6.1. Devlet Tüzel Kişiliğinin Hüviyeti: Kânûn-ı Esâsî ve Anayasal Monarşi

Tüm bu şartlar altında, II. Abdülhamid (1842-1918), 1876 yılında tahta çıktığında, selefi V. Murad'ın (1840-1904) yerine kendisinin padişah olmasını sağlayan Mithat Paşa'ya (1822-1884) verdiği anayasal bir hükümdarlık kurma sözünü tutmuştur (Hanioglu, 2004: 390). Bu çerçevede hazırlanan Kânûn-ı Esâsî, devletin ilk anayasal belgesi olarak tarihe geçmiş (Ahmad, 2014: 43; Berkes, 2008: 309-320) ve Osmanlı Devleti ilk anayasal monarşi (I. Meşrutiyet) tecrübesini gerçekleştirmiştir. Ancak II. Abdülhamid yine Kânûn-ı Esâsî'den kaynaklanan yetkisini kullanarak meclisi otuz yıl boyunca tatil etmiştir. Dolayısıyla I. Meşrutiyet dönemi, ancak 23 Aralık 1876 – 14 Şubat 1878 arasında uygulanan kısa dönemli anayasal monarşiyi tanımlamaktadır.

Kânûn-ı Esâsî bir tür temsilciler meclisi tarafından hazırlanmamış ve halk oylamasına sunulmamıştır. Diğer bir ifadeyle aşağıdan yukarıya gelen bir taleple inşa edilmemiştir. Bu yüzden günümüz şartlarında bir anayasa olarak tanımlamak güçtür. Buna ek olarak Kânûn-ı Esâsî'de *milli egemenlik* kavramına yer verilmemiş; padişahın mutlak egemenliği anayasal düzeyde ilan edilmiştir (Tunç, 1999: 22). Ancak buna rağmen o dönemde 1814 yılında Fransa'da ve 1848 yılında İtalya'da ortaya çıkan belgelere paralel olarak mutlak monarşiden ılımlı monarşiye geçişi işaret eden bir belgedir (Tanör, 2014: 149-150).

Kânûn-ı Esâsî'nin bu çalışma bağlamında getirdiği en önemli yenilik, seçilmişlerden oluşan bir genel meclisi vücuda getirmiş olmasıdır. Böylece padişah ve bürokrasiden müteşekkil devlet tüzel kişiliğini oluşturan unsurlara bir yenisi olarak meclis de eklenmiştir.

Başgil'e göre (1960: 89) Kânûn-ı Esâsî'de devlet teşkilatı; yasama, yürütme ve yargı olarak üç fonksiyona göre düzenlenmiştir. Yasama yetkisi iki meclisten müteşekkil olan Meclis-i Umumi'ye verilirken yürütme başta padişah olmak üzere Meclis-i Vükela'ya (Bakanlar Kurulu); yargı yetkisi *bağımsız* mahkemelere tanınmıştır. Başgil Kânûn-ı Esâsî'nin 86. maddesinde yer alan "*Mahkemeler her türlü müdahelâttan azadedir*" ve 89. maddede yer alan "*Her ne nam ile olursa olsun bazı mevaddı mahsusayı rüiiyet ve hükmetmek için mehakimi muayene haricinde feokâlâde bir mahkeme veyahut hüküm vermek selâhiyetini haiz komisyon teşkili katiyen caiz değildir. Fakat kanunen muayyen olduğu veçhile tâyini mevla ve tahkim caizdir*" ifadeleri yargı yetkisinin "genel mahkemelere" verildiğini ve bunun garantiye alınması için özel yetkili mahkemelerin kurulmasının yasaklanması ve özellikle metnin *Mehakim* başlıklı bölümünde mahkeme görev ve görevlilerinin (Örneğin Md. 91) yazılı bir kanunla belirlenmesinin öngörülmesi, devlet tüzel kişiliğinin hukuki görünümüne işaret etmektedir. Benzer şekilde 83. maddede "*Herkes huzuru mahkemede hukukunu muhafaza için lüzum gördüğü vasaiti meşruayı istimal edebilür*" şeklinde ifade edilen husus, devletin tek bir şahs-ı maneviye dönüşümü ile paralel bir şekilde halkı oluşturan kişilerin bir hiyerarşiden ziyade eşit kimseler olarak kabul edilmeye başladığını göstermektedir. Dolayısıyla hukuk düzeninin daha kanuni ve modern bir yapılanma eğilimi içine girmesi ile milliyetçiliğin temellerinden biri olan eşitliğin sağlanması için bir adım da atılmış olur. Diğer bir ifade ile hukuk düzeni modernleştiğçe devlet tüzel kişiliğinin padişahın şahsından kopması, onu egemen olan değil egemenliği kullanan rolüne itmesi ile halk ve sonrasında millet olarak adlandırılan yönetilenlerin de kendilerinden ayrı bir şahs-ı maneviye bürünmesi paralel ilerlemektedir.

Dolayısıyla, Kânûn-ı Esâsî'de egemenliğin üç fonksiyonundan biri olan yargı, *padişahın şahsi iradesinden* bağımsızlık kazanma eğiliminde görünmektedir (md. 81, 86). Özellikle hukuk devletinin temellerinden biri olarak kabul edilen *hakimlik teminatının* “her türlü müdahelattan azade” mahkemeler tarafından icra edilir ve hakimler “azledilemez” ifadeleriyle hukuk sistemine girmesi bu duruma işaret etmektedir.

Kânûn-ı Esâsî ile birlikte Sened-i İttifak, Tanzimat ve Islahat dolayısıyla padişahın şahsından ayrı yeni bir iktidar odağının oluşmaya başlaması karşısında, padişahın özellikle yürütme ve yasamada ciddi yetkileri şahsına bağlayarak ve bunu anayasal bir garanti altına alarak tepki verdiği savunulabilir. Nitekim Kânûn-ı Esâsî'ye göre padişaha; bakanların azledilmesi, atanmaları ve onlara rütbe, makam, nişan gibi taltiflerin verilmesi, padişahın adına para basılması ve hutbe okunmaya devam etmesi, Meclis-i Umumi'nin açılması ve tatil edilmesi gibi yetkiler tanınmıştır.

Padişah bu dönemde yürütme görevini yerine getiren Meclis-i Vükela'nın başı olan sadrazamı ve heyet üyelerini doğrudan atamaktadır. Bu meclis aynı zamanda Meclis-i Mebusan'a karşı sorumlu değildir. Bu durum, yürütmenin özünde padişahın şahsına bağlı olduğunu ve sadrazamın başkanlığındaki bu heyetin aslında padişahın egemenliğini uygulamada yardımcı bir organ gibi iş gördüğünü göstermektedir.

I. Meşrutiyet döneminde kanun koyma yetkisi padişahta değildir ancak padişah olmadan kanun çıkamayacağı gibi meclis olmadan da kanun çıkmaz (Akyılmaz, 1999: 154). Bu açıdan padişahın yasama üzerindeki yetkilerinin dengeleyici faktörlerle sınırlandırıldığı; mutlak egemenliğinin kırıldığı söylenebilir.

Kânûn-ı Esâsî'nin 71. maddesine göre “heyeti Mebusan âzasının her biri kendini intihap eden dairenin ayrıca vekili olmayıp umum Osmanlıların vekili hükmündedir”. Bu ifade, Osmanlı *tebaasının* artık sadece padişah tarafından temsil edilmediğini göstermesi açısından önem arz eder. Bu durum padişahın artık *biricik egemen* olmadığı anlamına gelmektedir (Akyılmaz, 1999: 154). Böylece Kânûn-ı Esâsî ile beraber hem *padişahın şahsı* hem de kurumsallaşmış modern *devletin bir cüzü olarak meclis* Osmanlı'da tebaanın temsilcisi konumundadır. Bu anlamıyla Akyılmaz'ın ifadeleriyle “Kânûn-ı Esâsî ile Osmanlı'da rejim padişah egemenliği ve halk egemenliğinin arasında bir yere konumlanmaktadır” (Akyılmaz, 1999: 154). Böylece aynı zamanda Osmanlı'da padişahın şahsı ile devletin tüzel kişiliği ne büsbütün birleşik ne de tamamen ayrı bir konumda olup bir tür geçiş formu niteliğini haizdir.

Kânûn-ı Esâsî'nin bizzat II. Abdulhamid'in Hatt-ı Hümayunu ile tekrar yürürlüğe girdiği 23 Temmuz 1908, II. Meşrutiyet'in başlangıcı olarak kabul edilmektedir. Yeni meşrutî sistem önce siyasal alanda ıslahat yapmak istemiş; bu yüzden kendisiyle uyuşmayan 1876 tarihli Kânûn-ı Esâsî'yi 1909 ve 1911 yıllarında değiştirmiştir (Tunaya, 1960: 46-47; Tunaya, 1996: 3). Bu dönemle birlikte kurulan *parlamentar* sistemde çoğunluğu sağlayan İttihat ve Terakki Cemiyeti (İTC) hem devlet teşkilatını hem de siyasi hayatı kendi kontrolü altına almış; padişahın 1876 tarihindeki yetkilerini de elinde toplamıştır (Tunaya, 1960: 48).

Bu gelişmelerin ardından Meclis-i Umumi, 7 Nisan 1909 tarihinde aldığı kararla II. Abdulhamid'i tahttan indirmiştir (Alkan, 2008: 185). Ancak meclis bunu ne anayasaya ne de

başka bir teamüle dayanan bir meşruiyet zemininden hareketle yapmış fakat padişahı millet adına tahttan indirmiştir. Yine meclis, padişaha ait olan Kânûn-ı Esâsî'yi değiştirme yetkisini kendinde görüp bilfiil değişiklik yaparak egemenliğin padişah'tan halka ve dolayısıyla meclise doğru kaydığını ilan etmiştir. Bu durumun bir yansıması olarak Meclis'i Umumi'nin adı "Meclis-i Umumi-i Milli" olarak değiştirilmiştir (Akyılmaz, 1999: 155-156).

Osmanlı monarşisi hem İslam Hukukundan gelen hem de örfeye dayanan bazı temel kurallar tarafından şekillendirilmiştir. Bunlara 19. yüzyılda modern egemenlik anlayışı eklendiğinde hükümdarın egemenlik yetkileri anayasayla belirlenmiş ve sınırlandırılmıştır. Böylece Osmanlı'da devletin asli organı artık sadece hükümdar değildir. Hükümdarın yanında bir de meclis vardır. Meclisin hükümdarın yetkilerine ortak olması söz konusudur (Özçelik, 1984: 139-141; Yıldırım, 2003: 21-22). Zira değiştirilen 3. maddeye göre "Zatı Hazreti Padişah hini cüluslarında Meclis-i Umumi'de ve Meclis müctemi değilse ilk icmaında Şer'i Şerif ve Kânûn-ı Esâsî ahkâmına riayet ve vatan ve millete sadakat edeceğine yemin eder". Dolayısıyla bundan böyle padişahın egemenlik hakkını tamamen kendi takdirine göre kullanması mümkün olmayacaktır. Özünde anayasanın değiştirilmiş halinde dahi padişahın şahsının *mukaddes* ve *sorumsuz* olması ilkesi varlığını korumaktadır. Egemenlik resmî olarak yine saltanat makamına aittir. Fakat bütün bunlara rağmen egemenliğin kullanılmasına milletin de ortak olması sağlanmıştır. Bu girişimlerin en somut adımlarından biri, padişahın Meclis-i Âyan üyelerinin tamamını seçme yetkisi değiştirilerek bu meclisin üçte iki üyesinin seçimle gelmesi, üçte birinin padişah tarafından atanması usulüne geçilmesidir (Çalen, 2012: 133).

Bununla beraber şahsi egemenliği karakterize eden tebaa yerine modern devlet anlayışını işaret eden vatan ve millet kavramlarının anayasal hüviyet kazandığı görülmektedir. Böylece egemenliğin sadece tanrısal olmadığı; aynı zamanda seküler bir düzey olan millettten de kaynaklandığı kayıt altına alınmıştır. Bu bağlamda, yasamada padişahın kanun koyma yetkisi sınırlandırılmış; yürütmeye ise sadrazam atamak dışında tüm yetkileri Kânûn-ı Esâsî tarafından *tek başına kullanılmayacak şekilde* yeniden düzenlenmiştir (Akyılmaz, 1999: 156). Söz konusu gelişmeler neticesinde II. Meşrutiyet ile gerçek anlamda meşrutî bir yönetim inşa edilmiştir.

Yukarıda tartışıldığı gibi I. Meşrutiyet'te yargı erki, dönemin şartlarına göre bağımsızdır. Ancak yasama ve özellikle yürütme, padişahın ciddi tesiri altındadır. Bu durum Sened-i İttifak ve Tanzimat dönemini tecrübe etmiş olan *saltanat aklının*, bir tür *siyasi refleks* olarak kendi iktidarını anayasal bir belgeyle garanti altına almasıdır. Diğer bir ifadeyle padişah egemenliğin kendi şahsında cisimleşmesini modern, anayasal ve seküler yöntemler kullanarak sağlamaya çalışmıştır.

Ancak II. Meşrutiyet söz konusu olduğunda egemenliğin otonom ve kurumsal -ve dolayısıyla tüzel kişi- lehine ciddi derecede aşındığı görülmektedir. Keza özellikle I. Meşrutiyet'te padişaha tanınan çoğu yetki II. Meşrutiyet'te ya sınırlandırılmış ya da tamamen kaldırılmıştır. Bu durumda da I. Meşrutiyet'te sadece yargı padişah'tan bağımsızlaşmışken II. Meşrutiyet'te yasama ve yürütme de ciddi oranda padişahın şahsını terk etmiştir.

Osmanlı'da şahsi olan egemenliğin doğal bir özelliği olarak sürekliliğin olmaması durumu, yerini süreklilik arz eden kurumlara ve politikalara bırakmıştır. Bu noktada sürekliliğin en

sembolik göstergelerinden olan milli marşın resmi olarak kabul edilmiş olması önemli bir örnek teşkil etmektedir. Mehmed Vahdettin'e kadar bir imparatorluk marşı yoktur. Bir başka ifadeyle diğer marşlar milli değil örneğin *Hamidiye* marşı gibi şahsidir; marşlar padişahtan padişaha değişmektedir. Ancak, Vahdettin *Mahmudiye Marşı*'nın imparatorluk marşı olması emrini vererek (Ortaylı, 2010: 493) padişahı şahsen değil, devleti bir bütün olarak sembolize eden bir marşın oluşmasını sağlamıştır. Bu durum artık bir anlamda egemenliğin bir insan ömrüyle sınırlı olmayan kurumsal bir tüzel kişiliğe geçtiğine işaret etmektedir.

Egemenliğin padişahın şahsında cisimlenmesinin tamamen ortadan kalkmasıysa iki aşamada meydana gelmiştir. İlki saltanatın kaldırılması; ikincisi padişahın egemenliğini tanımlayan ve padişahın şahsına sıkı sıkıya bağlı olan hilafetin kaldırılmasıdır. Böylece Eski Türklerde soya, Osmanlı'da şahsa özgülenen egemenlik, cumhuriyet döneminde *kayıtsız şartsız millet* olmuştur.

SONUÇ

Osmanlı siyasal modernleşmesiyle birlikte padişahın şahsında tecessüm eden egemenlik anlayışına rakip olarak devlet tüzel kişiliğini yüklenen *bürokrasi*, egemen güç namzeti olarak ortaya çıkmıştır. Bu dönemde Sened-i İttifak, Tanzimat ve Islahat Fermanları ve Birinci ve İkinci Meşrutiyet deneyimleri, egemenlik anlayışının dönüşümünde ve bürokrasinin ve ardından meclisin zamanla devlet tüzel kişiliğini temsil eden yapılar hale gelmesinde belirleyici rol oynamıştır.

Modernleşme sürecinde Sened-i İttifak, padişahın şahsında temsil ettiği egemenliğin sınırlandırılabilceğini göstermesi açısından önemlidir. Tanzimat ve Islahat ile beraber ise temelde iki gelişme göze çarpmaktadır. İlki, Osmanlı'da egemenliği padişahın şahsından alacak olan modern bürokrasinin şekillenmeye başlamasıdır. İkincisi, bu modern bürokrasinin egemen olma mücadelesinde kendini meşrulaştıracak olan *millet* ve *vatandaş* fenomenlerinin oluşması için gerekli olan düşünsel arka planın ilk nüvelerini vermesidir.

Tanzimat sonrasında ise modern bürokrasinin oluşmasıyla padişah, kendi egemenliğini anayasal güvenceye almıştır. Kânûn-ı Esâsî hükümlerine göre meclis karşısında padişah hem yasama üzerinde kuvvetli bir etkiye, hem de neredeyse yürütmenin tamamına *anayasal* olarak sahip olmaktadır. Diğer bir ifadeyle II. Abdülhamid, modernitenin kurallarına bağlı kalarak anayasal bir *şahıs egemenliği*ni formüle etmiş görünmektedir. Fakat II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesinin ardından Kânûn-ı Esâsî'de yapılan değişikliklerle padişah, neredeyse sıradan bir bürokrata dönüştürülmüştür. İlk önce yargı erki üzerindeki tesirini kaybeden padişah, sırasıyla yürütme ve yasama erkindeki tesirini de kaybetmiştir. Bu durum, padişahlığı sembolik bir figür haline getirmiştir. Saltanatın ve sonrasında hilafetin kaldırılmasını müteakip, şahsa özgü klasik egemenlik anlayışı, devlet tüzel kişiliğinin gelişmesiyle birlikte modern bürokrasi ve meclis vasıtasıyla yerini tümüyle modern halk egemenliği anlayışına bırakarak milletin şahsında somutlaşmıştır.

Author Contributions / Yazar Katkıları: The author declared that she has contributed to this article alone. Yazar bu çalışmaya tek başına katkı sağladığını beyan etmiştir.

Conflict of Interest /Çıkar Beyanı: There is no conflict of interest among the authors and/or any institution. Yazarlar ya da herhangi bir kurum/kuruluş arasında çıkar çatışması yoktur.

Ethics Statement / Etik Beyanı: The author(s) declared that the ethical rules are followed in all preparation processes of this study. In the event of a contrary situation, Pamukkale Journal of Eurasian Socioeconomic Studies has no responsibility, and all responsibility belongs to the author(s) of the study. Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara uyulduğunu yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Pamukkale Avrasya Sosyoekonomik Çalışmalar Dergisi hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk çalışmanın yazar(lar)ına aittir.

KAYNAKÇA

- Adorno, T. W., & Horkheimer, M. (2002). *Dialect of Enlightenment*. Standford ve California: Standford University.
- Ağaoğulları, M. A. (2006). *Ulus-Devlet ya da Halkın Egemenliği*. Ankara: İmge.
- Ağaoğulları, M. A. (2014). *Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler*. İstanbul: İletişim.
- Ahmad, F. (2014). *Bir Kimlik Peşinde Türkiye*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi.
- Akşin, S. (1992). Sened-i İttifak ile Magna Carta'nın Karşılaştırılması. *Ankara Üniversitesi DTCE Tarih Araştırmaları Dergisi*, 16(27), 116-123.
- Akyıldız, A. (2004). *Tanzimat*. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi içinde (Cilt 40, 1-10) Ankara: TDV.
- Akyılmaz, G. (1999). Osmanlı Devletinde Egemenlik Kavramının Gelişimi. *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 7(1-2), 129-159.
- Alkan, M. Ö. (2009). *Resmi İdeolojinin Doğuşu ve Evrimi Üzerine Bir Deneme*. In T. Bora & M. Gültenkingil (Eds.), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce I: Cumhuriyete Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyetin Birikimi* (pp. 377-407). İstanbul: İletişim.
- Alkan, N. (2008). Emanuel Karasu ve II. Abdülhamid. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(1), 179-195.
- Althusser, L. (1995). *Kapital'i Okumak* (C. Kanat, Trans.). İstanbul: Belge.
- Arendt, H. (2018). *Şiddet Üzerine*. İstanbul: İletişim.
- Avcı, M. (2017). *Türk Hukuk Tarihi*. Konya: Atlas Akademi.
- Aydın, M. A. (2017). *Türk Hukuk Tarihi*. Beta Yayınları.
- Başgil, A. F. (1960). *Esas Teşkilat Hukuku-Türkiye Siyasi Rejimi ve Anayasa Prensipleri*. İstanbul: Baha Matbaası.
- Beriş, H. E. (2008). Egemenlik Kavramının Tarihsel Gelişimi ve Geleceği Üzerine Bir Değerlendirme. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 63(1), 55-80.
- Berkes, N. (2008). *Türkiye'de Çağdaşlaşma*. İstanbul: Yapı Kredi.
- Bodin, J. (2003). *On Sovereignty* (J. H. Franklin, Trans.). Cambridge: Cambridge University.
- Cansel, E., Ç. Özel, vd. (2015). *Hukuka Giriş*. Ankara: Seçkin.
- Cezzar, Y. (1986). *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi: XVIII. yy'dan Tanzimat'a Mali Tarih*. İstanbul: Alan Yayıncılık.

- Cin, H. & Akgündüz, A. (2017). *Türk Hukuk Tarihi*. İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı.
- Çağlayan, R. (2015). Hukukumuzda Kamu Tüzel Kişiliği Kavramı ve Kıstasları. *Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi*, 0(7), 373-398.
- Çalen, M. K. (2012). 1909 Kanun-i Esasî Tadîlâtı. *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 2(4), 129-140.
- Demir, Ş. (2011). Tanzimat Döneminde Bir Devlet Politikası Olarak Osmanlıcılık. *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (29), 331-348.
- Erdoğan, M. (2016). *Türkiye'de Anayasalar ve Siyaset*. Ankara: Hukuk.
- Findley, C. (1994). *Osmanlı Devletinde Bürokratik Reform - Babîlî 1789-1922*. İstanbul: İz.
- Grotius, H. (1967). *Savaş ve Barış Hukuku (De Iure Belli Ac Pacis)* (S. L. MERAY, Trans.). Ankara: Ankara Üniversitesi SBF.
- Habermas, J. (2002). *Küreselleşme ve Milli Devletlerin Akıbeti*. İstanbul: Bakış.
- Hanoğlu, Ş. (2004). *Meşrutiyet*. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi içinde (Cilt 29, 388-393) Ankara: TDV.
- Hardt, M. & Negri, A. (2003). *İmparatorluk*. İstanbul: Ayrıntı.
- Heywood, A. (2017). *Siyaset Teorisine Giriş*. İstanbul: Küre.
- Işık, H. M. (2019). Sened-i İttifak'tan Mütareke Dönemine Kadar Türkiye'de Anayasal ve Siyasal Değişim Süreci. *Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 24(41), 293-317.
- Kant, I. (2005). *Aydınlanma Nedir* (A. Yayla, Ed.). *Liberal Düşünce Dergisi*, 10(38-39), 225-230.
- Karpat, K. (2014). *Osmanlı Modernleşmesi: Toplum, Kurumsal Değişim ve Nüfus*. İstanbul: Timaş.
- Mardin, Ş. (1996). *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*. İstanbul: İletişim.
- Mardin, Ş. (2004). *Türk Modernleşmesi*. İstanbul: İletişim.
- Mardin, Ş. (2009). Yeni Osmanlı Düşüncesi. In T. Bora & M. Gültenkingil (Eds.), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce I: Cumhuriyete Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyetin Birikimi* (pp. 42-53). İstanbul: İletişim.
- Ortaylı, İ. (2009). Osmanlı'da 18. yüzyıl Düşünce Dünyasına Dair Notlar. In T. Bora & M. Gültekingil (Eds.), *Modern Türkiyede Siyasi Düşünce I: Cumhuriyete Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyetin Birikimi* (pp. 7-41). İstanbul: İletişim.
- Ortaylı, İ. (2010). *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*. Ankara: Cedit Neşriyat.
- Özçelik, S. (1984). *Anayasa Hukuku 1 Umumi Esaslar*. İstanbul: Beta.
- Pabst, A. (2010). Modern Sovereignty in Question: Theology, Democracy and Capitalism. *Modern Theology*, 26(4), 570-602.
- Pamir, A. (2004). Osmanlı Egemenlik Anlayışında Sened-i İttifak'ın Yeri. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 53(2), 61-82.
- Philpott, D. (2001). *Revolutions in Sovereignty: How Ideas Shaped Modern International Relations*. Princeton/Oxford: Princeton University.

- Schilling, K. (1971). *Toplumsal Düşünce Tarihi: Birey-Topluluk-Toplum*. İstanbul: Varlık.
- Sieyès, E. (2002). Üçüncü Tabaka Nedir'den Seçme Parçalar. In M. Tunçay (Ed.), *Batı'da Siyasal Düşünceler Tarihi: Yeni Çağ Seçilmiş Yazılar* (pp. 517-543). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Strayer, Joseph R. (2020). *Modern Devletin Kökenleri*. İstanbul: Say Yayınları.
- Tanör, B. (2014). *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*. İstanbul: Yapı Kredi.
- Tunaya, T. Z. (1960). *Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılulaşma Hareketleri*. İstanbul: Yedigün Matbaası.
- Tunaya, T. Z. (1996). *Hürriyet'in İlanı-İkinci Meşrutiyetin Siyasi Hayatına Bakışlar*. İstanbul: Arba.
- Tunç, H. (1999). *Anayasa Hukukuna Giriş*. Ankara: Nobel.
- Türcan, T. (2001). *Devletin Egemenlik Unsuru ve Egemenlikten Kaynaklanan Yetkileri*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- Uslu, Ateş (2017). *Siyasal Düşünceler Tarihine Giriş*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Yeğen, M. (2015). *Devlet Söyleminde Kürt Sorunu*. İstanbul: İletişim.
- Yıldırım, R. (2003). *Devlet Yapısı ve Nitelikleri*. Diyarbakır: Akader.
- Zürcher, E. J. (2013). *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*. İstanbul: İletişim.

**Siyasi Karikatürlerde Görsel Söylemin Eleştirel Analizi İçin Kapsamlı Bir Taksonomi:
Türkleştirme Politikalarını Anlatan Karikatürlerle Bir Uygulama Örneği¹**

**A Comprehensive Taxonomy for Critical Analysis of the Visual Discourse of Political
Cartoon: An Application Example with Political Cartoons on Turkification Policies**

Nigâr DEĞİRMENCİ*

Pamukkale Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, ndegirmenci@pau.edu.tr ORCID: 0000-0002-6295-6265 (Sorumlu Yazar/Responsible Author)

Çağla Pınar TUNÇER**

Hakkari Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü E-posta: caglapinartuncer@hakkari.edu.tr
ORCID: 0000-0001-6114-6909

Article Info: Research

Date Submitted: 09.12.2023

Date Accepted: 30.12.2023

Makale Bilgisi: Araştırma

Geliş Tarihi: 09.12.2023

Kabul Tarihi: 30.12.2023

Abstract

This study endeavours to illuminate the graphic discourse inherent in political cartoons by presenting a comprehensive taxonomy derived from various classifications in the literature, employing a qualitative analysis approach, and subsequently illustrating it through examples. The analysis is grounded in classifications established by Medhurst & DeSousa (1981) and Morris (1993). To fulfil this objective, cartoons published in the late 1930s concerning the "Citizens Speak Turkish" campaign were scrutinized. In conclusion, the analysis indicates that not every dimension outlined in this extensive classification is necessarily manifested in each cartoon. Nevertheless, the taxonomy underscores the significance of concentrating on the most crucial elements and advocates for a thorough examination of the cartoon from diverse perspectives.

Keywords: Political Cartoon Analysis, Graphic Discourse, Karikatür, Akbaba

JEL codes: D83

Öz

Bu çalışma, literatürdeki çeşitli sınıflandırmalardan elde edilen kapsamlı bir taksonomiye nitel bir analiz yaklaşımıyla sunarak ve ardından örneklerle açıklayarak siyasi karikatürlerin doğasında var olan grafik söylemi ortaya çıkarmaya çalışmaktadır. Analiz, Medhurst & DeSousa (1981) ve Morris (1993) tarafından oluşturulan sınıflandırmalara dayanmaktadır. Bu amaçla, örnek olarak 1930'lu yılların sonlarında "Vatandaş Türkçe Konuş!" kampanyasına ilişkin yayınlanan karikatürler incelenmiştir. Sonuç olarak analiz, bu kapsamlı sınıflandırmada belirtilen her boyutun her karikatürde mutlaka ortaya çıkmadığını göstermektedir. Bununla birlikte sınıflandırma, en önemli unsurlara odaklanmanın önemini vurgulamaktadır ve karikatürün farklı açılardan kapsamlı şekilde incelenmesini savunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Siyasal Karikatür Analizi, Grafik Söylemi, Karikatür, Akbaba

JEL kodları: D83

¹Bu çalışmada kullanılan siyasal karikatürler Çağla Pınar Tunçer'in doktora tezi için topladığı arşivinden alınmıştır. Bunun dışında bu metinle Tunçer'in doktora tezi arasında bir benzerlik bulunmamaktadır.

EXTENDED ABSTRACT

Research Problem: This study aims to uncover the graphic discourse embedded in political cartoons, utilizing a qualitative analysis approach. It seeks to present a comprehensive taxonomy derived from various classifications in the literature to explore the dimensions and elements essential for a thorough political cartoon analysis.

Research Questions: The central inquiry of the study revolves around identifying the dimensions and elements that should be incorporated into a comprehensive political cartoon analysis taxonomy.

Literature Review: The literature reveals a historical effort to develop a theory for political cartoon analysis, particularly since the 1960s. Morrison (1969) recognized cartoons as a means of discourse and image creation but lacked a systematic framework. Disagreements persist in the literature regarding how to analyze political cartoons. Streicher (1967) advocates considering various factors, such as the nature of the cartoon, the cartoonist, historical period, and social structure, while Coupe (1969) warns against information overload resulting from such an approach. Recent analyses of political cartoons have employed semiotics, critical discourse analysis, critical metaphor analysis, and taxonomies (Marín-Arrese, 2019; Shaikh et al., 2019; Permana, 2019; Raja et al., 2020). In Turkish literature, semiotics is common, but critical discourse analysis, revealing ideological context at macro and micro levels, is underutilized. Recognizing the lack of a specific systematic approach, the study argues for the development of a taxonomy to enable systematic qualitative content analysis, especially in Turkish literature.

Methodology: The analysis's taxonomy is based on classifications by Medhurst and DeSousa (1981) and Morris (1993), featuring three dimensions: Topic/Narrative, Rhetoric, and Form. Each dimension includes elements crucial for political cartoon analysis. The study illustrates how to apply this taxonomy from an integrated perspective, using cartoons related to the "Citizen Speak Turkish" campaign as examples. A purposive sampling of cartoons critical of Jews not speaking Turkish from Akbaba and Karikatür magazines between 1934 and 1943 was conducted, resulting in the selection of 17 relevant cartoons, with 5 exemplified in the study.

Conclusion: The analysis concludes that not every dimension in the comprehensive classification is present in every cartoon. Nevertheless, the classification underscores the importance of focusing on essential elements, advocating for a comprehensive examination of cartoons from different perspectives. This taxonomy serves as a roadmap, enabling comparative analysis of political cartoons in terms of narrative, rhetoric, and form. While not positioned as an alternative to Critical Discourse Analysis or Critical Metaphor Analysis, the proposed taxonomy may offer more comprehensive results than semiotic analysis alone. Linking the qualitative content analysis findings with power relations in an ideological context brings the study closer to Critical Discourse Analysis.

GİRİŞ

Britanya'nın Amerika sınırında Fransızlara karşı savaşını desteklemek üzere kolonileri bir araya getirmek amacıyla Pennsylvania Gazette'nin 9 Mayıs 1754 sayısında Benjamin Franklin'in "Katıl ya da Öl" (Join or Die) başlığı ile bir gravür yayımlandı. İlerleyen zamanda Amerikan Devriminin bir sembolü haline gelen bu gravür tarihe ilk siyasal karikatür olarak

geçmiştir. O zamandan günümüze sınırsız sayıda karikatürün üretilerek paylaşımına paralel biçimde bir iletişim ve ikna aracı olarak iletişim biliminde karikatür analizi üzerine literatür gittikçe büyümektedir. Siyasal karikatür analizinde en eskilerden biri olan çalışmasında Streicher (1967) siyasal karikatürün teorik olarak anlaşılması için “karikatürün doğası, karikatürist, karikatüristin yayıncıları ve izleyicileri, karikatüristin içinde faaliyet gösterdiği tarihsel dönem ve toplumsal yapı” başlıklarının yer aldığı bir kılavuz önermektedir. Streicher için bunlar, nihayetinde karikatürün dili olarak ifade ettiği ikna araçları olan imgelerin anlamlandırılmasında dikkate alınmalıdır. Ancak Coupe (1969: 80) böyle bir analiz kapsamının “her biri çok sayıda değişkeni kapsayan ve bize bir yığın çelişki sunan bu kadar geniş bir konu koleksiyonu” vereceği ve bunun “anamlı bir teorik çerçeveye sığdırmanın mümkün olup olmayacağı” hususlarında endişelidir.

Bir diğer çalışmada Morrison (1969) karikatürleri analiz ederken onları bir söylem ve hatta imaj yaratma aracı olarak görmüş ancak sistematik bir çerçeve kullanmamıştır. Medhurst ve DeSousa (1981: 198) “karikatürün kullanımlarını ve etkilerini” açıklayan “psikanalitik, sosyolojik ve iletişimsel” olmak üzere üç temel paradigma olduğunu belirlemişlerdir. Ancak Medhurst ve DeSousa, bu paradigmanın karikatürün nihayetinde bir ikna aracı olduğunu gözden kaçırdığını ve bunu nasıl yaptığını anlamak için bir taksonomiye ihtiyaç duyulduğunu ileri sürmektedirler. Bu çerçevede geliştirdikleri taksonomide Medhurst ve DeSousa, buluşsal kaynaklar ile düzenleme biçimleri ve bu ikisinin etkileşimine odaklanmışlardır.

Öte yandan Press (1981) siyasal karikatürlerin retorik amacını keşfetmeye odaklanarak onların dört farklı açıdan incelenebileceğini belirtir: (1) Karikatürün konusu ve karakterleri, (2) tarihi olay ve kişilere yapılan göndermeler, (3) karikatürün işleyişi ve (4) karikatüriste yapılan baskı. Morris (1993) ise bu çalışmada da ayrıntılı olarak incelenen, dört retorik araç – “yoğunlaştırma, birleştirme, karşıtlık” (Goffman, 1974) ve “evcilleştirme” (Gombrich, 1963)- üzerinden bir araştırma önermektedir. Walker (2003) karikatür araştırmalarına iki yaklaşım sunar: Birincisi, karikatürün konuyu nasıl ele aldığından yola çıkarak medya iktidar ilişkisini çözümlemeye odaklanırken ikincisi Morris’in az önce bahsedilen dört retorik aracını kullanır.

Daha yakın tarihli çalışmalara bakıldığında konuya göstergebilim ve metafor analizi açısından yaklaşan çalışmalar dikkat çeker. Örneğin, Eleştirel Metafor Analizi (Critical Metaphor Analysis-CMA) yöntemi kullanan bir çalışmada (Marín-Arrese, 2019) siyasal karikatür söyleminin yaratıcılık, eleştiri ve ikna açısından potansiyelini araştırmış ve bunların siyasal iktidara meydan okuduğu, sembolik iktidar ile muhalefet ve ihlal için bir mücadele alanı sağladığı sonucuna varılmıştır. Göstergebilim bağlamında gerçekleştirilen bir çalışmada (Shaikh et al., 2019) karikatürlerin sembolizm, abartma, benzetme, ironi ve etiketleme teknikleri yoluyla siyasetçilerin her türlü eylemlerini aktarabildikleri ortaya konmuştur. Bir diğer çalışma (Permana, 2019) ise göstergebilim ve Eleştirel Söylem Analizi yardımıyla karikatürlerdeki gizli anlamları ve ideolojiyi ortaya çıkarmayı amaçlamıştır. Van Dijk’ın İdeolojik Kare Modelini kullanan bir diğer çalışmada (Raja et al., 2020) yine gizli anlamların ve ideolojik bağlamın ortaya çıkartılması hedeflenmiştir.

Türkçe literatüre bakıldığında göstergebilim yaklaşımını benimseyen çalışmalara özellikle son yıllarda daha sık rastlanıldığı görülmektedir. Bunlardan biri (Taşçıoğlu & Çavdar, 2018) 2017 yılında yapılan referandum sürecinde yayınlanan karikatürleri inceleyerek gazeteler arasındaki yaklaşım farklılıklarını ortaya koymuşlardır. Bir diğer çalışmada (Aşlakçı ve

Öztekin, 2021) yine göstergebilim yardımıyla 2015 Genel Seçimleri süresince toplumsal olayların karikatürlerde dil, söylem ve ideolojik açıdan nasıl ele alındığı sergilenmeye çalışılmıştır. Ancak bu çalışmada nicel içerik analizi, göstergebilim analiz yanı sıra “söylem çözümlemesi” adı altında çerçeve ve tekniğinin ne olduğu, hangi teorisyene dayandırıldığı belli olmayan bir tür yoruma gidildiği görülmektedir. Türkçe literatürde göstergebilim açısından nispeten daha sistematik ve teorik ayakları oturan bir çalışmada (Özen, 2022) ise 1939–1945 yılları arasında çıkan karikatürlerin göstergebilim analizi ile siyasal, sosyal ve kültürel farklılaşmaların izi sürülmeye çalışılmıştır. Fakat bu çalışmanın da “söylem analizi” bağlamında alt yapı ve teknik eksiklikleri dikkat çekmektedir.

Özellikle Türkçe literatürde siyasal karikatürlerin sistematik analizini sağlayacak bir haritanın yokluğu araştırmacıların yoğun bir nitel veri içerisinde kaybolmasına yol açabilmektedir. Bu boşluğa bağlı olarak ya sadece göstergebilim analiziyle yetinilmekte ya da örneğin van Dijk’ın Eleştirel Söylem Analizi türlerinden birini seçmek “Makro-Mikro Seması” (Dijk, 1983: 25), “İdeolojik Kare Modeli” (Dijk, 1998: 10), “Sosyo-bilişsel Söylem Analizi (2016) - yerine aslında tematik analizden öteye gitmeyen bir “Söylem analizi” iddiası ortaya sürülmektedir. Bu çalışmada söz konusu boşluğu doldurmak amacıyla Medhurst & DeSousa (1981) ve Morris (1993) tarafından geliştirilen sınıflandırmalardan yararlanılarak kapsamlı bir taksonomi ortaya konmuştur. Ancak bu taksonominin Eleştirel Söylem Analizi ya da Eleştirel Metafor Analizinin yerine geçebileceği iddia edilmemektedir.

Taksonomi ve ayrıntılarına girmeden önce uygulamada kullanılacak karikatürler için -yine Coupe’ın endişeleri çerçevesinde sınırlandırılmış bir şekilde- Streicher’i izleyerek karikatürlerin yayınlandığı dönem ve toplumsal yapı hakkında bir anlayış geliştirilmeye çalışılmıştır. Taksonominin uygulaması için konu olarak seçilen “Vatandaş Türkçe Konuş!” kampanyası esnasında Yahudilerin muhalefet ettiği dair haberlerin çıkmaya başladığı 1930’lu yılların sonlarında yayımlanan dergi karikatürleri seçilmiştir. Ardından çalışmanın yararlandığı taksonomilerin kapsamı kısaca açıklanmaktadır. Bu çerçevede bütünleştirilen taksonominin üç boyutu bulunmaktadır: Anlatı, retorik ve biçim. Her bir boyut içinde siyasal karikatürde incelenmesi gereken unsurlar sıralanmaktadır. Çalışmanın uygulama örneğinde bu boyutların analiz birimi olarak nasıl değerlendirildiği örneklendirilmektedir.

1. TANIM VE KAPSAM

Öncelikle bu çalışmada karikatür ile Chen ve arkadaşlarını (2017: 126) izleyerek “on dokuzuncu yüzyılın sonlarından yirminci yüzyıla kadar geliştirilen gazetelerdeki editoryal karikatürleri ve siyasal karikatürlerin” kastedildiği belirtilmelidir. Bu bağlamda siyasal karikatür ile siyasal bir söylemi olan karikatürler kast edilmektedir. Karikatürler “ulusları, figürleri ve olayları yorumlar” (Streicher, 1967: 438) ve aynı zamanda haberleri tamamlayıcı özellikleri nedeniyle kamuoyu açısından görsel bir kaynaktır. Nitekim Greenberg (2002: 181-184) de siyasal karikatürlerin “görsel haber söyleminin bir biçimi olduğunu” ileri sürer. Ona göre siyasal karikatürler “çeşitli retorik araçlardan (metaforlar, sloganlar, tasvirler, vb.) yararlandıkları ölçüde toplumsal bilginin organizasyonu için çerçeve görevi görür”; bu sebeple de “bazı şeylerin söylenebileceği ve bazılarının engellenebileceği zeminleri meşrulaştırır (ve böylece kolaylaştırır).” Bu noktadan bakıldığında, siyasal karikatürlerin kullanıldığı atmosfere göre aslında harekete geçirici ya da susturucu bir işlevi olduğu anlaşılır.

1895'te icat edilen radyo, Uzak Doğu'da "basını atlayarak, basılı sayfanın nüfuz edemediği bölgelerde bile hayali topluluğun" yani milletin "işitsel bir tasarımının oluşturmasını" (Anderson, 1995: 71) sağlarken Türkiye Cumhuriyeti'nin milli bütünlüğünü oluşturma yolundaki araçlarından biri olan Türkçe kullanımı için halen yazılı basın ön plandadır. Özellikle harf inkılabından sonra yeni Latin harflerinin vatandaşlar arasında yaygın kullanımının ve okur yazarlığın henüz çok düşük oranlarda kaldığı dönemde basının etkili araçlarından birisi görsel malzemeler yani fotoğraf ve siyasi karikatürlerdir. Öte yandan Walker (2003: 16, 20) "siyasal karikatürlerin azınlığın değil, egemen olanın kaynağı olduğu ve toplumdaki medya sahiplerinin ve egemenlerin görüşlerini güçlendirmeye" hizmet ettiğini ve "editorial karikatürlerin amacının ikna etmek olmadığını, esasen büyük kurumsal çıkarların yararına kamuoyunu kontrol altına alma ve kısıtlamaya yönelik bir araç olduğunu" iddia eder. Benzer şekilde, karikatürler okuyucular tarafından her ne kadar mizah bağlamında görülseler de, bu durum onların kamusal bilgi birikiminden yararlandıkları (Greenberg, 2002: 194), bir bakış açısı ortaya koydukları ve "içlerine içine yerleştirilmiş iddiaların okuyucuları tutum değişikliğine ikna etme kapasitesine sahip" oldukları gerçeğini değiştirmemektedir.

Bu bağlamda tek partili otoriter bir rejimde üretilen siyasi karikatürler de bir araç olup bu çalışma açısından genç cumhuriyetin Türkleştirme politikası çerçevesinde "Vatandaş Türkçe Konuş!" kampanyasının Yahudiler ile ilgili boyutuna dair kamuoyunun şekillendirilmesinde verimli bir kaynak olarak değerlendirilmiştir. Morris'in (1993: 201) de belirttiği üzere, "her ne kadar tek tek karikatürler tek bir kişiyi konu alsa da aynı sanatçının aynı temayı konu alan çizimleri olarak ele alındığında bunların bir dizi karşıtlık etrafında kurgulandığı görülebilir" ve özellikle de bu tema etnik bir temele dayanıyorsa aynı dönemdeki karikatüristlerin söylemleri de benzer bir dizi karşıtlık etrafında kurgulanacaktır. Nitekim alfabe değişikliğinin, "tüm yeni yazıların yayımlanması sürecini de kontrol etme şansı verdi[ği]... resmi çizgiye aykırı hiçbir görüşün yer almadığı yeni bir literatür düşünülmüştür. Basım, yönetici seçkinler için yeni bir ulusal topluluk yaratmanın anahtarı haline" (Çolak Y. , 2004: 73) geldiği göz önüne alındığında siyasi karikatürler de bu çerçevede ele alınmalıdır.

2. UYGULAMA ÖRNEĞİNİN TARİHSEL ARKA PLANI

Türkçenin politikleşmesi Gayrimüslim öğrencilerin ortaokullara alınmaya başladığı Tanzimat dönemine dek uzanmaktadır. Azınlıkların bağımsızlıklarını ilan etmeye başladıkları süreçte azınlık okullarında zorunlu hale getirilen Türkçenin özellikle İttihat ve Terakki döneminde yaygınlaştırılmasına önem verildiği ve bunun bir devlet politikası haline geldiği görülmektedir. Cumhuriyet döneminde de aynı politika sürdürülmüş, özellikle Türk Ocakları tarafından düzenlenen kurultaylarda Türkçenin ulus-devletin resmi dili olarak Türkiye sınırları içerisinde tek dil haline getirilmesinin devletin bekası için zorunluluk olduğu düşünülmüştür (Yıldız, 2004: 288; Pınar, 2016: 192-194). Bu amaçla geliştirilen çözümlerden birisi Türkleştirme politikaları iken hedef mümkün olduğunca homojen bir toplumsal yapı yaratmaktı. Böylece "Gayri Türk unsurları hakiki Türklerden neyin ayırdığının tespiti, kullanılacak asimilasyon aracını da belirleyecektir" (Yıldız, 2004: 267), Gayri Türk unsurların başında Türkçe konuşmamak tespit edildiğinde ise homojen bir millet olma yolunda asimilasyonun öncül aracı Türkçenin tüm vatandaşlar tarafından zorunlu kullanılması olarak belirlenmiştir. Öte yandan Türkçe dili aracılığıyla Türkleştirme politikalarının günlük hayatta yansımaları bulan en önemli ayağını şüphesiz "Vatandaş Türkçe Konuş" kampanyaları

oluşturmaktadır. 1928'de gerçekleştirilen Türk Ocakları Kurultayı tarafından başlatılan bu kampanya çeşitli aralıklarla sürdürülmüş, kamuoyunda karşılık bulmuştur.

Konunun Yahudi cemaatindeki yansımaları ise tartışmalıdır. Cemaatin önde gelenlerinin bir kısmı ve Hahamların teşvikiyle ülkenin çeşitli bölgelerinde yaşayan Yahudilerin "samimiyetlerini göstererek" Türkçe konuşması yönünde kararlar alınmıştır (Çağaptay, 2002: 260). Öyle ki Yahudi Cemaati, kendi aralarında "Türkçe Konuş" hareketi başlattıkları ve bu hareketin giderek büyüyerek devlet tarafından benimsenip "Vatandaş Türkçe Konuş" şeklinde kapsamının genişletildiği ifade edilmektedir.² Ayrıca bu kampanyaya gösterdikleri destek ile Yahudilerin asimile edilmek istedikleri, Ermeni ya da Rumlardan farklı olarak hiç ihanet etmedikleri Türkiye Cumhuriyeti'nin birer vatandaşı olmak istedikleri öne sürülmektedir. Hatta öyle ki kampanyayı desteklemek ve "Yahudilerin Türk milli kültürü içinde erimelerini sağlamak amacıyla" (Galanti, 2000: 9) yine gönüllü olarak Türkleşmiş olan Munis Tekinalp (doğum Moiz Kohen, 1883–1961) önderliğinde 10 Mart 1928 tarihinde Milli Hars Birliği kurulmuştur. Gerçekten de Tekinalp'e göre "Türk olmak, Türk kültürünü benimsemek demektir" ve Türkleşme taraftarı bu perspektifinin güzel bir örneği Birinci Dünya Savaşı sırasında ulusal ekonomiyi savunduğu, "İktisadiyat Mecmuası" adında üç yıl süreyle bir dergi çıkarmış olmasıdır (Galanti, 1995: 162). Diğer taraftan Tekinalp (2001: 75) Tevrat'taki On Emir'e (onun önemine referansla) paralel olarak geliştirdiği yeni bir On Emir içinde şunları sıralarken aslında Türkleştirme politikalarına ilham veren bir yönü olduğunu da ortaya koyar: "1. Adlarını Türkleştir. 2. Türkçe konuş. 3. Havralarda duaların hiç olmazsa bir kısmını Türkçe oku. 4. Okullarını Türkleştir. 5. Çocuklarını devlet okullarına gönder. 6. Ülke işlerine karış. 7. Türklerle düşüp kalk. 8. Cemaat ruhunu kökünden sök. 9. Ulusal ekonomi alanında sana düşen görevi yap. 10. Hakkını bil." Diğer bir isim Avram Galanti (2000: 46) ise hükümete, Yahudilere baskı yapmak yerine Türk kültürünü içselleştirmeleri için Türkçe eğitim veren okulların açılmasını saik vermektedir. Hatta 5, 8, 11 Kanun-ı evvel (Aralık) 1924 tarihli Akşam gazetesinde yayımlanan köşe yazısında "Türk Musevileri" olarak adlandırdığı Yahudilerin artık Ladino'dan vaz geçerek Türkçeyi benimsemelerinin tartışmasız bir gereklilik olduğunu belirtir (Galanti, 2005: 185). Bu örnekler Yahudi aydınları arasında aslında Türkleştirme ve Türkçe konuş politikalarına son derece destek olan kişilerin olduğunu ortaya koymaktadır (Çoban, 2022).

Ancak asimilasyon fikri Yahudi cemaatini ikiye bölmüş, bir grubun şiddetle karşı koymasına yol açmıştır ve bu bölünme iki savaş arası dönemde daha da netleşmiştir. Nitekim Yahudilerin Türkçe konuşmadıkları üzerine ilk haberler de 1937'de görülmeye başlamıştır (Çağaptay, 2004: 95-97). Yahudi cemaatinin bu ikircikli yapısına karşın Gayrimüslim halklar arasında Yahudiler, Türkleştirilebilecekleri varsayılarak bu politikaların hedef kitlelerinden biri haline gelseler de (Yıldız, 2004: 269), anadil olarak Alliance okullarında³ öğretilen İspanyolca kökenli

² Örneğin İstanbul Beneberit Cemiyeti başkanı Hanri Soriano 13 Ocak 1928'de "Memleketin dilini öğrenmek ve kökleştirmek için son gayretlerimizi esirgememeliyiz; Türk edebiyatını bilip takdir etmeliyiz, Türkiye'nin coğrafyasına daha ciddi bir biçimde vakıf olmalıyız" şeklinde son derece yurtsever bir bildiri yayımlamıştır (Galanti, 1995).

³ 1800'lerde bu okullarda eğitim dili Fransızca olmakla beraber ayrıca İbranice ve Türkçe eğitimleri de verilirdi. Türkçe öğretmenleri şimdiki Milli Eğitim Bakanlığı olan Maarif Nezareti tarafından atanırdı (Kuran, 2009, s. 334). Ağustos 1915'te *Mekâtibi Hususiye Talimatnamesi* (Özel Okullar Yönergesi) ile azınlık okullarına Türkçe dersi ve Tarih ve Coğrafya derslerinin Türkçe okutulma zorunluluğu getirilmiştir (Ayas, 1948, s. 701).

Ladino⁴ veya Yahudi Fransızcası kullanmaları (Çağaptay, 2004: 94) haklarındaki “şüphe”yi ve yabancı-Öteki kanaatini beslemiş, Ötekileştirici tepkilerin odak noktasının Yahudilerin Ladino konuşup yoğun olarak yaşadığı şehirler ve semtlere (Bali, 2020: 270-272) yönelmesine yol açmıştır. Nitekim “Türkçe konuşmanın Cumhuriyet ideallerine bağlılığın göstergesi olduğu düşünülürken, Ladino konuşmanın Yahudilerin toplumla bütünleşmesine ve Türk kültürüyle bütünleşmesine engel olduğu düşünülüyordu” (Toktaş, 2005: 400). Böylece Türklüğün bir göstergesi olarak Türkçe konuşmak bir norm haline gelirken kamusal alandaki Ladino toplum içinde daha çok şüpheyle karşılanır hale gelmiştir. 1936’da Üçüncü Dil Kurultayı ve öz Türkçeleştirme yönündeki kararlar gündemdeyken Ladino’ya yine bir kamuoyu tepkisi ortaya çıkmış, Yahudiler onlara kucak açan Türklerin dilini kullanmadıkları için nankörlükle itham edilmişlerdir. Kamuoyu henüz yatışmamışken C. N. Atilhan’ın Milli İnkılap adlı antisemit dergisinin yayımlanmaya başlaması tepkileri daha da büyütmüş, Yahudi cemaatinin taleplerine rağmen Hükümetin gerekli tedbirleri almadığı görülmüştür. Bu ise taciz ve saldırıların artmasıyla sonuçlanmış, hatta İzmir’e Yahudilere yönelik kitlesel bir saldırı planı neyse ki engellenmiştir (Bali, 2020: 244-245). Özellikle Edirne’de saldırıların artması en nihayetinde olayların Trakya Pogromuna evrilmesiyle sonuçlanmış ve bölgeden özellikle İstanbul’a kitlesel bir Yahudi göçü yaşanmıştır. Bununla birlikte kamuoyu baskısının yetkililerin telkinlerine ve alınan tedbirlere rağmen sürdüğü görülmüştür (Pınar, 2016: 191). 1935 yılında İnönü’nün “Bütün vatandaşlar artık Türkçe konuşacaklar” beyanı ile Vatandaş Türkçe Konuş kampanyaları daha da sertleşmiş, özellikle Milli Türk Talebe Birliği kamusal mekanlarda baskı ve şiddete varan ve Yahudileri hedef haline getiren bir propaganda çalışması başlatmışlardır (Çağaptay, 2002: 260). Nitekim süreçte izlendiği gibi Türkçe konuşmak da Türkleşmek için yeterli sayılmayacak ve “yabancı” olarak Yahudiler önce sosyal hayattan, sonra ekonomik hayattan hızla tasfiye edileceklerdir. Bu çalışmada incelenen karikatürler de işte böyle bir atmosferde yayımlanmış olup “Vatandaş Türkçe Konuş!” kampanyasını Yahudiler açısından ele almaktadır.

3. SİYASAL KARİKATÜR ANALİZ TAKSONOMİSİ ve UYGULAMASI

Yahudilerin Türkçe konuşmadıklarına dair ilk tepkili haberlerin yayıldığı 1934 yılı ve izleyen birkaç yıl, aynı konuda siyasal karikatürlerin de yükselişe geçtiği bir dönemdir. Bu sebeple 1934–1943 yılları arasında Akbaba ve Karikatür dergilerinden derlenen toplam 560 adet karikatür arasından Yahudilerin Türkçe konuşmadıkları üzerinden bir eleştirel söyleme sahip karikatürler amaçsal örneklemeyle derlenmiştir. Ancak bu kapsamda yer alan 17 karikatür içinden 5 tanesi aşağıda taksonomi kapsamında örneklendirmek amacıyla incelemeye dahil edilmiştir.

Bu çalışmada siyasal karikatür analizinde kullanılacak taksonomiye geliştirirken literatürde yer alan iki çalışmadan -Medhurst ve DeSousa'nın (1981) "buluşsal topoi" taksonomisi ile

⁴ Ladino: Ladino kelimesi kökeni Latinus olan ve “anadilinden başka dilleri de konuşabilen” anlamına gelmesine karşın zamanla kendi başına bir dil anlamı kazanmıştır. "Judeo-Spanish" ya da Sefarad dili olarak da bilinen bu dil, 15. Yüzyıl sonunda İspanya'dan kovulup Osmanlı İmparatorluğuna yerleşen Yahudilerin arasında, İbranice ve Orta Çağ İspanyolcası temelinde Osmanlıca, Arapça ve Yunanca etkisi altında gelişmiş bir dildir (Brink-Danan, 2011, s. 111). Bu dilin Osmanlı toplumunda kapalı topluluklar olarak yaşayan Yahudi mahallelerinde beş yüzyıldan fazla bir süre yaygın olarak konuşulmuş olmasına karşın günümüzde 1940'larda -yani Türkleştirme politikalarının başlarında- doğmuş son birkaç kişiden sonra yok olmaya mahkûm olduğu belirtilmektedir (Sarhon, 2011, s. 70). Bu yorum aslında Türkleştirme politikalarının nihayetinde başarılı olduğu şeklinde de okunabilir. Bu duruş Türkiye'deki Yahudi entelektüel çevresince de kabul görmektedir. Bkz. (Adeel, 2016).

Morris'in (1993) karikatür analizi- hareket edilmiş Greenberg'in (2002) katkısı ile geliştirilmiştir. Bu çalışmaların temel hatları ile bu çalışmada kullanılacak olan taksonomi aşağıdaki tabloda özetlenmiştir.

Tablo 1. Siyasal Karikatür Analizinde Farklı Taksonomiler ve Bu Çalışmadaki Taksonomi

(Medhurst & DeSousa, 1981)	Buluşsal Kaynaklar	Düzenleme Biçimleri	Retorik (Buluşsal ve Düzenleme Etkileşimi)
	<ul style="list-style-type: none"> - Politik basmakalıplar - Edebi/kültürel imalar (<i>literary/cultural allusion</i>) - Politikacının Kişisel özellikleri - Durumsal temalar 	<ul style="list-style-type: none"> - Zıtlık (<i>contrast</i>) - Çelişki (<i>contradiction</i>) - Yorum (<i>commentary</i>) 	<ul style="list-style-type: none"> - Çizgi ve form - Göreceli boyutlandırma - Abartma - Yerleştirme - İlişki - Ritmik Montaj
(Morris, 1993)	Anlatı	Retorik Süreçleri	Biçim Süreçleri
	<ul style="list-style-type: none"> - Pouvoir (konumlandırma) - Savoir (Teşhis) - Devoir (Reçete) - Vouloir (Teşvik) 	<ul style="list-style-type: none"> - Yoğunlaştırma (<i>condensation</i>, - Kombinasyon (<i>combination/juxtaposition</i>) - Evcilleştirme (<i>domestication</i>) - Zıtlık (<i>opposition</i>). 	<ul style="list-style-type: none"> - Karnavallaştırma - Hiperkarnavallaştırma
Bu çalışmada	Konu/ anlatı	Retorik	Biçim
	<ul style="list-style-type: none"> - Konumlandırma - Teşhis - Reçete - Teşvik - Politik basmakalıplar - Durumsal Temalar 	<ul style="list-style-type: none"> - Yoğunlaştırma - Kombinasyon - Evcilleştirme - Aktarım (<i>transference</i>) (Greenberg, 2002) - Zıtlık / Çelişki/ Yorum 	<ul style="list-style-type: none"> - (Hiper/) Karnavallaştırma - Çizgi/ Form - Göreceli boyutlandırma - Abartı (Karikatürize) - Yerleştirme - İlişki - Ritmik Montaj

3.1. Taksonominin Boyutları

Çalışmanın bu kısmında yukarıdaki tablonun son satırında birleştirilerek oluşturulmuş olan taksonominin boyutları hakkında doğrudan literatürde nasıl kullanıldığına bağlı kalarak açıklama yoluna gidilmiştir. Her bir boyut inceleme konusu olan "Vatandaş Türkçe Konuş!" temalı karikatürler üzerinden örneklendirilmiştir.

3.2. Konu/ Anlatı

Çalışmanın ilk boyutu Konu/Anlatı olarak belirlenmiştir. Bu çerçevede karikatürün ele alınan temayı hangi bağlamda ve nelere referans vererek aktardığına bakılmaktadır. Bu kapsamda yer alan unsurların öncelikle Morris'in ve ardından Medhurst ve DeSousa'nın sınıflandırmalarında nasıl ele alındığına yer verilmektedir.

Öncelikle Morris'in 1993'te yayınladığı *Visual Rhetoric in Political Cartoons: A Structuralist Approach* makalesinde iki karikatür üzerinde örneklendirerek açıkladığı analiz yöntemi oldukça kapsamlıdır. Bu çalışmada Morris (1993: 201), "Len Norris'in Kanada federal hükümetinin iki dilliliği teşvikiyle ilgili karikatürlerini" analiz ederken karikatüristin Fransa ve İngilizce arasında edebi ve sosyal karşıtlıklar yoluyla muhalefet ettiğini ortaya koymuştur. Örneğin Morris (1993: 205) Len Norris'in bir karikatüründe "Fransızca gibi 'yabancı' bir dil ve kültürün getirilmesi, bir şekilde hoş görülmemesi gereken sorumsuz, disiplinsiz davranışlara yol açtığını" iddia ettiğini belirtir. Morris'in siyasi karikatür analizi Parsons'un sosyal bir sistemin değişmesi üzerine düşüncelerinden yola çıkarak Fransızca olarak ifadelendirilmiş dört eylemi (*pouvoir*, *savoir*, *devoir* ve *vouloir*) siyasi karikatürlerin anlatı analizinde kullanır. Bu anlatı analizinde *Pouvoir*- Konumlandırma; *Savoir* -Teşhis; *Devoir*-Reçete; *Vouloir*-Teşvik olarak açılabilir.

Pouvoir, eylem için temel pratik bilgi niteliğinde Biz ve Öteki ayrımının yapılandırıldığı unsurlar içerir. Morris'e (1993: 198) göre *Pouvoir* "kişinin kahraman rolüne yerleştirilmesi, belirli rakipleri kahramanlık dışı olarak itibarsızlaştıran, onları üstesinden gelinmesi gereken kötü adamlar veya dalga geçilecek aptallar olarak konumlandırılan ve aynı zamanda kişinin kendi sağlam kimlik bilgilerine işaret eden bir anlatıyı içerir." Geliştirilen taksonomide kolaylık olması açısından *Pouvoir* kelimesi yerine Konumlandırma kelimesi tercih edilmiştir.

Savoir, bir sorun teşhis eder ve karikatürdeki, bu sorunla ilgili olarak duyguların çağrıştırılması ve bu duygularla eyleme geçilmesi için gerekli entelektüel bilgi içeren unsurlardır. Morris'e (1993: 198) göre *Savoir* "bir soruna ilgi yaratarak veya bu soruna ilgi uyandırarak, entelektüel bir kriz duygusu yaratarak, bu krizin doğasını tanımlayarak, semptomlarını saptayarak ve etkili bir çözüm olarak bir eylem planı önererek bir gündem belirleme ve kabul edilebilir bir teşhis koyma ihtiyacına odaklanır... Hatip [bu çalışmada karikatürist], dinleyicilere [bu çalışmada okuyuculara], tehlikeli karşıt teşhislere karşı uyarılması gereken ve kendisinin önerdiği şeyin üstünlüğü gösterilirken aptalca teşhislere gülmesi sağlanan saf kişiler gibi davranır" (Morris, 1993: 198). Geliştirilen taksonomide kolaylık olması açısından *Savoir* kelimesi yerine Teşhis kelimesi tercih edilmiştir.

Devoir kapsamında ele alınan unsurlar, yukarıda teşhis edilmiş olana reçete niteliğindedir ve siyasi bilgiye dayalı belli bir eyleme yönlendirme talebinde bulunur. *Devoir*, Morris'e (1993: 198) göre "kahramanca ya da kahramanca olmayan kişiler ve değerlerle ilgili olarak izleyiciler için ahlaki hedefler ve kurallar belirleme ihtiyacına odaklanır... Bu veya gelecekteki hayali bir dünyada *Devoir*, daha önce konmuş olan teşhisle bağlantılı olan kural koyucu ve yasaklayıcı bir eylem süreci aracılığıyla bu hedeflerin peşinde koşmayı içerir." Geliştirilen taksonomide kolaylık olması açısından *Devoir* kelimesi yerine Reçete kelimesi tercih edilmiştir.

Vouloir, duygusal bilgiye dayalı eylemin teşvik edilmesi söz konusudur. Morris'e (1993: 198) göre *Vouloir* "hem teşhis [*Savoir*] hem de konuşmacı için uygun olan ve önerilen herhangi bir eylemin etkinliği [*Reçete-Devoir*] hakkındaki ataletin, entelektüel direncin ve kötümserliğin üstesinden gelmeye yetecek kadar güçlü bir duygusal tepkiyi uyararak eylem arzusunun teşvik edilmesine odaklanır. Suçluluk veya utanç duygusu, önerilen eylem planının tek çare olarak algılanacağı şekilde uyandırılabilir." Geliştirilen taksonomide kolaylık olması açısından *Vouloir* kelimesi yerine Teşvik kelimesi tercih edilmiştir.

Buraya kadar sıralanmış olan boyutların karikatürdeki karşılıklarının nasıl yer alabileceğine dair örnek aşağıda yer almaktadır.

Karikatür 1. (Rıza-Ayça, 1937, Ekim/Teşrinievvel 15) Karikatürdeki Alt Yazı: *Salomon- (Pencereden seslenir) Mişon...Venezisi [buraya gel] be.. Köpoğlusu!.. Yolcular-Maşallah, Yahudi vatandaşlarımız Türkçe konuşmaya başlamışlar!..*

Karikatürde Yahudiler, Türkçe sadece küfretmesini bilen ve bu haliyle de üstesinden gelinmesi gereken kötü, bayağı Öteki bireyler olarak konumlandırılmışlardır. Bu durum, Biz'den olan Türk vatandaşların (Türkçe konuşmaya başladıklarına dair ifadeleri) alayıyla ortaya çıkar. Böylece küfür dışında Türkçe bilmeyen Yahudilerin zaten isimleri de Türkçe değildir ve böylece onlar gerçek Türk değildir. O mahalleye ait olmadıkları vurgusu açısından "yolcular" olarak adlandırılan Türk karakterler durumu gözlemleyerek açıklamaları ve hatta alaya almalarıyla – (aşağıda açıklanacak olan) durumsal tema- "Vatandaş Türkçe Konuş!" kampanyasının işe yaramadığını netleştirmek bir teşhis olarak ortaya konmaktadır. Karikatür bu teşhis için bir reçete önermezken Yahudilerin Türkçe sadece küfretmeyi bilmeleriyle Türkçeyi değersizleştirdikleri endişesi yaratılarak okuyucuyu belirsiz bir bağlamda harekete geçirmeye çalışır. Nitekim karikatürdeki pencereye şapka⁵ ile çıkan Yahudi, bir diğerine

⁵ 25 Kasım 1925 tarih ve 671 sayılı Şapka İktisası Hakkında Kanun (RG.: 28.11.1925/230), Türkiye'de din adamları dışındakilerin cüppe ve sarık giymeleri yasaklamış, tüm kamu görevlileri ve meclis üyeleri için şapka takmayı zorunlu hale getirmiştir. Özellikle o dönemden bu yana Yahudilerin, toplumsal alandaki yasaklamalar ya da sosyokültürel endişeleri nedeniyle her yemek yemeden ve su içmeden önce söylenen duaları sırasında saçlarını kapatma zorunluluğu için gerekli olan *kipayı* şapka ile kapatmayı tercih edebildikleri bilinmektedir. (Altaras, 2019). Karikatürde de kamu görevlisi olmadığı bilinen Yahudiler hem de evde hem de dışarıda şapka takmaktadır. (Madde 1–*Türkiye Büyük Millet Meclisi azaları ile idarei umumiye ve hususiye ve mahalliyeye ve bilümm müessesata mensup memurin ve müstahdemin Türk milletinin iktisa etmiş olduğu şapkeyi giymek mecburiyetindedir. Türkiye halkının da umumi serpuşu şapka olup buna münafi bir itiyadın devamını hükümet meneder*) (TBMM, 1925).

“buraya gel” demek için Fransızca kelimeler tercih ederken Türkçeyi sadece küfür amaçlı kullanmaktadır. Karikatürdeki metinde Türk vatandaşların kendi aralarındaki konuşmaları, bir açıklama cümlesi gibi karikatürün nasıl okunması gerektiğine işaret eder: Biz/Öteki ayrımı “Yahudi vatandaşlarımız” vurgusunun öne çıkarıldığı bir Biz/Onlar diliyle ifade edilerek Yahudilerin Türkçeye “böyle” değer verdikleri ima edilir. Bu Yahudilerin Türk olmadıklarını gösterdiği gibi bir anlamda da Türklüğün reddidir. Türkçenin hor görüldüğü iddiası dönemin milliyetçi söyleminde yaygındır. Buradaki aktarılan fikir de temelde Yahudiler gerçekten Türk olmadıkları ve bunu zaten istemedikleri için Türkçeye/Türk’e değer vermedikleri şeklinde özetlenebilir.⁶

Konu/Anlatı bağlamında başvuru diğer kaynak Medhurst ve DeSousa’nın (1981: 200) kapsamlı siyasi karikatür taksonomi çalışmasında ortaya koyduğu dört ana buluşsal topoidir⁷. Bunlar: “siyasi basmakalıplar” (political commonplaces); “edebi/kültürel imalar” (literary/cultural allusions); “kişisel karakter özellikleri” (character traits); ve “durumsal temalar (situational themes).

Siyasi basmakalıplar, ulusun savunması, dış ilişkiler, ekonomi gibi “okuyucunun dikkatini, en azından anlık olarak, siyasetin üzerinde anlaşmaya varılan bazı unsurlarına odaklanması” (Medhurst ve DeSousa, 1981: 200) yoluyla karikatür tarafından içine çekilmesini sağlar. Diğer bir deyişle bu kaynaklar karikatüristlerin “okuyucuyu belirli değerlere, inançlara ve eğilimlere uygun olarak yanıt vermeye davet eden birinci dereceden argümanlarını oluşturdukları yaratıcı depoyu” (Medhurst ve DeSousa, 1981: 202) oluşturmaktadır. Aşağıdaki karikatür “vergi vermenin bir vatandaşlık görevi olduğu” olgusunu politik basmakalıp olarak kullanması açısından örneklendirilmiştir.

Karikatür 2. (Ural, 1935, Haziran 8) Konuşma: -*Salamon, tayyare ianesi ne vereceksin?* -*İç bir şey iki yozum...Babamın vasiyeti var: Havaya para verme dedi!...*

Karikatürde vergi vermeyen ve bununla neredeyse övünen, bu sebeple Türklüğe sadakati sorgulanması gereken Yahudi vatandaşların Öteki bireyler olarak konumlandırıldıkları

⁶ 1926 yılında yürürlüğe giren Türk Ceza Kanunu'nun 159. maddesi “Türklüğe hakaret” suçu, Gayrimüslim azınlıklara karşı bir tehdit unsuru olarak sıkça kullanılmış, Türkçe dışında bir dil kullanmak da bu maddenin kapsamına girmiştir (Guttstadt, 2016, s. 40).

⁷ Topoi: Buradaki kullanımla karikatüristler için birincil önermeler yaratmak üzere başvurduğu kategorik referanslardır.

görülmektedir. Bu konuyla beraber varılan Yahudilerin ne vatandaşlık görevi olarak vergisini verdiği ne de Türk vatandaşı olarak düzgün Türkçeleri olduğu yönünde teşhiste bulunmaktadır. Çalışmada “verginin bir vatandaşlık görevi olduğu” siyasi basmakalıbindan yararlanıldığı anlaşılmaktadır. Burada kaynak olarak “Tayyare Vergisi” durumsal temasından yararlanıldığı görülür. 1936’da ilk kez tahsil edilmeye başlanan Tayyare Vergisi ile Türk Hava Kurumunun eğitim, uçak alımı, vb. lojistik ihtiyaçları için toplamda o dönem için 27 milyon TL’lik kaynak yaratılması amacıyla, toplumdaki gelir, maaş, ücret, tazminat vb. her türlü para transferinin yüzde ikisinin Tayyare Vergisi olarak kuruma aktarılmasına karar verilmişti. 1950’lilere kadar yürürlükte kalacak olan bu yasa, ayrı bir vergi olarak düzenlenmemiş; ancak tüm harcamalardan yüzde iki olarak vergi kesilmesini ön görmüştür. (Akşam Gazetesi, 1936, 5 Ocak). Milli savunma gibi oldukça hassas bir noktadan hareketle, karikatürün bir tür Türk olma ve Yahudi olma karşıtlığı yarattığı ve bu karşıtlıkta Türkçe konuşabilme ve vergi verme “erdemlerini” Türklüğe ait kılarken, babadan oğula geçen bir davranış biçimi olarak cimrilik ve vergi kaçırma eylemlerini Yahudilikle özdeşleştirmektedir. Karikatürdeki nedensel ve işlevsel ilişkiler değerlendirildiğinde de ideolojik söylem ve okuyucudan beklenen ritmik montaj kendini gösterir: Yahudiler vatansever vatandaşlar olmadıkları için vergi vermek istemezler. Tamahkardırlar, para sevgileri vatan sevgilerinden büyüktür. Keza Türk vatandaşlığın bir karinesi olarak gösterilen Türkçe konuşma kabiliyetinden de yoksundurlar. Siyasal karikatürlerin etnik kullanımını inceleyen çalışmasında Soper (2005: 260) bu tür karikatürlerin “ırksal üstünlük fantezilerini anlattığını” belirtir. Karikatür, “etnik stereotipi, karikatür sanatının sözde doğruyu söyleme gücünü ödünç aldığından, söylediği yalanlara karşı çıkmak da sinsice zordur.” Bu karikatürde de etnik bir stereotip olarak cimri ve vergi kaçırdığı iddia edilen Yahudilerin böyle yaptığına dair ya da Tayyare Vergisinin kaçırmanın bu etnik gruba özel bir durum olduğuna dair herhangi bir kanıt sunulmaz ancak Türkçe konuşmuyor olmak, Türklüğe olan sadakatsizliğin vergi kaçırmaya varan boyutları için bir gösterge olarak sunulur.

Edebi/kültürel imalar ile Medhurst & DeSousa (1981: 201), “efsaneden, folklordan, edebiyattan veya elektronik medyadan alınmış herhangi bir kurgu veya mitsel karakteri, herhangi bir anlatıyı veya biçimi” kastettiğini belirtmektedir. Özellikle de popüler kültürel unsurların kullanıldığı karikatürlere sıklıkla rastlanılmaktadır. Örneğin kurtarıcı olduğu ima edilen bir siyasal liderin Superman tasviriyle çizimi o lider hakkındaki algıya referans verir. Siyasal karikatürlerde popüler kültürel unsurların kullanımını araştıran Connors (2007) karikatüristin bu tarz referansları kendi ilgisi nedeniyle ya da okuyucuya bir ipucu olarak kullanmak için kullanabildiklerini belirtir. Buradaki ikinci durum yani ipucu olarak kullanımı, aşağıda ayrıca açıklanacak olan Morris’in (1993: 200) taksonomisindeki evcilleştirme olgusuna kaynaklık etmektedir. Aşağıdaki karikatürde II. Mehmed’in 1479’da İtalyan ressam Bellini’ye yaptırdığı portresinden kültürel bir referans alındığı görülmektedir. Buradan yola çıkarak topraklardaki yabancı dil kullanımının aslında işgal altında olduğuna bir gönderme yapmaktadır.

Karikatür 3. (Ratip Tahir Burak, 24 Haziran 1943) Karikatür Başlığı: İstanbul'un beş yüzüncü fetih yılını kutlamaya hazırlanırken. Konuşma: *Fatih'in Ruhü- Hayret dört yüz doksan senedir hâlâ fetih tamamlanamamış!*

Politikacının kişisel özellikleri ile karikatürist konu edindiği siyasal liderin fiziksel (dış görünüş, örn. büyük burun) veya psikolojik olarak algılanan özelliklerine (karizmatik, liderlik vb.) referans verir. Referansa konu olan bu özellik çoğunlukla abartılarak göz önüne getirilir. Ancak yine de bu özelliğin en azından bir ölçüde kamuoyu tarafından biliniyor olması gerekir. Yine Ratip Tahir'in (24 Haziran 1943) karikatüründen hareketle oldukça bilinen bir portreye dayanarak burnun büyük çizildiği görülmektedir. Ancak II. Mehmet'in buradaki kullanımını ile daha çok onun İstanbul'u Türkleştirme konusundaki öncü rolüne atıf yapılmaktadır. Dolayısıyla onun, büyük bir lider olarak başlattığı sürecin tamamlanamadığı konusundaki serzenişi karikatüristin Türkçeden başka dil kullanımına yönelik eleştirisini meşrulaştırmaktadır.

Durumsal temalar, karikatürist için dönemsel veya geçici olarak aniden çıkan olaylara referans verir. Böylece tüm bunların sadece karikatürist için yaratıcı bir kaynak değil aynı zamanda okuyucu için de yorumlayıcı referans noktaları oldukları anlaşılmaktadır. Bazen karikatürlerin referans verdiği birden fazla durumsal temalar söz konusudur. Örneğin bu çalışmanın uygulama bağlamı "Vatandaş Türkçe Konuş!" kampanyası olması sebebiyle incelenen karikatürlerin ortak durumsal temasının da bu kampanya olduğu söylenebilir. Ancak örneğin aşağıdaki gibi bir karikatürde konuyu bir başka bağlamda daha ele alarak değerlendiren karikatürler de vardır.

Karikatür 4- (Gökçe, 1936, 30 Mayıs) Karikatür Başlığı: “Nüfus dairelerinde soyadı muamelesi.” Karikatürdeki Konuşma: -*Salomon, soyadı ne koydun?* -*Şimdi belli değil, kaydını yaptırmak nasip olursa (Güzüm aydın) koyacağım!*

İlk olarak karikatürde Yahudilerin Türkçeyi düzgün konuşamayan ve Öteki bireyler olarak konumlandırıldıkları görülmektedir. Salomon⁸ karakterinin biraz hınzır bir tavırla gülümseyerek Türkçe soyadını alırken bile Türkçesinin bozukluğu, onu, Bizden biri olamayan Öteki pozisyonuna yerleştirir. Karikatürist Yahudiler Öteki olmalarına ve Türkçeyi düzgün konuşamamalarına karşın Türkçe Soyadı alacak olmalarını problematik yani teşhis olarak ortaya koyar. Her Türk vatandaşı Türkçe soyadı alacaktır siyasi basmakalıbindan hareketle, 21 Haziran 1934 tarihinde kabul edilmiş, 2 Temmuz 1934 tarihinde Resmî Gazetede yayımlanmış ve 2 Ocak 1935'te yürürlüğe giren 2525 sayılı Soyadı Kanunu (TBMM, 1934), durumsal tema kaynak olarak ele alınmıştır. Dönemin Türkleştirme politikaları doğrultusunda Türkçe Türklük göstergelerinden biri olarak görüldüğünden Soyadı Kanunu ile Türkçe soyadı zorunluluk haline getirilmiştir ancak karikatür bu zorunluluğu sanki gönüllülük hatta bir heves gibi sunmaktadır. Burun vb. uzuvların abartılı çizimiyle Yahudi oldukları “anlaşılan” karakterlerin soyadı almak için hınca hınç doldurdukları nüfus dairesinde geçen karikatürdeki bu kurgu, okuyucuyu daha düzgün Türkçe konuşamayan Yahudilerin Türkçe soyadı alabilmelerinin onlara verilen bir lütf olduğu yorumuna yönlendirmektedir. Nitekim Salomon’un bozuk Türkçesi, soyadı olsa bile Türk olamayacağına da işaret eder; çünkü Türkçe soyadı almak ise herkese “nasip olmaz”. Medhurst & DeSousa’nın da belirttiği üzere (1981: 216), “İster diyalog ister başlık olsun, siyasi karikatür metinleri aynı anda yorum, açıklama ve ortaya çıkarma işlevi görür.” Burada da Türklüğün bir ayrıcalık olarak görüldüğü ortaya çıkarken Salomon ve diğerlerinin “gözü aydındır”. Böylelikle karikatür Gayrimüslimlerin ve özellikle Yahudilerin asimilasyonunun başka bir ifadeyle uygulanan Türkleştirilme politikalarının onların gönülden gelen rızalarıyla meşrulaştırılmasına hizmet etmektedir.

⁸ Salomon ismin orijinali olup karikatürcülerin “Salomon” olarak yazdığı görülmektedir. Karikatür metinlerinde aslına sadık kalınmakla beraber analizlerde ismin orijinal haliyle kullanılmıştır

3.3. Retorik

Morris (1993, s. 200), bu çalışmada da kullanılan, retorik açısından bir inceleme gerçekleştirdiği dört sürece yer verir. Bunlar; yoğunlaştırma (condensation), kombinasyon (combination/ juxtaposition), evcilleştirme (domestication) ve karşıtlık (opposition). Greenberg (2002, s. 187) ampirik analiz gerçekleştirirken bu süreçlerin her birinin bağımsız olarak değil, “daha geniş bir ‘kültürel değerlendirme repertuarı’ içerisinde faaliyet gösteren ‘anlam oluşturma stratejileri’ olarak” ele alınması gerektiği konusunda uyarır. Bu bağlamda Morris’in yukarıdaki sınıflamasına aşağıda ayrıca aktarım (transference) boyutunu eklemiştir.

Yoğunlaştırma, “karmaşık bir olgunun, özünü grafiksel olarak yakaladığı iddia edilen tek bir görüntüye sıkıştırılmasını içerir... benzersiz olayları sözde ortak çekirdeklerine indirger... karikatürler karmaşık olanı basit olana, benzersiz olanı arketipe, kalıcı olanı doruğa yoğunlaştırıyor.” Gamson ve Stuart (1992, s. 60) bir karikatürün sahip olduğu retorik araçların tümünü “paketler” olarak değerlendirir ve bunlar sayesinde “ana çerçeveyi öneren bir dizi farklı yoğunlaştırılmış sembol sunarak paketin ustaca bir metafor, slogan veya başka bir araçla bir bütün olarak görüntülenmesini” mümkün kıldığını belirtir. Örneğin Rıza-Ayça’nın (1937, Ekim/Teşrinievvel 15) karikatüründe (bkz. Karikatür-1) Yahudi vatandaşların Türkçe küfürden öteye gitmeyen Türkçesiyle aslında kampanyaya katılmadıkları ve Ladino ile devam ettikleri, bir kişi üzerinden genelleştirilmesi suretiyle yoğunlaştırma tekniğinin uygulandığı görülmektedir. Ural’ın (1935, Haziran 8) vergiyle ilgili karikatüründe (bkz. Karikatür-2) yer alan tüm Yahudilerin vergi vermekten imtina ettiği ve hepsinin Türkçelerinin bozuk olduğu şeklindeki ima, bir yoğunlaştırma örneğidir.

Kombinasyon, “farklı alanlardaki öğelerin ve fikirlerin, her bir bileşenini içeren, açıkça tanımlanabilen yeni bir bileşim halinde harmanlanması anlamına gelir. Böyle ikili, hatta çoklu bir gösteren aynı anda iki veya daha fazla farklı dünyaya aittir”. Karikatürde yüzlerin hayvan gösterilmesi, iki ülke arasındaki diplomasinin flört ile ifadesi vb. durumlar örnek olarak verilebilir. Bu çalışmada yer alan karikatürlerden Rıza-Ayça’nın (1937, Ekim/Teşrinievvel 15) karikatürüne bakıldığında (bkz. Karikatür-1) Yahudi karakterlerin bozuk Türkçesi ve yoksulluğu ile Türk vatandaşın düzgün Türkçesi ve şıklığının birleştirildiği görülmektedir. Benzer şekilde Ural’ın (1935, Haziran 8) vergiyle ilgili karikatüründe (bkz. Karikatür-2) iyi bir vatandaş olarak vergi vermenin ve Türkçe konuşmanın bir tutulması, kombinasyona örnek olarak verilebilir.

Evcilleştirme, okuyucunun “haklarında çok az bilgiye sahip olduğu ve bağımsız bilgi kaynaklarının az olduğu diğer ülkelerin liderlerini tasvir ettiğinde olası” olan bu durum karikatüristin hedef kitle tarafından hakkında az bilgiye sahip olduğunu düşündüğü kişi veya konuyu bir tür “evcilleştirerek” anlaşılabilir kılmasını sağlar. “Evcilleştirme, soyut fikirlerin ve uzak, tanıdık olmayan kişilerin veya olayların yakın, tanıdık ve somut bir şeye dönüştürüldüğü süreçtir. Ortak unsurları vurgulayıp farklı olanları maskeleyerek ve yenilikle zihinsel uyumu [uyum gerekliliğini] en aza indirmek için tekrarlanan kalıplara odaklanarak yeni ve anlaşılması zor olanı sıradan bir şeye dönüştürür.” (Morris, 1993: 198). Örneğin Saddam Hüseyin Amerikalılar tarafından henüz tanınmadığı savaş öncesi dönemde Hitler ile karikatürize edilerek “evcilleştiriliyor”du. Karikatürist “evcilleştirme” ile konuyu okuyucusu için anlaşılabilir kılacak şekilde altyapı vererek özetler. Siyasal karikatürlerde özellikle popüler topoilerin kullanımı onun evcilleştirilmesine yardımcı olmaktadır (Connors, 2005).

Örneğin Rıza-Ayça'nın (1937, Ekim/Teşrinievvel 15) karikatüründe (bkz. Karikatür-1 Okuyucuya "Vatandaş Türkçe Konuş!" kampanyasının altsınıf Yahudiler için uygulamada ne anlama geldiği bir küfürle açıklanarak bir tür "evcilleştirme" yoluna gidilmiştir. Ural'ın (1935, Haziran 8) vergi ile ilgili karikatüründeki (bkz. Karikatür-2) karakterin Yahudi olduğuna dair ipucu karakterin uzuvlarının abartılı çizimi ve bozuk Türkçesinde yer alır. Bu şekliyle okuyucu için kimin Yahudi olduğu konusunun evcilleştirilerek anlaşılır kılınması sağlanmıştır.

Aktarım, Greenberg (2002: 187) Morris'in bu sınıflamasına dördüncü bir unsur olarak "aktarım" (transference) sürecini de ekler. Aktarım bir karikatürde suçu normalde görünmeyen başka bir aktöre yükleyerek karikatürün aktörlerini saçma eylemlerinden veya yorumlarından temize çıkaran örtülü bir şekilde işlediği belirtilmektedir. İncelenen karikatürlerde aktarım örneği açıkça bulunmamakla beraber aynı dönemde ülkedeki ekonomik krizin suçlusu olarak hedef gösterilen Yahudilerle ilgili bolca karikatüre rastlamak mümkündür. Nitekim bu tarz karikatürler akabinde çıkartılacak Varlık Vergisi uygulamalarını da meşrulaştırıcı rol oynamıştır.

Medhurst & DeSousa, (1981: 205-209) siyasal karikatürün düzenleme biçimleri olarak zıtlık (contrast), çelişki (contradiction) ve yorumu (commentary) sıralarlar. Bir düzenleme biçimi olarak zıtlık, "okuyucuyu bir sonuca varmak için A görüntüsü ile B görüntüsü arasındaki aralığı dikkate almaya davet eder." Zıtlık, retorik bir araç olarak kullanıldığında kelimenin kendi anlamından çok da uzakta konumlanmaz. Böylece karikatürde karşıtlık çoğu kez "Biz ve onlar", "yaşlılar ve gençler", "yaşayan ve ölümler", "erkek ve kadın" vb. formlarda karşımıza çıkmaktadır. Yine bir başka düzenleme biçimi olan çelişki, ikiliklerin açığa vurulmasıyla harekete geçirilir ve "hiçbir seçim aralığını davet etmez; bunun yerine her okuyucu aynı şekilde yanıt vermeye veya itirazı tamamen reddetmeye yönlendirir". Son olarak yorum, karikatüristin "çatışma veya gerilim hakkında bilgilendirme zahmetine girmeden", kendi aktarmak istediği mesajla uyumlu bir 'hakikat' algısını sunar.

Karikatürleri yukarıdaki retorik unsurları açısından analiz ettiğimizde şu şekilde bir yorum elde etmek mümkündür:

Örneğin Gökçe'nin (1936, 30 Mayıs) Soyadı Kanunu ile ilgili karikatüründe (bkz. Karikatür-4) tüm vatandaşların Türkçe Soyadı alma zorunluğu, basit bir kelime seçmeye kadar indirgenmiş ve süreç, "Soyadı" kavramının içeriğinden kopararak yoğunlaştırılmıştır. "Gözün aydın" deyiminden üretilmiş soyadı ile Yahudilerin Türkçe soyadı almalarıyla ne kadar şanslı oldukları vurgusu birleştirilmiş, "Yahudi karakterlerin bozuk Türkçesi" ve "Soyadı Kanunu sayesinde Türkçe soyadlarını almaları" çelişkisi ile dramatik bir etki yaratılmaya çalışılmıştır. Nihayetinde bu retorik tekniklerin hepsi bir araya geldiğinde karikatüristin söylemini güçlendirir. Benzer şekilde Ural (1935, Haziran 8) vergiyle ilgili karikatüründe (bkz. Karikatür-2) Yahudilerin vergi ve Türkçe konusundaki gerilimlerine yer vermeksizin onların vergiden kaçan, Türkçe konuşmayan kişiler olduğu yorumunu verir. Rıza-Ayça'nın (1937, Ekim/Teşrinievvel 15) karikatüründe (bkz. Karikatür-1) Yahudi Vatandaşın Türkçe ile sadece küfredebilmesi ve bunu Türk vatandaşın "Maşallah" ile istihza ederek "takdir etmesi" hem zıtlık hem de çelişki barındırmaktadır. Karikatürist gayet şık iki Türk vatandaşa karşın her tarafında yamalar bulunan Yahudiler karşılaştırmasını ortaya koyarken bu zıtlıktaki taraf olmayı okuyucuya bırakır.

3.3. Biçim

Çalışmanın Biçim boyutu kapsamında incelenen unsurların yine bir kısmı Morris'in taksonomisine dayanmaktadır. Morris karikatürleri incelerken, karikatürün biçimini, formunu etkileyen süreçlere odaklanır ve bu başlık altında da metinleri bir süreç olarak inceleyen Bakhtin'in "karnavallaştırma" kavramından yararlanır. Bakhtin'in "demokratik ve çok sesli olarak tanımladığı karnavalların olduğu alanlar, halkın yaşadığı sokak alanları olarak çizilmiştir... zıtlıkların birliğidir" (Fıncıoğulları, 2019: 67). Hiyerarşilerin alt üst edildiği "karnavalistik yaşam, süregelen rutinin dışına çıkmaktır" (Yılmaz, 2019: 853). Morris'i izleyerek Bakhtin'in karnavalesk kavramını karikatür bağlamında ele aldığımızda karşımıza karikatürlerde bir ters yüz etme, absürt olanın kabulü, kutsal olanın aptal olanla yer değiştirmesi gibi özellikler dikkati çekmektedir (Morris, 1993: 203). Karnavallaştırma, siyasi karikatüristler için özellikle "otoriter bir rejime karşı devrimci muhalefetin bir parçası olarak" (Morris, 1995: 39) rejime yönelik radikal eleştirilerinin gülünç formlarda ifadesiyle göreceli olarak serbest bir hareket alanı sağlaması açısından avantajlıdır. Ancak zaman içerisinde ortaya çıkan hiperkarnavallaşma ile "halkın katılımı ve kontrolü, vatandaşların topluluklarında sevindiği neşeli bir oyuna odaklanma ve halkın ölümsüzlüğü fikrinin" demokratik karikatürden kaybolduğu belirtilmektedir. Böylece hiperkarnavalda çılgınlığın propagandasının yapıldığı, beden kusurlarının hoşgörü ve bayağılık yoluyla kutlandığı hatta yüceltildiği; siyasetin aptallıkla ilişkilendirildiği, "sosyal yapının alaycı bir şekilde tersine çevrilmesinin ve toplumun değerlerinin ve tabularının gülünç hale gelene kadar abartıldığı" bir durum söz konusudur (Morris, 1995: 11, 62). Karikatürlerin ağırlıklı olarak hiperkarnavallaşmaya ve daha az oranda da karnavallaşmaya dayandığı (Morris, 1993: 202) belirtilmektedir. Hiperkarnavallaştırma ile siyasi karikatürde sadece karnavalesk unsurlara değil aynı zamanda bu unsurlara yol açan ve en temelde eleştirdiği siyasi konunun özellikleri hakkında mesajlara da yer verilir ve tam da bu sebepten ötürü bu karikatürler aşırı karnavallaştırılmışlardır. Aşağıdaki karikatürde hiperkarnavallaştırmanın nasıl kullanıldığı görülmektedir.

Karikatür 5. (Ural, 1938, Ocak/Kanuni Sani 13). Karikatür Başlığı: Manisa Mebusu Sadri Toprak, Türkçe konuşmayanlardan para cezası alınması için meclise bir kanun projesi verdi!.. Karikatür alt yazısı: *Kanun kabul edilirse: Yahudi vatandaşlarımız!...*

Karikatürde 5'te Yahudi vatandaşlar, Türkçe konuşmaktansa hiç konuşmamayı tercih edecek grotesk kötücüller olarak konumlandırılmışlardır. Yahudileri Türkçe konuşmaya ikna etmenin hiçbir yolu olmadığı şeklindeki teşhise herhangi bir reçete ve teşvik sunmayan karikatürün durumsal teması 5. Dönem Manisa Milletvekili Sabri Toprak'ın 5 Ocak 1938 tarihinde "Türk dili yerine yabancı dil kullananların cezalandırılması hakkında (2/62)" kanun teklifi⁹ vermiş (TBMM, 1938) olmasıdır. Önerilen kanun teklifinin muhatabının Yahudiler olduğunu karikatürdeki stereotipik temsillerin yanı sıra başlığı teyit eden alt yazıdaki "Yahudi vatandaşlarımız" ifadesi de onaylar. Bu ifade aynı zamanda etnik farka da işaret eder, zira Türkçe konuşmayanlar yabancıdır, Türk değildir. Oysa "vatandaşlarımız" kelimesi anlamı gereği yabancı olmayanları kapsar. Buradaki çelişki, Yahudilerin Türkçe konuşmayı reddetmeleri gibi ("Biz istesek de") onların Biz'den olmayı reddettiklerine gönderme yapar. Retorik olarak da "Türkçe konuşmayanlar" vurgusu Toprak'ın önergesini meşrulaştırır ve Yahudilerin bilinçli bir tercih yaptıklarına işaret eder. Başlık ve alt yazının görselle kurduğu ilişki bu anlamı destekler; büyükten küçüğe, kadından erkeğe tüm Yahudi vatandaşlar gerekli önlemleri almış; ağızlarını dikmiş, kilit vurmuş, bağlamış ve çengelli iğneyle tutturmuş gözükmektedir. Tüm bu hiperkarnavallaştırma fazlasıyla hicivli ve grotesk görsel anlatımdan kaynaklanmaktadır. Dönemsel bağlam incelendiğinde, sürdürülmekte olan "Vatandaş Türkçe Konuş!" Kampanyasının hedefinin Ladino ve Fransızca kullanan Yahudi vatandaşlar olduğu görülür. Karikatürün işlediği "para cezası Yahudileri 'yabancı dil' kullanmaktan menedecektir" düşüncesi de Yahudilerin doğuştan cimri ve tamahkar olduğunu varsaydığından stereotipiktir. Bu bağlamda karikatüristin okuyucudan beklediği ritmik montaj 7'den 70'e hiçbir Yahudi'yi Türkçe konuşmaya ikna etmenin yolu olmadığı yönündedir.

Yine hiperkarnavallaştırma unsurlarına örnek olarak Rıza-Ayça'nın (1937, Ekim/Teşrinievvel 15) karikatüründen (bkz. Karikatür-1) örnek vermek mümkündür. Bu karikatürdeki kıyafetlerden ayakkabı ve şapkaya her şeyde yama kullanımı ile anlatılan yoksulluk/cimrilik ile sıradan bir kelime olarak kullanılan küfrün bir aradalığı, Yahudilerin alt sınıfa ait olmaları absürtlük seviyesinde vurgulanmıştır.

Bu çalışmadaki Biçim bağlamında yer alan diğer unsurlar yine Medhurst & DeSousa'nın (1981, s. 212) taksonomisinden alınmıştır. Onlara göre bir karikatüristin kullanabileceği en az altı stilistik öğe" bulunmaktadır. Bunlar arasında "ton ve ruh hali yaratmak için çizgi ve form kullanımı; çerçeve içindeki nesnelerin göreceli boyutu, fizyonomik özelliklerin abartılması veya büyütülmesi (dar anlamda karikatür); çerçeveye yerleştirme, hem başlık hem de konuşma metninin görsel imgelerle ilişkisi; ritmik montaj, düzenleme ve üslup öğelerinin etkileşiminden ortaya çıkan çerçeve içindeki [okuyucuya göre değişir] ... retorik eserin bütününden anlamların evrimleşme şekli" sıralanmaktadır. Morrison'un (1969, s. 260) da

⁹ 1925 yılında Türkçe konuşmayan Yahudi vatandaşlara 1924 Anayasasının "Türkiye Cumhuriyeti'nin resmî dili Türkçedir" hükmüne dayanılarak zabta tarafından Türkçeden başka dil konuşulduğu gerekçesiyle ceza kesildiği bilinmektedir. Örneğin Cumhuriyet Gazetesinde 18 Ağustos 1938 tarihli bir haberde Bursa'da yatmaya hazırlanan öğretmen kişinin kapısının önünde yüksek sesle İspanyolca konuşan birkaç Yahudi'yi Türkçe konuşmaları için uyardığını, ancak onların bu kişiyle alay ettiklerini ve İspanyolca konuşmaya devam ettiklerini bunun üzerine de öğretmen bu kişinin "milli duygularının rencide edildiğini ve "Burası Türkiye'dir, neden Türkçe konuşmuyorsunuz" dediği aktarılmaktadır. Olayın büyümesi sonunda Yahudilerin milli duyguları rencide ettikleri gerekçesiyle sulh ceza mahkemesine verildiği (Cumhuriyet Gazetesi, 1938, 18 Ağustos) belirtilmektedir.

belirttiği gibi “Karikatürist görüntünün babası değil, onun doğuşunda ebedir”. Bu sebeple ritmik montaj okuyucudan okuyucuya değişebilen bir içerik kazanır.

Yukarıda özetlenen Biçim boyutu karikatürün analizinin son ayağını oluşturmaktadır. Bu doğrultuda karikatürlerin biçim bakımından incelenmesi aşağıdaki gibi gerçekleştirilebilir.

Örneğin Ural’ın (1935, Haziran 8) vergiyle ilgili karikatüründe (bkz. Karikatür-2) Yahudilerle ilgili olarak vergi ve Türkçe konusundaki gerilimlerine yer vermeksizin onların vergiden kaçan, Türkçe konuşmayan kişiler olduğu yorumunu verdiği anlaşılıyor. Aynı karikatürde Salomon’un elleri ve Kasa orantısız biçimde büyüktür. Arka planda açık bir kasa, paranın olduğuna işaret ediyor. Türkçesi nedeniyle Türk olduğu düşünülen kişi ayakta iken Yahudi koltukta aşağı pozisyonda yer almaktadır. Bu şekliyle karikatür mesajının belirli bir yorumunu yani Öteki Yahudi’nin aşağı konumunu algılamaya davet etmek için yerleştirmeyi kullanıyor. Siyasi karikatür metinleri aynı anda yorum, açıklama ve ortaya çıkarma işlevi görüyor. Burada da abartılı çizilmiş karakterlerin bozuk Türkçesi, onların Yahudi olduğuna gönderme yapıyor. Son olarak karikatürist görüntüyü sunar ve izleyici, okuyucunun zihninde kendileri için bir mesaj (retorik gerçek veya inanç) oluşturmak amacıyla eksik kısımları doldurur ki bu da ritmik montajdır. Karikatüristin beklediği ritmik montaj “Yahudiler vatansever vatandaşlar olmadıkları için vergi vermek istemezler” şeklindeki bir yorumla özetlenebilir.

Yine Gökçe’nin (1936, 30 Mayıs) Soyadı Kanunu ile ilgili karikatüründe (bkz. Karikatür-4) nüfus dairesindeki izdihamın çizgi formları neredeyse iç içe geçmiş bir karışıklık içermekte olup bu kalabalıklık duygusunu pekiştirmektedir. Karikatürdeki yerleştirmeye bakıldığında arka planda nüfus müdürlüğündeki soyadı alma izdihamı Bize aslında Yahudilerin bu konuda ne kadar hevesli olduğunu anlatmaktadır. Türkçesi nedeniyle Türk olduğu düşünülen kişi ayakta iken Yahudi yine aşağı pozisyondadır. Bu şekliyle karikatürün Ötekinin aşağılığı mesajını algılamak için yerleştirmeyi kullanmaktadır.

Rıza-Ayça’nın (1937, Ekim/Teşrinievvel 15) karikatüründe (bkz. Karikatür-1) ise evlerdeki ince çizgiler, her an yıkılacakmış gibi görünmelerine yol açarken onların yoksulluk algısını güçlendirmektedir. Oysa ön planda konuşan iki Türk vatandaşın çizgileri oldukça net, kıyafetleri belirgin çizimiyle ortaya çıkan sınıf farkı Biz/Öteki ayrımını güçlendirmektedir.

Ural’ın (1938, Ocak/Kanuni Sani 13) Türkçe ile ilgili karikatüründe (bkz. Karikatür-5) metin, karikatürdeki grotesk durumu açıklarken bir yandan Yahudilerin hem ne kadar inatçı hem ne kadar cimri olduklarını betimlerken diğer yandan onların asla Türkçe konuşmayacakları konusunda yorum yapar. Soldan sağa doğru yerleştirilen farklı yaş ve cinsiyetten Yahudiler içinde çocuk olduğu imasıyla bir tanesi diğerlerine göre aşağı konumda bulunuyor. Bu doğrultuda beklenen ritmik montaj da “7’den 70’e hiçbir Yahudi’yi Türkçe konuşmaya ikna etmenin yolu yoktur ve bu yöndeki yasal mücadeleler de boşadır” ifadesiyle özetlenebilir.

SONUÇ

Bu çalışma bir yandan bütünleşik bir siyasal karikatür analizi taksonomisi geliştirme çabası güderken diğer yandan da bu taksonominin Genç Cumhuriyetin Türkçe üzerinden homojen bir ulus yaratma kaygıları doğrultusunda geliştirilmiş olan ve özel olarak Yahudileri hedef aldığı düşünülen “Vatandaş Türkçe Konuş!” kampanyasıyla ilgili tek partili dönemde yayınlanan karikatürler üzerinde uygulamasını göstermiştir.

Örnek uygulama olarak "Vatandaş Türkçe Konuş" kampanyasının taksonomi yardımıyla yapılan analizleri sayesinde, Türkçenin ulusal birliğin güçlendirilmesi sürecinde kapsayıcı bir unsur olarak hizmet vermesi amaçlanmakla birlikte, aynı zamanda "Biz" ve "Öteki" arasında daha derinden bir ayırım yaratarak ayrışmaya katkıda bulunmak için de kullanıldığı ortaya çıkmıştır. Resmi devlet politikası sınırları içinde kalan siyasal karikatürlere genel olarak bakıldığında, karikatüristlerin genelde Povouir (Konumlandırma) ve Savoir (Teşhisle) yetindiği görülmektedir. Karikatürlerin çoğunluğu Devoir (Reçete) sunmamaktadır. Yine reçete sunmadığı için bir Vouloir (Teşvik) de bulunmaz. Oysa, örneğin Almanya'da aynı dönemde yayınlanan siyasal karikatürlerde Yahudiler haşere böcek, fare vb. aşağı, insan dışı Öteki olarak konumlandırılmakla kalmayıp, birer kan emici asalak oldukları yolunda teşhiste bulunduğu görülecektir.¹⁰ Türkiye'de o dönemde yayınlanmış karikatürlerde de fare vb. insandışılaştırma formları yer almasına karşın Nazi Almanyasındaki karikatürlerde, teşhisin bir adım ötesine gidilerek reçete olarak toplu imha yollarının sunulduğu; hatta bu "reçete"nin uygulanması için yaratılan fazladan tedirginlik unsurlarıyla okuyucunun teşvik edildiği (Vouloir) görülür. Türkiye'deki karikatürlerdeki bu farklılık, Yahudilerin hiçbir zaman bir soykırım hedefi haline getirilmemiş olmasıyla doğrudan ilişkilidir. Bu noktadan bakıldığında dönemin gerek resmi devlet politikasında gerekse bunların pratikteki karşılıklarını yansıtan siyasal karikatürlerde antisemitik bir söylem olmadığı yönündeki yorumu destekler niteliktedir. Ancak Lamprou'nun (2022: 12) tek parti dönemi devlet yetkililerinin antisemitizmi anlamadaki başarısızlıkları olarak adlandırdığı durumu bu çalışma için de geçerli görmesi olasıdır. Oysa incelenen dönemdeki karikatüristlerin davası, Yahudilerin soykırıma uğratılması, vb. ırkçı yollarla ortadan kaldırılması değildir. Karikatüristlerin davası milli bütünlüğü kurma yolunda önemli bir katalizör görevi görecek olan Türkçenin toplumun tüm kesimleri tarafından benimsenip konuşulmasının önündeki engellerin tespit edilmesi ve bu yönde baskı mekanizmalarının harekete geçirilmesidir. Bununla beraber buradaki tespit sadece incelenen karikatürlerle sınırlıdır.

Morris'in taksonomisinden yararlanan Greenberg'in (2002) çalışmasında olduğu gibi bu çalışmada da her bir analiz boyutu içinde yer alan tüm unsurlara her bir karikatürde karşılaşmanın mümkün olmadığı ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla bu çalışmada, analizi yapılacak olan karikatürlerde her bir boyutun içinde yer alan tüm unsurların mutlaka olduğu değil, ancak her bir boyut içerisinde farklı unsurlardan bir ya da birkaçının mutlaka olduğu ve analizin bu doğrultuda bütüncül bir bakış açısıyla gerçekleştirilmesi gerektiği iddia edilmektedir. Nitekim çalışmada olduğu gibi karikatürde yer alan unsurlar kadar yer almayan unsurlar da bütün için bir anlam ifade edebilmektedir. Ancak Medhurst & DeSousa'nın (1981, s. 201) da önemle belirttiği üzere, "Karikatürün şifresini çözebilmek için, onun atıfta bulunduğu edebi veya kültürel kaynağa biraz aşina olmak gerekir". Dolayısıyla siyasal bir karikatür analizine başlanmadan yani burada geliştirilen taksonomi kullanıma sokulmadan önce tarihsel arka plana ve karikatürdeki referanslara hâkim olmak elzemdir.

Çalışmada öne sürülen taksonomi Eleştirel Söylem Analizi ya da Eleştirel Metafor Analizine bir alternatif olarak sunulmamaktadır. Ancak göstergebilim bağlamında yapılacak bir analizin alternatifi olarak daha kapsayıcı sonuçlar elde etmek mümkündür. Yine de çalışmada sunulan

¹⁰ Aynı döneme ait Türkiye'de yayınlanmış olan siyasal karikatürlerdeki Yahudilerin insandışılaştırmaları (dehumanizasyonu) ile ilgili çalışma için bkz. (Değirmenci & Tunçer, 2023).

taksonomi yardımıyla gerçekleştirilecek nitel içerik analizi bulgularının ideolojik bağlamda iktidar ve güç ilişkileri çerçevesinde açıklanması, çalışmayı Eleştirel Söylem Analizine yakınlaştıracaktır.

Author Contributions / Yazar Katkıları: The author declared that she has contributed to this article alone. Yazar bu çalışmaya tek başına katkı sağladığını beyan etmiştir.

Conflict of Interest /Çıkar Beyanı: There is no conflict of interest among the authors and/or any institution. Yazarlar ya da herhangi bir kurum/kuruluş arasında çıkar çatışması yoktur.

Ethics Statement / Etik Beyanı: The author(s) declared that the ethical rules are followed in all preparation processes of this study. In the event of a contrary situation, Pamukkale Journal of Eurasian Socioeconomic Studies has no responsibility, and all responsibility belongs to the author(s) of the study. Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara uyulduğunu yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Pamukkale Avrasya Sosyoekonomik Çalışmalar Dergisi hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk çalışmanın yazar(lar)ına aittir.

KAYNAKÇA

Akşam Gazetesi. (1936, 5 Ocak). Tayyara Vergisinin Tahsisine Bu Ay Başlandı. 1. Ekim 20, 2023 tarihinde <https://www.gastearsivi.com/gazete/aksam/1936-01-05/1> adresinden alındı

Anderson, B. (1995). *Hayali Cemaatler : Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*. Metis.

Aşlakçı, F., & Öztekin, A. (2021). Siyasal Söylem Ve İdeolojilerin Gazete Karikatürlerinde Yeniden Üretimi: 7 Haziran 2015 Ve 1 Kasım 2015 Genel Seçimleri Örneği. *İnönü Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi (İNİF E-Dergi)*. doi:/10.47107/inifedergi.885346

Bali, R. N. (2020). *Bir Türkleştirme Serüveni- Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri (1923-1945)*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Chen, K. W., Phiddian, R., & Stewart, R. (2017). *Towards a Discipline of Political Cartoon Studies: Mapping the Field*. J. M. Davis içinde, *Satire and Politics: The Interplay of Heritage and Practice* (s. 125-162). Palgrave Macmillan.

Connors, J. L. (2005). Visual Representations of the 2004 Presidential Campaign: Political Cartoons and Popular Culture References. *American Behavioral Scientist*, 49(3). doi:10.1177/0002764205280920

Connors, J. L. (2007). Popular Culture in Political Cartoons: Analyzing Cartoonist Approaches. *Political Science and Politics*, 40(2), 261-265. doi:10.2307/20451941

Coupe, W. A. (1969). Observations on a Theory of Political Caricature. *Comparative Studies in Society and History*, 11(1), 79-95. doi:10.2307/178289

Çağaptay, S. (2002). *Otuzlarda Türk Milliyetçiliğinde Irk, Dil ve Etnisite*. T. Bora içinde, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik* (Cilt 4, s. 245-262). İstanbul: İletişim Yayınları.

Çağaptay, S. (2004). Race, Assimilation and Kemalism: Turkish Nationalism and the Minorities in the 1930s. *Middle Eastern Studies*, 40(3), 86-101. doi:10.2307/4289913

Çoban, M. (2022). Erken Cumhuriyet Dönemi Türkleştirme Politikaları Bağlamında İki Yahudi Entelektüel ve Faaliyetleri: Avram Galanti ve Moiz Kohen. *Süleyman Demirel*

- Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, 55, 308-320.
doi:10.35237/sufesosbil.1078064
- Çolak, Y. (2004). Language Policy and Official Ideology in Early Republican Turkey. *Middle Eastern Studies*, 40(6), 67-91. doi:10.2307/4289953
- Dijk, T. A. (1983). Discourse Analysis: Its Development and Application to the Structure of News. *Journal of Communication*, 20-43. doi:10.1111/j.1460-2466.1983.tb02386.x
- Dijk, T. A. (1998). *Opinions and ideologies in the press*. A. Bell, & P. Garrett içinde, *Approaches to Media Approaches to Media* (s. 21-63). Blackwell.
- Dijk, T. A. (2016). *Sociocognitive discourse studies*. J. Richardson, & J. Flowerdew içinde, *Handbook of discourse analysis* (s. 1-26). Routledge.
- Fırıncioğulları, S. (2019). Karnavalesk Nedir? *Lacivert Dergisi*, 15(87), 66-69.
- Galanti, A. (1995). Türkler ve Yahudiler (Tarihi, Siyasi Araştırma). Gözlem.
- Galanti, A. (2000). *Vatandaş: Türkçe Konuş!* Ankara: Kebikeç Yayınları.
- Galanti, A. (2005). *Türklük incelemeleri*. Yeditepe.
- Gamson, W. A., & Stuart, D. (1992). Media discourse as a symbolic contest: The bomb in political cartoons. *Sociol Forum* 7, 55-86. doi:10.1007/BF01124756
- Goffman, E. (1974). *Frame Analysis: An Essay on the Organization of Experience*. Harvard University Press.
- Gombrich, E. H. (1963). *The Cartoonist's Armory*. Duke University Press,.
- Gökçe, R. (1936, 30 Mayıs). Salamon Soyadı Ne Koydın? *Akbaba*(125).
- Greenberg, J. (2002). Framing and Temporality in Political Cartoons: A Critical Analysis of Visual News Discourse. *Canadian Review of Sociology/Revue Canadienne de Sociologie*, 39(2), 181-198. doi:10.1111/j.1755-618X.2002.tb00616.x
- Lamprou, A. (2022). The journal İnkılâp and the appeal of antisemitism in interwar Turkey. *Middle Eastern Studies* , 58(1), 32-47. doi:10.1080/00263206.2021.1950691
- Marín-Arrese, J. I. (2019). Political Cartoon Discourse: Creativity, Critique and Persuasion. *Cultura, Lenguaje Y Representación*, 22, 117-134.
- Medhurst, M. J., & DeSousa, M. A. (1981). Political cartoons as rhetorical forms: A taxonomy of graphic discourse. *Communication Monographs*, 197-236. doi:10.1080/03637758109376059
- Morris, R. N. (1993). Visual Rhetoric in Political Cartoons: A Structuralist Approach. *Metaphor and Symbolic Activity*, 8(3), 195-210. doi:10.1207/s15327868ms0803_5
- Morris, R. N. (1995). *Carnivalization of Politics: Quebec Cartoons on Relations with Canada, England, and France, 1960-1979*. McGill-Queen's University Press,.
- Morrison, M. C. (1969). The role of the political cartoonist in image making. *Central States Speech Journal* , 20(4), 252-260. doi:10.1080/10510976909362976

- Özen, Ü. (2022). 1939-1945 yılları karikatürleri üzerinden Türkiye'nin siyasal, sosyal ve kültürel analizi. *Ahi Evran Akademi*, 3(2), 1-13.
- Permana, Y. R. (2019). Analysis of Political Cartoon in Jakarta Post E-Paper. *JOLLT*, 7(1), 6-20.
- Pınar, M. (2016). Türk Ocakları Kurultaylarında Dil Meselesi. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(23), 179-200.
- Press, C. (1981). *The Political Cartoon*. Fairleigh Dickinson.
- Raja, M., Shah, S. K., & Haroon, H. (2020). Ideological Schemas in Animated Cartoons: A Study through Van Dijk's Square Model. *Discourse Studies Forum* .
- Ratip Tahir Burak, A. 2. (24 Haziran 1943). İstanbul'un beş yüzüncü fetih yılını kutlamaya hazırlanırken. *Akbaba*.
- Rıza-Ayça, N. (1937, Ekim/Teşrinievvel 15). Salomon- (Pencereden seslenir). *Akbaba Dergisi* (197).
- Shaikh, N. Z., Tariq, R., & Najeeb-us-Saqlain, D. (2019). Cartoon war..... A political dilemma! A semiotic analysis of political cartoons. *Journal of Media Studies*, 31(1), 74-92.
- Soper, K. (2005). From Swarthy Ape to Sympathetic Everyman and Subversive Trickster: The Development of Irish Caricature in American Comic Strips between 1890 and 1920. *Journal of American Studies*, 39(2), 257-296. doi:10.2307/27557638
- Streicher, L. H. (1967). On a Theory of Political Caricature. *Comparative Studies in Society and History*, 9(4), 427-445. doi:10.2307/177687
- Taşçıoğlu, R., & Çavdar, O. (2018). Siyasal İletişim Bağlamında Politik Mizah ve Karikatür: 2017 Referandum Sürecinde Bazın Üzerine Göstergelimsel Bir Çözümleme. *Kurgu*, 26(3), 385-403.
- TBMM. (1934). 2525 Sayılı Soyadı Kanunu. Resmi Gazete. Mevzuat: www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.3.2525.pdf adresinden alındı
- TBMM. (1938). 5.Dönem Tutanak Dergisi, 22. Cilt(24. Birleşim), 30. 12 Eylül, 2023 tarihinde https://www5.tbmm.gov.tr/develop/owa/td_v2.sayfa_getir?sayfa=30&v_meclis=1&v_donem=5&v_yasama_yili=&v_cilt=22&v_birlesim=024 adresinden alındı
- Tekinalp, M. (2001). *Türkleştirme*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Toktaş, Ş. (2005). Citizenship and Minorities: A Historical Overview of Turkey's Jewish Minority. *Journal of Historical Sociology*, 18, 394-438. doi:10.1111/j.1467-6443.2005.00262.x
- Ural, O. (1935, Haziran 8). Salomon, tayyare ianesi ne vereceksin? *Akbaba Dergisi*(75).
- Ural, O. (1938, Ocak/Kanuni Sani 13). Kanun Kabul Edilirse: Yahudi Vatandaşlarımız! *Akbaba*(10).
- Walker, R. (2003). Political Cartoons: Now You See Them! *Canadian Parliamentary Review*, 26(1), 16-20.

- Yıldız, A. (2004). *"Ne Mutlu Türküm Diyebilene"- Türk Ulusal Kimliğinin Etno-Seküler Sınırları (1919-1938)*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yılmaz, T. (2019). Karnavalizm, Sokratik Diyalog, Menippusçu Hiciv Ve Erewhon. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 12(27), 849-870. doi:10.12981/mahder.584130

Gerschenkron'un Analizi Çerçevesinde Mısır'ın Endüstrileşmesinin Değerlendirilmesi

Evaluation of Egypt's Industrialization Within the Framework of Gerschenkron's Analysis

Ferihan Polat*

Pamukkale Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilim ve Kamu Yönetimi Bölümü,
fyildirim@pau.edu.tr, ORCID: 0000-0002-8832-0847 (Sorumlu Yazar/Responsible Author)

Başak Turna**

Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı,
basak.turna.akademik@gmail.com, ORCID: 0000-0002-0414-420X

Article Info: Research

Date Submitted: 07.12.2023

Date Accepted: 28.12.2023

Makale Bilgisi: Araştırma

Geliş Tarihi: 07.12.2023

Kabul Tarihi: 28.12.2023

Abstract

This study aims to examine the political economy of Egypt after the 19th century within the framework of Alexander Gerschenkron's "Late Industrialized Countries Thesis". In this context, Egypt's industrialization adventure during the process of Egypt's integration into capitalism was tried to be examined using the historical sociology method. It has been determined that Egypt's industrialization process has parallels with other surrounding countries that integrated capitalism late. The statist policies implemented by the state in the economy were terminated before reaching a certain maturity in industrialization. This is one of the most important reasons why Egypt is among the late industrializing countries and among the countries that missed the opportunity before making a leap in industrialization. Another reason can be considered as the absence of investment banks to finance industrialization, or the inability of the Bank of Egypt to fulfill this function. For this reason, Egypt's capital dependence has never been broken. The injustices brought about by dependent capitalist development have made it difficult to establish political stability and industrialization goals in Egypt.

Keywords: Industrialization of Egypt, Alexander Gerschenkron, Late Industrializing Countries Thesis, Political Economy of Egypt.

JEL codes: Z1, Z12, Z13

Öz

Bu çalışma, 19. Yüzyıldan sonra Mısır'ın ekonomi politliğini Alexander Gerschenkron'un "Geç Endüstrileşen Ülkeler Tezi" çerçevesinde incelemeyi amaçlamaktadır. Bu bağlamda, Mısır'ın kapitalizme eklenme sürecinde Mısır'ın sanayileşme serüveni tarihsel sosyoloji metodu kullanılarak incelenmeye çalışılmıştır. Mısır'ın endüstrileşme sürecinin, kapitalizme geç bütünüleşen diğer çevre ülkeler ile paralellikler gösterdiği tespit edilmiştir. Devletin ekonomide uyguladığı devletçi politikaların, endüstrileşmede belli bir olgunlaşmaya ulaşmadan sona erdirilmiştir. Bu durum, Mısır'ın geç endüstrileşen ülkeler arasında, endüstrileşmede sıçrama yapamadan fırsatı kaçıran ülkeler arasında yer almasının en önemli nedenlerden biridir. Bir diğer neden endüstrileşmeyi finanse edecek yatırım bankalarının yokluğu ya da Mısır Bankası'nın bu işlevi yerine getirememesi olarak değerlendirilebilir. Bu nedenle, Mısır'ın sermaye bağımlılığı hiçbir dönemde kırılmamıştır. Bağımlı kapitalist kalkınmanın getirdiği adaletsizlikler, Mısır'da hem siyasi istikrarı tesis etmeyi hem de endüstrileşme hedeflerini zora sokmuştur.

Anahtar Kelimeler: Mısır'ın Endüstrileşmesi, Alexander Gerschenkron, Geç Endüstrileşen Ülkeler Tezi, Mısır'ın Ekonomi Politliği.

JEL kodları: Z1, Z12, Z13

EXTENDED ABSTRACT

In the study, the industrialization process of Egypt, which stands out as one of the important actors of the Middle East with its historical heritage, political dynamics, critical geopolitical position-geostrategic features, population-military size, was examined. The study discussed this process within the framework of the theory developed by Gerschenkron and aimed to examine the political, economic and social structure of Egypt with a political economy approach. In the study, firstly Alexander Gerschenkron's "Leap Theory" will be explained, then Egypt's social and economic structure will be touched upon and the reasons for Egypt's failure to industrialize will be examined within the framework of Gerschenkron's approach.

With her "Late Industrializing Countries Thesis", Gerschenkron examined the different types of industrial development that took place in each country's unique experience. He accepted countries such as England, France and Switzerland as "early industrializing countries"; He also classified countries such as Russia, Germany, Italy and Japan, which do not have these conditions, as "late industrializing countries". According to the theory, not all underdeveloped countries enter the industrialization process under the same conditions, or even if they do, they cannot complete the industrialization process to the same extent. He divided the countries that entered the late industrialization process into two basic categories: economies that have made a significant leap forward and economies that have not made the leap despite having all the necessary elements for the leap. When Gerschenkron analyzed the economies that could not make the leap, he found that there was no effective demand in these countries that required the supply of industrial goods; It has been determined that investment banks or the state, which can replace private entrepreneurs, cannot fulfill their functions and labor-intensive technologies are preferred in industrialization.

Egypt's integration into capitalism has started with Egypt's addition to the capitalist system as a raw material area, in 18th century. Egypt's two important industrialization moves are the Kavalalı Mehmet Ali Pasha period and the Abdul Nasser period. Kavalalı Mehmet Ali Pasha, the modernizer of Egypt, implemented a monopoly policy in agricultural products when he came to power. He developed the country's economy and opened hundreds of factories. However, with the Balta Liman Convention of 1838, he had to abolish monopolies; which damaged the process of Egypt's industrialization due to the exportation of raw materials. The failure of Said Pasha and İsmail Pasha, who came after Kavalalı, to continue industrialization determinedly limited the development opportunities of the still developing manufacturing industry. Egypt's economy quickly came under the influence of the European economy. In particular, the construction of the Suez Canal and borrowing from the European credit market to cover the construction cost of this canal put the country in financial difficulty. In 1882, England occupied Egypt and ended its industrialization policies, turning Egypt into an agricultural country producing cotton. The absence of new institutional regulations, which were the prerequisites for a leap forward in the industrial development process by Gerschenkron, and the interruption of the industrialization drive carried out by the state before it was mature enough, kept Egypt away from a successful leap.

When the industrialization efforts in Egypt and the policies followed by the state within this framework are examined in terms of Gerschenkron's approach, it can be stated that these efforts could not turn into a leap forward and the state could not create the systematic elements

that would replace the necessary conditions for industrialization. Therefore, although the state's efforts towards industrial development cannot be ignored, total development has not been achieved in the country. Gerschenkron emphasized that in countries that entered industrialization late, the process could fail if one of the substitute elements could not fulfill its function. The failure of a big leap forward due to the negativities caused by the failure of investment banks, one of the substitute elements mentioned by Gerschenkron, to fulfill their functions also supports Gerschenkron's theory.

Additionally, the absence of investment banks to support industrialization in the 1800s prevented the industrial leap from occurring. The Bank of Egypt was established in 1920 to support and finance industrialization in Egypt. However, various allegations of corruption came to the fore regarding the loans made by this bank to finance investments, and the purpose of the loans was not achieved. The Bank of Egypt could not function as a substitute for individuals and companies in the financing of industrialization.

The second industrialization move was at the beginning of the second half of the 20th century. Abdul Nasser, one of the leaders of the Free Officers movement, initiated an industrialization move by implementing statist policies, but the transformation of this policy into an import substitution industrialization policy after 1961 prevented the leap forward. Because import substitution industrialization increased the foreign dependency of the Egyptian economy, the industrial leap did not occur. The governments that came to power after 1970 followed an open foreign trade policy and the state gave up control over the economy. Gerschenkron says that in countries that have achieved an industrial leap, if the state and investment banks cannot fulfill the functions expected from them, the industrial leap will not take place. Therefore, the fact that the state abandoned its industrialization policies before the two industrialization periods in Egypt could increase capital accumulation to a certain point was the most important reason why Egypt could not achieve the industrial leap.

GİRİŞ

18. yüzyılın sonlarında İngiltere'de sanayi devrimi meydana gelmiştir. Sanayi devrimi ile birlikte tarıma dayalı ekonomiden endüstriye dayalı ekonomiye geçilmiş ve böylece endüstrileşme süreci başlamıştır. İngiltere'de başlayan süreç zamanla tüm Avrupa'ya sıçramış ve dünyaya yayılmıştır. Buhar gücüyle çalışan makinelerin makineleşmiş endüstriyi ortaya çıkarmasına bağlı olarak üretimde hızlı, ani, sürekli artışlar meydana gelmiştir. Endüstrileşme adı verilen bu süreçte üretimde büyük oranda artış meydana gelmiş ve bu artış endüstrileşen ülkelerde sermaye birikiminin artmasını sağlamıştır. Endüstrileşme aynı zamanda ülkelerin refahlarının artmasına ve hem iktisadi hem toplumsal anlamda ülkelerin bir dönüşüm yaşamalarına neden olmuştur. Ancak bu süreç endüstri öncesi ülkeler ile endüstrileşen ülkeler arasında iktisadi, teknolojik, siyasi ve askeri anlamda büyük farklılıkların ortaya çıkmasına yol açmıştır.

Endüstrileşme süreçlerini ele alan çalışmalar incelendiğinde, bu çalışmaların, çoğunlukla endüstrileşen ülkeler ile sürece geç başlayan diğer ülkeleri karşılaştırmalı bir yaklaşımla ele aldığı ifade edilebilir. Bu yaklaşımlardan biri olan Alexander Gerschenkron'un "*Geç Endüstrileşen Ülkeler Tezi*" endüstrileşme sürecini genel olarak ele alan önemli bir endüstrileşme modeli olarak kabul edilebilir (Gregory, 1974a: 520).

Çalışmada, tarihsel süreç içerisinde farklı devlet ve/veya toplulukların yönetiminde, himayesinde bir ülke konumunda olan ve tarihsel mirası, siyasal dinamikleri, sahip olduğu kritik jeopolitik konum- jeostratejik özellikleri, nüfus-askeri büyüklüğü ile Orta Doğu'nun önemli aktörlerinden birisi olarak ön planda bulunan Mısır'ın endüstrileşme süreci incelenmiştir. Çalışma bu süreci Gerschenkron'un geliştirmiş olduğu kuram çerçevesinde ele almış ve Mısır'ın siyasal, iktisadi ve toplumsal yapısını ekonomi politik bir yaklaşımla incelemeyi amaçlamıştır. Çalışmada, öncelikle Alexander Gerschenkron'un "Sıçrama Teorisi" açıklanmaya çalışılacak ardından Mısır'ın toplumsal ve iktisadi yapısına değinilecek ve Mısır'ın endüstrileşememe nedenleri Gerschenkron'un yaklaşımı çerçevesinde irdelenecektir.

1. ALEXANDER GERSCHENKRON'UN "GEÇ ENDÜSTRİLEŞEN ÜLKELER TEZİ"

Prof. Dr. Alexander Gerschenkron, "*Geç Endüstrileşen Ülkeler Tezi*" ile ülkelerin endüstrileşme sürecini etkileyen koşullara odaklanan bir kuram geliştirmiştir. Kurama göre, az gelişmiş ülkelerin hepsi sanayileşme sürecine aynı koşullarda girmemekte veya girse bile endüstrileşme sürecini aynı ölçüde tamamlayamamaktadır. Her bir ülkenin kendine özgü deneyiminde gerçekleşen farklı endüstriyel gelişme türlerini inceleyen Gerschenkron, belirgin bir sıçrama göstermiş ekonomiler ve sıçrama için gerekli tüm öğelerin var olmasına rağmen sıçramayı gerçekleştirilememiş ekonomiler olmak üzere bu türleri de iki temel kategori altında gruplandırmıştır (Keyder, 2016: 66).

Teorisinde, endüstrileşmenin erken yaşandığı ülkelerin sahip olduğu faktörleri analiz etmiştir. Endüstriyel gelişme için gerekli şartların bulunduğu ve bu şartların endüstrileşmeyi hızlandırdığı İngiltere, Fransa, İsviçre gibi ülkeleri "*erken endüstrileşen ülkeler*" olarak kabul etmiş; bu koşullara sahip olmayan Rusya, Almanya, İtalya ve Japonya gibi ülkeleri de "*geç endüstrileşen ülkeler*" olarak sınıflandırmıştır. Bu ülkeler özellikle karşılaştıkları zorluklardan ve endüstrileşme için gerekli koşulların eksikliğinden dolayı mevcut olmayan gerekli koşulları ikame ederek ancak 19. yüzyılın sonlarına doğru endüstriyel sıçramalarını gerçekleştirebilmiş ülkelerdir (Gerschenkron, 1962: 46; Keyder, 2016: 66-67).

Gerschenkron, endüstrileşme sürecini bağımlı değişken, söz konusu ülkenin "*geri kalmışlık derecesi*"ni de bağımsız değişken olarak kabul etmiştir. Gerschenkron'a göre "*geri kalmışlık derecesi*" teknolojik gelişimle belirlenmektedir. Keyder, Gerschenkron'un kavramsallaştırdığı "*geri kalmışlık derecesi*" ni şu şekilde ifade etmiştir:

"Çok kesin çizgilerle tanımlı yapılmamış olsa da 'geri kalmışlık derecesi' kavramı, en üst düzeydeki teknolojiyi en yaygın biçimde kullanan bir ekonominin temsil ettiği, soyut bir 'dünya ekonomik gelişim düzeyi' ile belli bir ülkenin endüstriyel gelişim düzeyi arasındaki kıyaslamalı farklılıktır. Başka bir deyişle, belli bir ekonominin vardığı teknolojik düzeyi, 1890'lara kadar İngiltere ile bu tarihten sonra da A.B.D ile kıyaslayarak, o ülkenin 'geri kalmışlık derecesi' hakkında yaklaşık bir fikir edinmek mümkündür" (Keyder, 2016: 66).

Gerschenkron "*geri kalmışlık derecesi*" yöntemiyle endüstriyel gelişme sürecinin başlangıcında olan ülkeleri kıyaslamalı bir şekilde değerlendirmiştir. Örneğin, "*geri kalmışlık derecesi*" arttıkça, firmalar ve bireyler tarafından oluşan sermaye birikimi rolünün önce yatırım bankaları sonra da devlet tarafından yerine getirildiğini ifade etmektedir (Keyder, 2016: 66). Gerschenkron teorisinde daha önce endüstrileşmiş ülke örneklerinde, birey ve firmalar

tarafından yerine getirilen işlevlerin daha geç endüstrileşen ülkelerde yatırım bankaları ve devlet tarafından üstlenildiğine dikkat çekmektedir.

Gerschenkron analizlerinde, "geri kalmışlık derecesi" bağlamında gruplandığı farklı ülkeleri belirgin bir sıçrama gösteren ekonomiler ve sıçrama için gerekli tüm unsurların var olmasına rağmen sıçramayı gerçekleştirilememiş (fırsatı kaçırmış) ekonomiler olmak üzere iki ayrı kategoride değerlendirmektedir. Gerschenkron, sıçramayı gerçekleştirilemeyen ekonomileri analiz ettiğinde, bu ülkelerde yatırım bankaları veya devletin işlevini yerine getirememesine bağlı olarak endüstrileşme sürecinin başarısızlıkla sonuçlandığını ifade etmektedir. Bu ülkelere örnek olarak Bulgaristan ve İtalya'yı göstermektedir: Bulgaristan'da 1920'li yıllarda devletin üstlenmesi gereken işlevleri üstlenmemesi ya da İtalya'da 1880'li yıllarda yatırım bankalarının bulunmaması nedeniyle gerekli sıçramanın gerçekleşemediğini ifade etmektedir (Gerschenkron, 1962: 353-354).

Gerschenkron, "sıçrama potansiyeli"ni tespit edebilecek ölçülebilir bir değişken olmadığında "ikame ögeler" aramayı gerektiren türden bir sıçrama-öncesi-ortamını betimlemek amacıyla iktisadi olmayan parametrelerden de faydalanmaktadır. Buna göre, "süregiden görelî fakirlik ve ekonomik koşullar ile hızlı bir endüstriyel gelişmenin halkta uyandırdığı umutlar arasında artan bir gerginliğin yarattığı dinamikler" iktisadi olmayan değişkenler olarak kabul etmektedir. Fakat Gerschenkron'un belirttiği "gerginlik" ağır ağır ve devamlı bir biçimde artmamaktadır: Milli bağımsızlık veya demokratik burjuva reformları gibi önem arz eden siyasal olaylar, halkın yeni umutlar beslemesine ve zaten mevcut olan "gerginliğin" sıçramalarla artmasına neden olur. Aynı zamanda meydana gelen tarihsel, siyasal olgular hem ümit yaratmakta hem de az gelişmişlikten faydalanarak kurumsal yeniliklere gidilmesine uygun zemini hazırlamaktadır. "İkame ögeler" bu şekilde oluşmaktadır. (Keyder, 2016: 67-68). Dolayısıyla endüstriyel gelişme sürecinde bir sıçramanın gerçekleşmesi için gerekli olan önkoşulların yerini yeni kurumsal düzenlemeler almış olmaktadır.

Gerschenkron, endüstriyel sıçrama için gereken ön koşulları ele alarak, bu süreçte dikkate alınması gereken faktörlere odaklanmaktadır. Bu bağlamda, gelişen üretim faaliyeti sonucunda ortaya çıkan üretim fazlasının etkili talep tarafından tüketilebilmesi, sıçramanın gerçekleşebilmesi için temel bir ön şart olarak belirtilmektedir. Eğer sermaye arzı kendiliğinden ortaya çıkmıyorsa, artı değeri ve tasarrufları harekete geçirerek sermaye arzını destekleyecek ikame edici unsurların oluşturulması gereklidir. Aynı şekilde, nitelikli işgücünün sınırlı olması durumunda, sermaye yoğun üretim teknolojilerine odaklanılması önemli bir strateji olarak vurgulanmaktadır. Talep, özellikle tüketim malları gibi doğrudan bağımsız olarak oluşmadığından, hemen tüketilemeyen ve devlet tarafından satın alınabilir sermaye malı üretimine odaklanılması da sıçrama için gerekli koşullar arasında yer almaktadır (Keyder, 2016: 68).

Gerschenkron'a göre, endüstriyel sıçramanın gerçekleşebilmesi için gerekli olan ön koşullar, geç endüstrileşen ülkelerde genellikle bulunmamaktadır. Ancak, endüstrileşme sürecine sonradan dahil olan bazı ülkeler, sıçrama yapabilmesi için ön koşullara sahip olmamasına rağmen, kurumsal nitelikleri kullanarak sıçramayı başarmıştır. Buna rağmen, sıçrama gerçekleştirilemeyen ülkelerde bu süreç, genişleme dönemlerinde görülen niceliksel bir gelişim biçimine dönüşmüş ve niteliksel değişim gerçekleşmemiştir. Bu bağlamda Gerschenkron, ikame edici ögelere karşın sıçrama yapamayan ülkelerin olduğunu ifade etmiştir. Bulgaristan,

sıçrama gerçekleştiremeyen ülkeler kategorisinde ele alınmıştır. Dolayısıyla Gerschenkron Teorisinde, görece geri kalmış ülkelerin endüstrileşmesini sağlayan ön koşulların ülkelerde olmaması durumunda bu unsurları ikame edici öğelerin tamamlaması gerektiğini belirtmiştir (Gerschenkron, 1962: 358-360). Bununla birlikte Gerschenkron, endüstrileşmeye geç giren ülkelerde ikame öğelerden biri işlevini yerine getiremeyecek olursa sürecin başarısızlıkla sonuçlanabileceğini vurgulamıştır.

Bunun yanı sıra endüstrileşme sürecine geç katılan ülkelerin de yararlanabileceği teknolojik bakımdan birtakım avantajlar bulunduğunu ifade eden Gerschenkron, teorisinde bu durumu "geriliğin teknolojik avantajları" ile kavramsallaştırmıştır. Endüstrileşme sürecine geç katılmış olan ülke, sanayileşme sıçramasını gerçekleştirdiğinde gelişmiş ülke ekonomilerinden daha hızlı ilerleme gerçekleştirebilmektedir. Endüstrileşmeye geç katılan ülkeler güncel bilgi ve tekniklerin tamamına ulaşabilmektedir. Gerekli teknolojik teknikler kullanılarak dünya pazarlarıyla rekabet edebilecek nitelikte mallar üretilebilecek ve bu ülkeler ayrıca bir pazar arayışına girmeyecektir. Bununla birlikte Gerschenkron teorisinde endüstrileşme sürecinde geri kalmışlık düzeyinin artmasıyla kurulan işletmelerin büyüklüğü arasında doğru orantı olduğunu belirtmektedir. Bir ülke ne kadar geç endüstrileşirse o ülkede endüstrileşmenin başlangıcında yapılan yatırımlar ile çıktı oranında da o denli ani ve büyük sıçramalar yaşanacaktır. (Gerschenkron, 1962: 44; Keyder, 2016: 69-70). Buna göre, kurulan endüstriyel işletmelerin çapının büyüklüğü aradaki uçurumla paralel seyretmektedir. Gerschenkron'a göre bu ülkeler hem en ileri düzeyde olan sermaye yoğun teknolojik üretim tekniklerine yönelecek hem de ülkelerinde nitelikli işgücünün kısıtlı olması nedeniyle emek yoğun tekniklerden kaçınarak sıçrama yapabilecektir.

Alexander Gerschenkron, endüstrileşme sürecine geç katılan ülkelerin potansiyel avantajlarını analiz ederek, bu ülkelerin gelişmiş ekonomilerden teknolojik transfer ile yararlanarak hızlı bir kalkınma stratejisi izleyebileceği tezini ortaya koymuştur. Gerschenkron'a göre, bu geri kalmış ülkeler, kendi endüstrileşme süreçlerini başlatmak ve geliştirmek adına gelişmiş ekonomilerin teknolojik birikimini taklit etme veya ödünç alma yoluyla hızla ilerleyebilirler. Bu durum, söz konusu ülkelerin, yerel endüstriyel altyapılarını kurma sürecini hızlandırarak, gelişmişlik açısından aradaki farkı daraltmalarına olanak tanır. (1962: 47). Dolayısıyla endüstrileşme sürecine geç giren ülkelerin başarıya ulaşması, özellikle modern teknolojiye adapte olabilme becerisine bağlı olmaktadır. (Gerschenkron, 1962: 119; Findlay, 1978: 1) Geç endüstrileşen ülkeler, modern teknolojinin benimsenmesini engelleyen fırsat maliyetleri ve yerleşik çıkarların daha az belirgin olması gibi etkenlerle avantajlı bir konumda bulunmaktadır. Bu ülkeler, ileri teknolojik bilgi ve donanımlara daha esnek bir şekilde ulaşabilme imkânına sahiptirler. Zira teknolojinin birikimli bir süreç olmaksızın, eski üretim yöntemlerini içeren sermaye teçhizatına sahip olmayan geri kalmış ülkeler, yeni teknolojik gelişmeleri daha çabuk ve etkili bir şekilde benimseyebilmektedirler. Buna ek olarak, geç endüstrileşen ülkeler, erken endüstrileşmiş ülkelerin karşılaştığı mali, fiziki ve beşerî sermaye birikimine yönelik öğrenme maliyetlerini minimize etme avantajına sahiptirler. Bu durum, bu ülkelerin teknolojik ilerleme sürecine daha düşük maliyetlerle katılmalarını ve deneyim eksikliğinden kaynaklanan zorlukları daha etkin bir şekilde aşabilmelerini sağlamaktadır. Bu bağlamda, geç endüstrileşen ülkeler, teknolojik gelişmeye daha etkili bir biçimde entegre olabilme ve bu alandaki potansiyellerini daha hızlı bir şekilde açığa çıkarabilme eğilimindedirler (Tiryakioğlu, 2011: 174). Bu bağlamda, erken endüstrileşmiş ve geç

endüstrileşen ülkeler arasındaki teknolojik açığın kapanması, geç endüstrileşen ülkelerin, sanayileşmiş ülkelerin teknolojik birikimini kullanarak, araştırma ve geliştirme maliyetlerinden kaçınarak zaman içinde gerçekleşmektedir. Bu durum, geç endüstrileşen ülkelerin en son teknolojik gelişmeleri benimseyerek küresel pazarlarda rekabet avantajı elde etmelerine imkân tanımaktadır. Ayrıca, bu gelişmiş teknikler, küresel pazarlarda etkili rekabet edebilme yeteneğine sahip ürünlerin üretiminde kullanılarak geniş bir pazarın potansiyeli değerlendirilebilmektedir. Bu çerçevede, göreceli olarak geri kalmış ülkeler, endüstrileşmiş ülkelerin deneyimlerinden faydalanma amacıyla teknoloji transferi, bilgi alımı ve sermaye yoğun üretim teknolojilerinin ithalatı gibi stratejileri benimseyerek, kendi ülkelerinde eksik olan ön koşulları tesis etme çabası içerisindeyler. Örneğin, 19. yüzyılın sonlarına doğru Almanya ve Rusya gibi ülkeler, demir ve çelik endüstrilerinde gelişmiş ülkelerin tecrübelerinden yararlanarak, yeni teknolojilerin uygulandığı sektörlere başarılı bir şekilde adapte olmuşlardır (Harley, 1991: 32).

Sonuç olarak, erken endüstrileşmiş ülkelere teknoloji transferi yoluyla modern teknolojiyi benimseyen göreceli geri kalmış ülkelerde, modern teknolojinin kullanımının artmasıyla birlikte gelişmiş ekonomilerle arasındaki makroekonomik fark giderek kapanmıştır. Bu kapsamda, modern teknolojinin benimsenmesi sayesinde rekabet avantajı elde eden ve dünya pazarlarında geniş bir paya sahip olan geç endüstrileşmiş ülkeler, bu başarıya ulaşmak için teknoloji yoğun endüstrilere odaklanma stratejisi benimsemişlerdir. Zira teknolojinin belirleyici olduğu endüstriler ve ilerleyen teknoloji, büyük ölçekli girişimleri gerektirdiği için, endüstrileşme sürecinin başlangıcında teknolojik uçurumun büyüklüğü ne kadar fazlaysa, kurulan işletmelerin büyüklüğü de buna orantılı olacaktır (Gerschenkron, 1962: 10-129). Bu noktada, kurulan endüstriyel işletmelerin ölçeği, çağdaş teknolojinin doğası ve geriliğin koşulları tarafından birlikte belirlenmelidir. Büyüklük kavramı, göreceli terimler içinde değerlendirilmeli ve üretim tekniklerinin seçimiyle yakından ilişkilendirilmelidir.

Gerschenkron'un argümanına göre, bir ülkenin endüstrileşme sürecinin gecikmiş olması, o ülkede faaliyet gösteren endüstriyel tesislerin büyük ölçekli olma eğilimini ve buna bağlı olarak sermaye çıktı oranının yüksek olmasını beraberinde getirmektedir (1962: 10-129). Özellikle, emek verimliliği düşük olan ülkelerde, büyük ölçekli endüstri kuruluşlarının benimsenmesi, ileri teknolojinin kabulü, makineleşmenin ve iş örgütlenmesinin hızla artmasını sağlamaktadır. Bu bakış açısı, emek yoğun teknolojilerin maliyet azaltıcı olduğu ve bu nedenle tercih edileceği iddiasını destekleyen işçi fazlası modelleri açısından şaşırtıcı görünebilir. Ancak, deneysel çalışmalara dayanarak elde edilen bulgular, kısa vadeli karlılık hesaplarına rağmen girişimcilerin genellikle sermaye yoğun teknolojileri tercih ettiklerini göstermektedir (Keyder, 2009: 70). Bu tercihin bir nedeni, geri kalmış ülkelerde endüstriye olan işgücü akışının sınırlı olması ve aynı zamanda endüstriye girebilen işgücünün genellikle eğitimsiz ve endüstriyel çalışma disiplini açısından belirli bir düzeye ulaşmamış olmasıdır. Bu durum, endüstriyel gelişme için uygun nitelikte işgücünün eksikliğinin sıklıkla bir engel oluşturduğunu ortaya koymaktadır (Prados de la Escosura, 2005: 15). Sermaye yoğun teknolojilerin tercih edilmesinde etkili bir diğer faktör, işçi ücretlerinde ve çalışma koşullarında önemli değişikliklere neden olabilecek dengesiz bir siyasal ortamın yarattığı güvensizlik unsurudur (Keyder, 2009: 70). Bu durum, girişimcilerin daha istikrarlı ve sermaye yoğun teknolojilere odaklanmalarını teşvik etmektedir.

Bu ülkelerde, geleneksel anlayışa karşı olarak sermayenin görece olarak ucuzlaması, bu bağlamda yoğun sermaye kullanımı ve işgücünün yerine geçilmesi anlamına gelmiştir. Bu durum, işgücünün hem niceliksel hem de niteliksel yetersizliklerini ortadan kaldırarak, endüstriyel gelişim için gerekli koşulların oluşmasına katkıda bulunmuştur (Keyder, 2009: 70). Bu bağlamda, geç endüstrileşen ülkelerde yoğun sermaye kullanımı, beşerî sermaye eksikliğini ikame etmiştir (Gerschenkron, 1962: 50). Özellikle üretim mallarına yönelik büyük ölçekli yatırımlarla birlikte, bu ülkelerde sermaye-emek oranları hızla artmıştır (Gerschenkron, 1962: 128). Bu nedenle, üretim teknolojisinin daha sermaye yoğun bir yapıya evrilmesi, görece olarak geri kalmış ülkelerin endüstriyel yapısında mevcut olan bir dizi dezavantajı avantaja dönüştürmüştür.

2. MISIR'IN EKONOMİSİNİN KAPİTALİST SİSTEME ENTEGRASYON SÜRECİ

Mısır'da devlet-ekonomi ilişkileri ve dış aktörler, Mısır'ın devlet-ekonomi ve devlet-toplum ilişkilerini şekillendirmiştir. Bu zorlukların sürekliliği ve birbirine bağlılığı, nesiller boyunca Mısır iktisadi ve toplumsal yapısını olumsuz etkilemiş ve on dokuzuncu yüzyıldan bu yana Mısır'ın kendine özgü dinamikleri ülkenin aktörlerini ve kurumlarını şekillendirmiştir. Mısır'da görülen kanlı iktidar mücadeleleri de Mısır'ın tarihi boyunca hep var olmuştur. Mısır'ın siyasal yapısında görülen bu durum Mısır'da uygulanan endüstriyel gelişmeye dönük politikaların devamlılığına da ket vurmuştur. Buna rağmen, 18. Yüzyıl'da Mısır'ın kapitalist sisteme entegrasyonu başlamıştır (Tür, 2009: 185).

18. Yüzyıl Avrupa'da vahşi kapitalizm döneminin yaşandığı, yüksek emek sömürsü üzerinden hızlı bir sermaye birikiminin yaşandığı yıllardır. Yüksek emek sömürsü, neredeyse hiç durmayan üretim bandı, daha fazla hammadde ihtiyacını gerektirmiş ve Avrupa'nın imalat sanayi ihtiyaç duyduğu hammaddeyi yanı başındaki Osmanlı ülkesinden çekmeyi daha az maliyetli bulmuştur. Kapitülasyonların varlığı ile hammadde pazarı için oldukça cazip olan Osmanlı toprakları, hızla Avrupa ekonomik sistemine entegre olurken Osmanlı'nın imtiyazlı eyaleti olan ve zengin bir tarımsal verimliliğe sahip olan Mısır da bölge üzerinde giderek artan Avrupa sermayesinin ticaretinden payına düşeni almıştır.

Mısır, 17. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı'nın giderek özerkleşen vilayetlerinden biridir. Mısır'ın kapitalist sistemle bütünleşme süreci hemen hemen Rumeli ve Batı Anadolu ile eş zamanlı başlamış, ancak bu bütünleşme süreci İstanbul'dan yönetilen bir süreç olmanın ötesinde temelde Mısır'ın iç dinamikleri ile yürümüştür (Aybudak, 2012: 219-220). Mısır'da 1730'lu yıllarda kanlı iktidar mücadelesinin kazananı, bir Memlük hanesi olan Kazdağlı Hanesi olmuştur. Kazdağlı Hanesi, 18. Yüzyılda Mısır limanlarında uygulanan kota uygulamasına son vererek Mısır'ın kapitalist iktisadi sisteme entegre olmasını sağlayabilecek ilk adımı atmıştır. Kazdağlı Hanesi'nin başı olan İbrahim Kethüda Döneminde, Mısır'da üretilen artık tarımsal ürün Osmanlı sınırlarına değil, Avrupalı burjuvaziye satılmaya başlanmıştır. Böylece Mısır'ın periferileşme süreci Kazdağlı^a idaresindeyken başlamış, Fransa'nın Mısır'ı işgaliyle kesintiye uğramıştır (Crecelius, 2008: 70-72). Mısır, fiili olarak Osmanlı devleti himayesinde olsa da 1798 ile 1801 yılları arasında Fransız işgali altında kalmıştır. Osmanlı bu işgale karşı İngiltere'den yardım istemiş ve bölgeyi Memlük

^a Mısır'da 1730'lardan itibaren yükselen bir Memlük hanesi olan Kazdağlı Hanesi, fiili olarak Mısır'ı yöneten ilk Memlük hanesi olmayı başarmıştır.

beylerinden arındırmayı amaçlamıştır. İngiltere ise, Osmanlı'nın Memlûk hanelerini arındırıp merkezi gücünü artırmasına sıcak bakmamıştır. 1802 yılında Mısır İngiliz işgali ile karşı karşıya kalarak İngiltere'nin fiili himayesine girmiştir. İşgal girişimleri ve Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu zafiyet nedeniyle Mısır, 19. Yüzyılın başlarında siyasi istikrarsızlıklarla karşı karşıya kalmıştır. Fransa'nın işgalinin ardından, Mısır'da uzunca bir müddet egemenlik mücadelesi yaşanmıştır. Bu iktidar mücadelesi Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın galibiyeti ile son bulmuştur (Dykstra, 2008: 132).

3. MISIR'DA ENDÜSTRİLEŞME GİRİŞİMLERİ: KAVALALI DÖNEMİ

1805 yılını takip eden yıllarda, Mısır'da yaklaşık kırk yıl sürecek Kavalalı Mehmet Ali Paşa Dönemi başlamış ve Fransız işgali ile kesintiye uğrayan çevreleşme süreci devam etmiştir. Böylece Kavalalı dönemi ile Mısır'ın, dünya ekonomik sistemine bir sömürge ülke şeklinde eklenmesinin önüne geçilmiştir. Aynı zamanda, bu dönemde, ülkenin çevreleşmesi hız kazanmıştır. Ancak Mısır, 1882 yılından itibaren İngiltere'nin güdümünde dış güçlerin etkisi altında varlığını sürdürmeye devam etmiştir. Dolayısıyla Mısır, Arap milliyetçiliğinin yoğun olarak benimsendiği bir coğrafya olmasına rağmen İngiliz mandasından kurtulamamıştır. Ancak, Mısır, Kavalalı'nın reformlarının etkisiyle Ortadoğu'daki siyasi varlığını sürdürmüştür (Behçet, 2019: 303-304).

Mısır, 16. yy. itibari ile Osmanlı imparatorluğunun egemenliği altına girmiştir. Ancak bu durum 1805 yılında Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın Mısır'ın kontrolünü ele geçirmesine kadar sürmüştür. Kavalalı Mehmet Ali Paşa, Mısır'da yapmış olduğu düzenleyici reformlar nedeniyle Mısır'ın modernleştiricisi olarak anılmaktadır. Kavalalı'nın tam bağımsız Mısır için düzenli bir ordu kurma hedefi çerçevesinde, atmış olduğu ilk adım iltizam sistemini kaldırarak vergi gelirlerinin artırılması olmuştur. İltizam sisteminin kaldırılması neticesinde merkeziyetçi otorite sağlanmıştır. Ayrıca tarım ürünlerini kendisi seçerek bu ürünlerin fiyatlarını belirlemiş ve ekonomiye doğrudan müdahale etmiştir. Kavalalı Mehmet Ali Paşa, ekonomide tarımsal üretimin hâkim olması nedeniyle geçimlik ürünlerin nakit ürünlere çevrilmesi için bu stratejiyi uygulamıştır. Tarım ürünleri o dönemde çoğunlukla uzun elyaflı pamuk ürünlerinden oluşmaktadır. (Weipert-Fenner, 2020: 63).

Mısır'daki tarım toprakları üzerinde yaptığı düzenlemeler ile toplam ekili tarım arazisini %18 arttıran Kavalalı Mehmet Ali Paşa, ölü tarım topraklarını tarıma açtıkça sulama için yeni yollar ve barajlar inşaa ettirmiştir. Ürünlerin pazara yönelik taşınmasını demiryolu ağını güçlendirerek yapmaya çalışmış ve tüm bu inşaa faaliyetlerinde köylüleri ağır şartlar altında çalışmaya mecbur bırakmıştır (Fahmy, 2008: 146). Askerlik hizmetinin zorunlu hale gelmesi, kanal projeleri için angarya emeğinin örgütlenmesi, tarıma yeni kazandırılmış araziye köylülerin taşınması ve ticari tarım ve sanayinin kontrolü sebebiyle alınan ağır vergi yükü (Hershlag, 1964: 90; Rivlin, 1961: 199) Kavalalı rejiminin yöntemlerini sömürge yöntemlerinden ayırmayı zorlaştırmıştır. Bu nedenle Aybudak, Kavalalı'nın ekonomi politikaları incelendiğinde, Mısır'ın adeta bir sömürge valisi tarafından yönetildiği izlenimi sergilediğini belirtir. Köylülerin inşaa faaliyetleri için ağır şartlarda çalıştırılması, ülkenin pamuk plantasyonuna dönüştürülmesi ve tarımsal ürünler üzerinde uygulanan katı tekel politikası bir takım ahlaki problemler yaratsa da bu dönemde devlet gelirlerinin hızla arttığı ve Mısır ekonomisinde nitel bir gelişmenin yaşandığı söylenebilir (Aybudak, 2021: 224).

Kavalalı dönemi, aynı zamanda, Mısır'da sanayileşme projelerinin hayata geçirildiği dönemdir. Mısırdaki üretilen iktisadi artığın Mısır'da kalmasına özen gösteren Kavalalı devlete bağlı yüzlerce fabrika açmıştır. Bu sanayileşme atılımları kültürel modernleşme hareketlerini de beraberinde getirmiş, modern okulların açılması, yurt dışına öğrenci gönderilmesi Kavalalı dönemindeki ekonomi politikalarının bir kalkınma hamlesi olarak değerlendirilmesini gerekli kılmıştır.

Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın Mısır'daki hakimiyetini ve kurduğu düzeni sona erdiren olay Kavalalı'nın Suriye'nin valiliğine talip olmasına karşılık Sultan II. Mahmut'un ona Girit valiliğini teklif etmesiyle başlar (Eşiyok, 2010: 729). Bu teklife sinirlenen ve isyan eden Kavalalı, düzenli ordusu ile Kütahya yakınlarına kadar gelir. Hicaz'ın alınması ve Suriye'nin zapt edilmesinde Osmanlı devletine büyük yardımda bulunan Kavalalı, sadece Osmanlı padişahı için değil, Batılı devletler tarafından da artık bir tehdit unsuru olarak değerlendirilmeye başlanır. Ancak, bu Kavalalı'nın isyanı, İngilizlerin Osmanlı İmparatorluğu'nu Rusya'ya karşı bir siper olarak kullanmak amacıyla Mehmet Ali Paşa'nın kuvvetlerini Suriye'den çekilmeye zorlamasıyla büyümeden sonlanmıştır. Osmanlı'ya bu yardımı karşısında 1838 Balta Limanı Sözleşmesi'ni imzalatan İngiltere, bir dizi ekonomik yaptırım ile Osmanlı ülkesini tamamen bir serbest ticaret bölgesi haline getirir.

1838 Balta Limanı Sözleşmesinin hükümleri uyarınca İngilizler, Kavalalı'ya piyasaları açması, fiyat düzenlemelerini sonlandırması, gümrük tarifelerinin düşürülmesi ve tekeller uygulamalarının sonlandırılması için baskı yapmışlardır. Bu durum Mısır'ın yeni gelişen sanayisinin önündeki koruma duvarının kaldırılması anlamına gelmektedir. Bunun sonucunda ise Mısır'da sanayileşme durma noktasına gelmiştir. Pamuk fiyatlarında meydana gelen sert düşüşler, askeri kayıplarında etkisiyle merkezi otoritenin zayıflamasına neden olmuştur. Bu durum devlet kontrolünde toplanan vergilerin de önünde engellerin oluşmasına neden olarak iltizam sisteminin tekrar getirilmesine neden olmuştur. Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın kurmuş olduğu merkezi yapının zayıflaması, kırsal kesimde feodal yapının öne çıkmasına neden olmuş ve kırsal kesimin ileri gelenleri zenginliklerini ve nüfuz alanlarını artırmıştır (Weipert-Fenner 2020: 64-65).

Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın Mısır'ın yönetiminden ayrıldığı 1848 yılı sonrası 1882 İngiliz işgaline kadar geçen süre içinde Mısır'ın iktisadi sömürsünün başladığı, yönetimde bürokrasinin güç kazandığı ve mali açıdan Mısır'ın iflasa sürüklendiği bir dönem olarak yaşanmıştır (Aybudak, 2021: 228). Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın ardından iktidarı devralan Said Paşa, geçmişten beri tartışma konusu olan Kızıldeniz'i Akdeniz'e bağlayacak olan Süveyş kanalının inşasını başlatmıştır. Said Paşa'nın bu kararı, uluslararası ticaretin geliştiği bir dönemde kamu gelirlerinin artırılması bakımından önem taşımaktadır. Ancak bu karar siyasi açıdan belirli riskleri de beraberinde getirmektedir. Çünkü, Kavalalı, kanalın inşa edilmesi ile Hindistan'a açılan deniz yolunun kısalması neticesinde Mısır'ın stratejik önemini artacağını ve dikkatleri Mısır'a doğru çekeceğini düşünmekteydi. Özellikle, Kavalalı, Hindistan'ı boyunduruğunda tutan İngiltere'nin Mısır'a gözünü çevirmesini Mısır'ın bağımsızlığı açısından endişe verici buluyordu. Ancak Kavalalı'nın iktidardan düşmesi ile bu endişeler unutulmuş ve 1850 yılında kanalın inşasına başlanmıştır. Bu büyük ölçekli altyapı projesinin Mısır'ın modernleşmesinde ve sosyoekonomik gelişiminde önemli katkılar sağlayacağı düşünülmüştür. Fakat kanalın yapımı sırasında yaşanan maliyet artışları, Said Paşa hükümetinin üzerindeki mali yükü arttırmış, bu durumu fırsata çevirmek isteyen İngiliz ve

Fransızların projeye yakından ilgilenmelerine neden olmuştur. Bu dönemde Avrupa bankaları kanalın tamamlanması için Mısır'a kredi ve borç verme konusunda aşırı istekli olmuşlardır (Weipert-Fenner 2020: 43-47).

Said Paşa Döneminde başlayan kötü mali yapı İsmail Paşa döneminde de devam etmiştir. İsmail paşa döneminde mali durumun daha da kötüleşmesine bağlı olarak Avrupalı ülkelerin mali baskıları artmış ve Mısır'ın iç işlerine karışmaya başlamışlardır. Bu durumdan rahatsız olan İsmail Paşa kötü mali yapının sonlandırılması amacıyla kırsal kesimle ittifak yapmaya çalışmıştır. Ancak Avrupalı ülkelerin aşırı baskı politikaları neticesinde İngiliz ve Fransız hükümetlerinin birer temsilcisi Mısır hükümetinde yer almaya başlamıştır. İkili kontrol amacıyla hükümette yer alan bu temsilciler, alacaklı olan Avrupalı ülkelerin çıkarlarına hizmet etmiştir. Bu baskılar sonucunda Avrupalı güçler İsmail Paşa'nın devrilmesini başarmış ve yerine Avrupalı ülkelerle iş birliği yapan oğlu Tefik'i (1879-92) getirmişlerdir. Tefik, meşruiyetten yoksun olarak geldiği tahtta yabancı ülkelerin kuklası haline gelmiştir. Bu durum Mısır halkında rahatsızlık uyandırmış ve bir grup subay ile birlikte taşralıların ittifakından oluşan "Urabi Hareketinin" başlamasına neden olmuştur. Urabi Hareketi Mısır'da parlamentonun yeniden işlerlik kazandırılması ve Mısır'ın egemen olduğu yeni bir anayasa yapma amacıyla ortaya çıkmıştır. Ancak Urabi hareketinin Mısır hükümeti tarafından bastırılmaması neticesinde 1882 yılında İngilizler Mısır'ı işgal etmeye başlamıştır (Weipert-Fenner, 2020: 48-59).

4. MISIR'DA ENDÜSTRİLEŞME GİRİŞİMLERİNİN KESİNTİYE UĞRAMASI: İNGİLTERE'NİN MISIR'I İŞGALI

1882 yılında Mısır'ın İngiltere tarafından işgalinin ardından ülkenin yönetimi İngiltere'nin kontrolüne girmiş ve İngiltere'nin yoğun olarak pamuk üretimini desteklemesiyle birlikte 19. Yüzyıldan 20. Yüzyılın başlarına kadar ülkede pamuk üretiminde rekor artışlar yaşanmış ve Mısır, bölgede merkezi bir statüye sahip olmuştur (Tür, 2009: 184). Pamuk üretimi, İngilizlerin Mısır'ı büyük bir pamuk çiftliği olarak değerlendirmesine ve ekonomik çeşitliliğin sağlanmasına izin vermemesine bağlı olarak gelişmiştir. İşgal sonrasında büyük toprak sahipleri İngilizlerle iyi ilişkiler geliştirmiş ve parlamento da yer alarak siyasi entegrasyonun sağlanmasına katkı yapmışlardır. Ancak kırsal kesimde yaşayan çiftçiler parazit kaynaklı hastalıkların etkisiyle kötü koşullar altında çalışmışlardır. Ayrıca eğitime ayrılan bütçe kısılarak kız çocuklarının eğitim bütçesinden aldıkları paylar düşürülmüştür. İngiliz işgali ile birlikte endüstrileşme tamamen askıya alınmış ve mevcut şirketler ile finansal kesim yabancı sermayeye devredilmiştir. Uygulanan bu ekonomik sistemin oluşturduğu kırılgan yapının etkisiyle Birinci Dünya Savaşı döneminde, İngilizlere karşı savaştan ülkelere olan ihracatın kesilmesi ve ithalatın azaltılmasıyla birlikte temel malların fiyatlarında önemli düzeyde artışlar meydana gelmiş, buna karşılık ücretler düşük seviyelerde kalmıştır (Tignor, 1976: 41). Yaşanan bu sosyoekonomik kriz toplumun alt kesimlerinde bir hareketlenmeye neden olurken, Mısır'ın işgal altında olması eğitilmiş kesiminde tepkilerinin büyümesine neden olmuştur. Büyüyen bu tepkiler, 1914 yılında İngilizlerin Mısır üzerindeki egemenliğinin ilan edilmesiyle daha da artış göstermiştir. Artan tepkiler 1919 yılında Vefed partisi öncülüğünde başlayan sınıflar arası ayaklanmanın etkisiyle 1922 yılında Mısır'ın tek taraflı bağımsızlığını ilan etmesiyle sonuçlanmıştır.

Mısır'da parlamento 1882'den 1912 yılına kadar İngiliz hakimiyeti altında iki meclisli bir sistemle varlığını sürdürmüştür. Meclis yapısı, danışma konseyi ve genel meclis olmak üzere ayrılmıştır. Ancak danışma konseyi genel meclise göre daha sık bir araya geliyor olsa da genel meclisin yetkileri daha üstün tutulmuştur (Goldschmidt, 2013: 314; Landau, 1953: 41-45). Bu dönemde meclise bütçe konusunda veto hakkı da tanınmıştır. Fakat, aynı zamanda işgal döneminin öncesinde olduğu gibi işgal döneminde de yabancılara karşı tedbir amaçlı olan tüm mali yükümlülükler meclis denetiminin dışında tutulmuştur. Parlamento yetkisinin bu şekilde artırılması seçimlere katılımı da artırmıştır. Ancak bu kararların hemen akabinde 1. Dünya savaşının başlaması ve parlamentonun feshedilmesi Mısır'ın İngiliz himayesine girmesine neden olmuştur.

Kuruluşundan İngiliz işgalinin gerçekleştiği döneme kadar olan süreçte Mısır parlamentosunda alınan ekonomik kararlar incelendiğinde, iltizam sisteminin kaldırılması, işlenmemiş tarımsal alanların yatırımcı statüsünde olan toprak sahiplerine dağıtılması ve mülkiyet haklarını garanti altına alan miras kanunlarında yapılan değişiklikler dikkate çekmektedir (Abul-Magd, 2010: 697-98; Barakat, 1977: 380-81). Ayrıca İsmail Paşa'nın da desteklemiş olduğu altı yıllık vergilerin tamamının ödenmesi durumunda vergilerde %50 indirim sağlanacağını teminat altına alan ve mukabele yasası olarak adlandırılan yasa kabul edilmiştir. Bunun yanı sıra toprak sahiplerinin mülkiyet hakları da bu düzenlemelerle garanti altına alınmıştır. Ancak parlamentonun bu kararları kötü mali yönetim karşısında parlamento üyelerinin kendi çıkarlarına hizmet eden kanunları geçirdiği yönünde eleştirileri de beraberinde getirmiştir (Baer, 1962: 10-11; Hunter, 1984: 180-81). Bu gelişmeler çerçevesinde Mısır'ın borç ödemede zorlanması ve alacaklıların verdikleri paraları alamayacağı düşüncesi Mısır üzerine yapılan baskıların artmasını da beraberinde getirmiştir. Bu durum karşısında alacaklıların rahatlaması ve teminat verilmesi amacıyla yabancı komiteler kurularak alacaklılar rahatlatılmaya çalışılmış, 1876 yılında ise Mısır gelirlerini borç servisine yönlendiren Osmanlı'daki Düyun-u Umumiye'nin bir benzeri "Caisse de la Dette Publique" kurulmuştur. Bu kurumun kurulmasıyla birlikte gelir kalemlerinde yapılan değişikliklerin bu kuruluşa bildirilmesi istenmiş ve bu sayede İsmail Paşa'nın bütçe yetkisi elinden alınmıştır. Ancak Avrupalı ülkelerin bu konularda fikir birliğine varamaması nedeniyle Mısır'da ikili kontrol sistemi kurulmuştur. Bu ikili kontrol sistemi ile İngilizler Mısır'ın mali işlerini, Fransızlar ise Süveyş kanalı başta olmak üzere bayındırlık işlerini kontrol etmeye başlamıştır (Hunter 1984: 179; Mommsen, 1961: 36-37). Ancak zaman içerisinde Mısır'ın mali durumunun daha da kötüleşmesi nedeniyle iki ülke müfettişleri İsmail Paşa'nın topraklarının kamulaştırılarak borçlara teminat gösterilmesini önermişlerdir. Bu dönemde bölgede incelemeler yapan iki Avrupalı müfettişin bakanlık pozisyonlarına yükseltilmesi istenmiş ve bu isimler Özel Konsey'in üyesi olarak yeni kabine de görev almışlardır. Yeni parlamento taşrada yer alan toprak sahiplerinden doğrudan kesintilerin yapılmasını ve vergilerin artırılması kararlarını önermişlerdir (EzzelArab, 2002: 46-48).

Bu dönemde Avrupalı ülkelerin izlediği politikalara yapılan eleştiriler sürekli olarak artmış, ordu mensupları ise çalışma koşullarının iyileştirilmesi ve maaşların artırılması amacıyla parlamentoya baskılarını artırmışlardır. Artan vergi yükü karşısında ise halk hükümete olan güvenini kaybederek protesto gösterilerinin artmasına neden olmuştur (Harrison, 1995: 55; Hunter, 1984: 213-216). Bu kargaşa ortamının artması, Avrupalı ülkelerinde desteğiyle yeni bir mali mevzuatın yapılması ile sonuçlanmıştır. 1879 yılına gelindiğinde ise meclisin tam yasama

yetkisine sahip olabilmesi amacıyla çeşitli siyasi ve ekonomik reformlar yapılmıştır. Bu ekonomik reformlar arasında en önemlileri ilk kez meclise vergileri ve kamu harcamalarını onaylama hakkı veren hükümler olarak değerlendirilmektedir (EzzelArab, 2002: 75).

5. ENDÜSTRİLEŞME GİRİŞİMLERİNİN YENİDEN CANLANMASI ve MISIR'DA MEŞRUTİYET MONARŞİSİ

Mısır'ın bağımsızlığını ilan etmesi 1923 yılında anayasal monarşinin kurulmasına da zemin hazırlamıştır. Bu bağımsızlık mücadelesinin önemli aktörlerinden olan Vefd partisi gücünü büyük toprak sahiplerinden almıştır. Dolayısıyla büyük toprak sahibi aileler milliyetçi bir Mısır ekonomisinin yeniden inşası sürecinde desteklerini devam ettirmişlerdir. Buradaki temel amaç dünyada pamuk fiyatlarında meydana gelen dalgalanmalara karşı kırılganlık düzeyini azaltarak, pamuk ticaretinden elde edilen karların ülke içerisinde kalmasını sağlayıp, finansal ve sanayi kesiminin gelişimine katkı sağlamaktır. Bu dayanışma neticesinde Mısırlı üreticilerin korunması amacıyla Mısır Sanayi Federasyonu ve Mısır Genel Tarım Sendikası kurulmuştur (Tignor, 1976: 42-45). Ayrıca 1920 yılında Mısır'da sanayileşmenin desteklenmesi ve finanse edilmesi amacıyla Mısır Bankası kurulmuştur. Banka, pamuğun işlenmesi ve taşınmasının kolaylaştırılması amacıyla şirketler kurarak ekonomik kalkınmanın hızlanması için çeşitli girişimlerde bulunmuştur (Davis, 1983: 1921).

Mısır'da meşruti monarşinin toplumsal yapı üzerinde herhangi bir etkisi olmamıştır. 1919 devriminde ön plana çıkan sosyal adalet çağrısı gelir ve servet dağılımı üzerinde beklenen etkiyi yaratmamıştır. Bu dönemde sosyoekonomik reformlar sınırlı kalarak nüfus artışının da etkisiyle halkın memnuniyetsizliğini arttırmıştır. Sanayide çalışan nüfusun az olması nedeniyle sanayileşme hamleleri de memnuniyetsizliğin azaltılmasında pek etkili olamamıştır. Mısır'da yaşam standardında beklenen iyileştirmelerin yapılamaması faşist genç mısır grubu, İslamcı Müslüman kardeşler ve paramiliter gençlik örgütleri gibi rejime karşı olan hareketlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Aynı zamanda 1940'lı yıllarda öğrenci ve işçi protestoların yayılmasına neden olmuştur. 1953 yılında yaşanan hür subaylar darbesinin zemini de yine sosyal refah konusunda iyileştirmelerin yapılamamasına bağlı olarak gelişmiştir. Bu nedenle bu grubun 19. Yüzyılda monarşik yönetimin ortadan kaldırılmasında da etkili olduğu düşünülmektedir (Aglan, 2003: 160-168).

5.1. Abdülnasır Dönemi Otoriterleşme ve Devletçi Ekonomi Politikaları

Mısır'da anayasal monarşi döneminde (1923-1952), İngilizlerin tarıma dayalı zenginliği savunan feodal yapıyla iş birliği yapması Mısır'ın ekonomik ve siyasi ilerleyişini yavaşlatmıştır. Ancak bu durum Özgür Ordu Subaylarının 1952'de iktidarı ele geçirmesiyle değişmiştir. Nasır dönemi (1954-1970), devrimin lideri Gamal Abdül Nasır'ın etrafında örgütlenen bir yönetici kliğin iktidarı ele geçirdiği bir dönemi temsil eder. Bu dönemde ekonomi genellikle devlet kontrolünde olmuş, büyük endüstri ve tarım alanlarının devletleştirilmesiyle birlikte devlet ekonomisinin önemli bir rol oynamasına yol açmıştır. (Özkoç, 2020: 220). Nasır'ın liderliğindeki Mısır, anti-emperyalist ve anti-siyonist politikalar izleyerek Arap milliyetçiliği ve sosyalizm ilkelerine dayanan bir ideoloji benimsemiştir.

Mısır'da Cemal Abdülnasır döneminde (1954-70) tarım ve sanayi sektöründe reformlar yapılmıştır. Abdülnasır döneminde kooperatiflerin yapısı yeniden düzenlenmiş ve zengin toprak ağalarının yerini devlet memurları almıştır (Bush, 2007: 1601) Ayrıca Abdülnasır, 1952 ile 1969 yılları arasında çıkarılan çeşitli yasalarla, ülke topraklarının yüzde 12'sini topraksız

ailelere dağıtmıştır. Bu dönemde ekonomik kalkınmanın sağlanması amacıyla devletçi ekonomi modeli ön plana çıkmıştır. Abdülnasır'ın güçlü devlet için devletçi ekonomi modeli otoriter bir yapı olmasının yanında sosyal refahı siyasi hakların üzerinde tutan bir toplum sözleşmesi olarak değerlendirilmiştir. Bu dönemde, devletçi ekonomi modeli çerçevesinde birçok sektörde devlet yatırımlarının varlığı özel kesimde yer alan yatırımcılar tarafından da kabullenilmiştir. Bu dönemde, Mısır'da yıllık toplam üretim %6 oranında, kişi başına gelir ise %3,2 oranında artış göstermiştir. Bunun yanı sıra, enflasyon oranının düşük seyretmesi ve kiralardan devlet tarafından kontrol altında tutulması, ekonominin daha istikrarlı seyretmesinin temel nedeni olarak değerlendirilmiştir. Abdülnasır'ın uyguladığı devletçi ekonomi modelinin temeli ise ithal ikameci sanayi politikasına benzetilmiş ve devletin istihdam etkisinin yüksek olduğu görülmüştür (Amin, 2011: 45– 48). Sonuç olarak Abdülnasır'ın ekonomik kalkınma için ithal ikameci bir yaklaşım izlemesi, devletin önemli bir istihdam yaratıcısı haline gelmesine neden olmuştur.

Ancak Abdülnasır, köylülerin ve işçilerin güçlerini birleştirmesine izin verme konusunda temkinli yaklaşmış ve bu nedenle kendi yönetimine karşı herhangi bir güçlü ittifakın oluşmasını engellemeye çalışmıştır. Bu bakımdan köylü ve işçi sınıfının birlikte hareket etmesi bir tehdit olarak algılanmış ve güçlerini birleştirmelerine izin verilmemiştir. Bu nedenle, işçi hareketlerinin kontrol edilmesi ve engellenmesi amacıyla işçi sendikalarına karşı kooperatif tarzı örgütler kurulmuştur. Burada amaç, işçileri kontrol etmek ve herhangi bir bağımsız eylemi dizginlemektir. Bu amaçla, Mısır Sendikalar Federasyonu gibi korporatist örgütler kurulmuştur (Amin, 2011: 50–51).

Abdülnasır, Mısır halkını Pan-Arabizm fikri ile birleştirerek otoriter rejimine karşı ayaklanmaların önüne geçmiş ve halkı ayaklanmalara karşı seferber etmiştir. Bu cephedeki en büyük başarısı, 1956'da Süveyş Kanalı'nı millileştirmesi olmuştur. Süveyş kanalının millileşmesi, artan refah çabaları ve milliyetçi düşünce fikrinin birleşimi ile popülist bir devlet anlayışının da gelişmesine neden olmuştur. Ancak Abdülnasır'ın bu çabaları ve çalışmaları 1967 yılında yapılan Altı Gün Savaşları'nın kaybedilmesiyle önemini yitirmiştir. Çünkü savaştan alınan mağlubiyet Mısır ekonomisine büyük bir mali yükü de beraberinde getirmiştir. Yapılan savaş savunma ve askeri harcamaların %600 oranında artmasına neden olmuştur. Bu oran mısır GSYİH'nin %25'ine karşılık gelmekte ve ekonomik büyüme ile yoksulluğun azaltılmasında kullanılacak olan finansman kaynaklarının savaş için kullanılması anlamına gelmektedir (Amin, 2011: 52). Bu dönemde, ABD ve Sovyetler Birliği'nden sağlanan yardımların da kesilmiş olması, ekonomik görünümün daha da kötüleşmesine neden olmuştur. Çünkü Abdülnasır'ın kalkınma modeli, borçlanma şeklinde olmasa da yabancı desteğine dayanmaktaydı ve Abdülnasır ABD'den gıda yardımı ve Sovyetlerden altyapı yatırımları gibi sıcak paraya dayanmayan bir kalkınma modeli planlamıştı. Ancak savaşın getirdiği yenilgi ile güçlü devlet otoritesi zayıflamış ve bu durum Abdülnasır'ın ekonomik yaklaşımlarını terk etmesine neden olmuştur. Bunun yanı sıra 1970 yılında Abdülnasır'ın aniden ölmesi ile bu siyasi ve ekonomik dönüşümü fiilen hayata geçirecek ve daha ileriye taşıyacak olan, halefi Enver Sedat görevi devralmıştır (Weipert-Fenner, 2020: 71-74).

5.2. Enver Sedat Dönemi Kontrollü Demokratikleşme ve Dışa Açık Büyüme Politikaları

Enver Sedat'ın iktidara gelmesiyle Mısır'da politik değişiklikler yaşanmıştır. Sedat, ekonomik liberalleşme ve siyasi açılımlar gibi reformlarla birlikte daha çok otoriter bir lider olarak anılmıştır. Ayrıca, çok partili sisteme geçişe yönelik adımlar atılmış, ancak siyasi partilerin faaliyetleri sıkı bir şekilde denetlenmiştir.

Enver Sedat, iktidara geldiğinde, başlıca hedeflerinden birinin "bir kurumlar devleti inşa etmek" olduğunu iddia etmiştir (Springborg, 1979: 52). Cumhurbaşkanı olarak ilk yıllarında bir destek ayağı olarak parlamentoyu güçlendirmeye devam etmiş ve meclisin giderek daha aktif hale gelmesine öncülük etmiştir. Bu kapsamda ilk kurumsal reformlarından biri meclisin adının Halk Meclisi olarak değiştirilmesi olmuştur. Sedat, 1973 Ekim Savaşı'ndaki başarısının ardından kendini daha güçlü hissedip tartışmalı inftah (açılım) reformlarını başlatmıştır. Bu politikalar kapsamında öncelikle Mısır ekonomisini yabancı yatırıma açmayı hedeflemiştir. Bu döneme ait istatistikler gerçekten olumlu gelişmelerin yaşandığını göstermektedir. Bu plan ile Mısır ekonomisi 1975-1985 arası döneminde %8 oranında büyüme kaydetmiş, kişi başı gelir ise %5 oranında artmıştır. Ancak bu ekonomik gelişmeler 1970'li yıllarda petrol talebinin geçici artışına bağlı olarak ortaya çıkmıştır. Bu nedenle bu gelişmeler sürekliliği olmayan bir gelişim olarak değerlendirilmektedir (Amin, 2011: 53). Bu doğrultuda 1974'de yasama organı tarafından, Sedat'ın Mısır'ın ekonomik yeniden yapılanmasına yönelik planlarını resmileştiren yasalar çıkarmasından sonra hükümetin politikasına karşı halk protestoları ortaya çıkmış ve milletvekilleri tutumlarını değiştirerek bu politikaları eleştirmiştir (Sawi vd., 2002: 37).

Mısır, 1973 yılında yaşanan Ekim Savaşı ile Sina çölünü İsrail'den almıştır. Böylece Arap yarımadasındaki petrol sahalarının yeniden canlandırılması sağlanmıştır. Süveyş Kanal'ının da yeniden açılması, ülkede ticaretin artmasına önemli katkılar sağlamış ve gelirin artmasına neden olmuştur. Aynı zamanda Mısır'dan diğer Arap ülkelerine doğru yaşanan işçi göçü ülke refahının artmasında önemli rol oynamıştır. Ülke dışında çalışan işgücünün gelirlerini, Mısır'daki ailelerine göndermesi yoksul kesim ile orta sınıf vatandaşların enflasyona karşı güçlenmelerini sağlamıştır. Aynı zamanda yabancı yatırımcılara olan güveninde azalmasına neden olmuştur. Çünkü bu dönemde yapılan yabancı yatırımlar sürdürülebilir endüstriyel ve tarımsal projeler yerine inşaat, ithalat ve ticaret gibi daha katma değeri düşük, tüketime yönelik ve bağımlılığı artıran sektörlerle yapılmıştır. Bu durum gıda ithalatının artışıyla birlikte tarımsal ve kırsal kesimde üretimin azalmasına neden olarak yoksulluğun artmasına neden olmuştur (Weipert-Fenner,2020: 87-89).

Tarımsal üretimin azalması, Mısır tarım ürünleri içerisinde önemli bir yere sahip olan buğday üretimini de etkilemiştir. Özellikle 1960'lı yıllardan itibaren yaşanan yüksek nüfus artışı nedeniyle buğday tüketimi %9 oranında artmış ancak buğday üretiminde verimlilik %2 oranında azalmıştır. Buğday konusunda yaşanan bu gelişmeler 1977 yılında Cumhurbaşkanı Sedat'ın ekmeğe verilen sübvansiyonları kesmek istemesi sonucunda ortaya çıkmıştır. Bu durum halkın ekmeğe isyanlarına başlamasına neden olmuştur. Yaşanan ekmeğe isyanları ekmeğin gramajında, kalitesinde ve ağırlığında yapılan değişmelere karşın ekmeğe fiyatının 2011 yılına kadar sabit tutulmasına neden olmuştur. Bu isyanlar neticesinde Sedat'ın parlamentoyla ilişkisi, özellikle 1977'deki ekmeğe ayaklanmalarından sonra çekişmeli bir hal almıştır (Weipert-Fenner,2020: 90-91). Ancak bu durum Mısır hükümetinin ABD' den buğday

ithal etmesi ile birlikte ABD'ye borçlanmasını da beraberinde getirmiştir. Bu dönemde Mısır'da özel mülkiyete, nakit yoğunluğuna ve tarım ürünleri ihracatına dayalı yeni ekonomi modeli ortaya çıkmıştır. Hükümet besleyiciliği düşük ancak ekonomik değeri yüksek olan kesme çiçek üretimini teşvik etmeye başlamıştır. Bu dönemde halkın yaşam mücadelesi artmış ve yeni zenginler sınıfı ile birlikte uluslararası piyasalarda talebin karşılanmasında önemli rol oynayan sermaye sahibi büyük toprak sahipleri ortaya çıkmıştır. Ancak bu durum 1980 yılında Mısır'ın yiyeceklerinin yarısını ithal etmesi ile sonuçlanmıştır. Bu dönemde Mısır Hükümeti, yabancı yatırımcı ve bankalardan yüksek miktarlarda borçlanmıştır. Bu durum Abdülnasır öldüğünde 5 milyar dolar olan dış borç yükünün Sedat döneminde 30 milyar dolar olmasıyla görülebilmektedir. Dış borç yükünün bu şekilde fazla olması ülkenin borçlanma imkanlarını da azaltmıştır. Ayrıca 1979 yılında yaşanan Mısır-İsrail barış anlaşması sonrasında diğer Arap ülkeleri Mısır ile olan ticaretlerini de azaltmışlardır (Bush, 2007: 1603-1605).

5.3. Hüsnü Mübarek Dönemi: Popülist Otoriterleşme ve Kontrollü Dış Açık Büyüme Politikası

Enver Sedat'ın 1980 yılında, bir suikast ile öldürülmesinin ardından, yerine Sedat'ın başkan yardımcısı olan Hüsnü Mübarek gelmiştir. Hüsnü Mübarek döneminde (1981-2011) benzer bir otoriter yapı devam etmiş, siyasi muhalefet kısıtlanmış ve tek parti sistemi sürdürülmüştür. Bu dönemde devlet, ekonomik alanın önemli sektörlerinde etkili olmuş ve devlet başkanlığı güçlü bir lider etrafında toplanan küçük bir yönetici kliğin kontrolünde olmuştur.

Mübarek, aynı zamanda Ulusal Demokratik Parti'nin genel sekreteri olarak da görev yapmıştır. Bu nedenle, iktidar partisiyle güçlü bağları bulunmaktadır. Cumhurbaşkanlığı görevini üstlendiğinde aynı zamanda parti genel başkanı olmuştur. Mübarek, 1979 seçimlerinde Sedat'ın manipülasyonu nedeniyle itibarı zedelenen bir parlamentoya baş etmek zorunda kalmıştır. Ekonomi politikalarında Sedat'ın izinden giderek açılma politikalarını sürdürmüştür. Ancak bu politikaları, Sedat dönemine göre oldukça yavaş uygulamıştır. Çünkü bu politikalarından toplumun alt kesimlerinin olumsuz etkilenmesini istememiş, bu kesimin tepkisini çekmekten ve desteğini kaybetmekten kaçınmıştır. Bu yüzden O'nun gerçekleştirdiği reformlar, selektif düzenlemeler biçiminde olmuştur. Bu bakımdan 1977 ekme ayaklanmasının benzerlerinin yaşanmasından endişe duyulduğu ifade edilebilir. Çünkü 1977 sonrasındaki on yılda, yoksul kesimi olumsuz etkileyecek politika değişikliklerinden uzak durulmuştur (Tür, 2009: 191). Halkın tepkisini çekecek reformlardan uzak durulmasında ve rejimin devamlılığının sağlanmasında özellikle ABD'den gelen ve süreklilik arz eden stratejik yardımların etkili olduğu ifade edilebilir. Nitekim 1979 yılında İsrail ile imzalanan Camp David anlaşmasının yürürlüğe konulmasından sonra ABD tarafından yapılan yardımların artış gösterdiği ifade edilmektedir. Bu yardımlar aynı zamanda iktisadi bakımdan zor durumda olan ekonomiye destek olmuştur. Bu dönemde, ABD tarafından ülkeye 815 milyon dolar iktisadi kaynak aktarılmış ayrıca 1.3 milyar dolar da savunma harcamasına destek yardımı yapılmıştır (Dessouki, 1996: 165). Ancak bununla birlikte Mübarek döneminde (1980-2011), devlet borçlanması devam etmiş ve borç yükünün 45 milyar dolar seviyesine çıktığı ifade edilmiştir. Bu miktar, o dönemde Mısır GSYİH'nin %150'sine denk gelmektedir. Dolayısıyla bu durum Mısır ihracatının %50'sinin borçlanma maliyetine aktarılmasına neden olmuştur. Yaşanan bu ekonomik tablo uluslararası finans kuruluşlarının devreye girmesi ile sonuçlanmıştır. Bu çerçevede, 1987 yılında IMF, Mısır'da daraltıcı ekonomi politikalarının uygulanması şartına bağlı olarak, Mısır Hükümeti'ne borçların yeniden yapılandırılması ve borç geri ödeme sürelerinin uzatılmasını teklif etmiştir.

Öne sürülen yapısal uyum programlarında Mısır'ın kamu harcamalarını azaltarak devletin ekonomideki rolünün azaltılmasının yanı sıra sübvansiyon politikalarının da azaltılması gerekliliği vurgulanmıştır. Ancak Mısır'da devlet bütçesinin iyileştirilmesi amacıyla kamu harcamalarının azaltılması ekonomik daralmaya neden olmuştur. Ekonomik büyüme ve üretim hacmi %4, kişi başı gelir %2 seviyelerine gerilemiştir. Ekonomik yapıda meydana gelen bu bozulma işsizlik oranlarının artmasına neden olmuştur (Amin, 2011: 61).

Mısır'da yaşanan ekonomik istikrarsızlık ve yüksek borç seviyesi 1990 yılında Irak'ın Kuveyt'i işgaliyle rahatlatma dönemine girmiştir. Mısır'ın işgal döneminde ABD'nin Saddam Hüseyin'e uyguladığı baskı karşısında Saddam Hüseyin'e destek vermesi Körfez ülkeleri ve Paris Kulübü^b tarafından hoş karşılanmış ve Mısır'ın borçları 1990 yılına kadar kademeli olarak yarı yarıya azaltılmıştır. Ayrıca Mayıs 1991'de IMF ve Kasım 1991'de Dünya Bankası tarafından özelleştirme, serbestleştirme ve kamu harcamalarının kısılmasına dayanan yeni yapısal uyum programları (SAP'ler) uygulamaya konulmuştur. Ancak bu reformlar Mısır'da istikrarın sağlanması gerekçesiyle daha yavaş uygulamaya konulmuştur. Bu kademeli ve dengeli yaklaşım özel sektör ve kamu sektörü savunucularını birlikte tatmin edecek şekilde uygulanmıştır. Bu şekilde her iki tarafında tatmin edilmesi amaçlanmış olsa da uygulanan politikalar neticesinde kamu sektörünü savunanlar ile taşrada yer alan seçkinlerin bu durumdan daha fazla yararlandığı düşünülmektedir (Sayyid, 1990: 59).

Mısır'da Mübarek rejiminin ekonomik anlamda tedbirli olmasına rağmen Mısır sterlini ve döviz piyasası faiz oranlarının serbestleştirilmesi gibi makroekonomik istikrar çabalarına giriştiği görülmektedir. Ayrıca 1991 ile 1998 yılları arasında Dünya Ticaret Örgütü ve Büyük Arap Serbest Ticaret Anlaşması'na üye olmuştur. 2004 yılına kadar olan süreçte ise ihracatı teşvik eden kanunlar çıkarmıştır. Ayrıca özel ekonomik bölgeler kurularak döviz kuru serbestleştirilmiştir. Ayrıca Avrupa Birliği, Doğu ve Güney Afrika Ortak Pazarı (COMESA) ve Ürdün, Fas ve Tunus ile bir dizi ticaret anlaşması imzalanmıştır (Alissa, 2007: 5-6).

2004 yılından itibaren ise Başbakan Ahmad Nazif ve bakanları, özelleştirme sürecini hızlandırarak bir yıl içerisinde büyük oranda kamu kurumunu özelleştirmişlerdir. Aynı zamanda tarım arazilerinin de özelleştirilmesi hızlandırılmıştır. Bu durum Mısır yerel varlıklarının özel sektörde faaliyet gösteren bir azınlık grubun elinde toplanmasına neden olmuştur. Bu özelleştirme sürecinde ise siyasal ve ekonomik sistemler arasındaki ilişki dikkat çekmektedir. Bu çerçevede piyasa ekonomisini yönlendiren kamu kurumları piyasayı yönlendirme konusunda tam anlamıyla etkin olmamakla birlikte belirli bir rekabet politikasının olmaması da eleştirilmektedir (Tarouty, 2015). Aynı zamanda tarımsal

^b Paris Kulübü, borçlu ülkelerin yaşadığı ödeme zorluklarına koordineli ve sürdürülebilir çözümler bulmak amacıyla resmî alacaklıların bir araya geldiği resmî olmayan bir forumdur. Paris Kulübü üyeleri borç yeniden yapılandırma ya da silme yoluyla sürdürülebilir bir çözüm sağlama amacı kapsamında kendilerine olan borçları yeniden yapılandırmaktadır. Paris Kulübü, "Tours d'Horizon" olarak adlandırılan aylık mutata toplantılar ile borçlu ülkeler ile münferit borç yapılandırma / silme müzakereleri gerçekleştirmektedir. Paris Kulübü, üyelerinin kamu sektörünün garantisi altında borçlu ülkelerin hükümetleri ve özel sektörün taleplerini karşılanmaktadır. Paris Kulübü'nün kökeni, Arjantin'in Paris'teki kamu alacaklılarıyla buluşmayı kabul ettiği 1956 yılına dayanmaktadır. 1956 yılından günümüze değin Paris Kulübü 99 farklı borçlu ülke ile 470 anlaşmaya varmıştır. Paris Kulübü anlaşmaları çerçevesinde işlem gören borç tutarı 588 milyar dolardır.

kapitalizmde gelişmesi ile birlikte toprak dağılımında oluşan adaletsizlikler artış göstermiştir (Bush, 2007: 1612).

Tüm bu gelişmelere rağmen Mısır'da devletin ekonomiye müdahalelerini sürdürmesi liberal ve özgürlükçü ekonomi anlayışına ters düşmüş ve tepkilere neden olmuştur. Özellikle mal ve hizmet fiyatlarının belirlenmesinde sübvansiyon politikalarının uygulanması, bu fiyat belirleme politikasının yoksullardan daha çok şirketlere hizmet ettiği gerekçesiyle eleştirilmiştir. Mısır'da ekonominin yeniden yapılandırılması süreci, kayıt dışı ekonominin daha da artmasına neden olmuştur. Bu dönemde Mısır'da kayıt dışı istihdam oranının %40'ın üzerinde olduğu öne sürülmektedir. Ekonomik yapılanma süreci değerlendirildiğinde özel sektörde %8'e yakın büyüme gerçekleşmesine rağmen eğitim harcamalarının GSYİH içerisindeki payı %5,2 oranından %4 seviyelerine gerilemiştir. Sağlık sektöründe ise özel sağlık harcamalarının finansmanı %63 düzeyinden %70 seviyelerine çıkartılmıştır. Ancak özelleştirme süreci ile birlikte kamunun istihdam olanakları giderek zayıflamıştır. Kamu istihdam olanaklarının zayıflaması Abdülnasır döneminde gereksiz olarak istihdam edilen iş gücü sorununun çözüme kavuşturulmasına neden olmuştur (Beinin, 2001:12-14).

Özelleştirmelerin Mısır ekonomisi üzerindeki bir başka etkisi ise özel sektörde işten çıkarmaların önüne geçilebilmesi, ücret seviyesinin düşürülmesinin engellenmesi ve işgücünün işsiz kalmaması amacı ile bazı koruyucu kanunların çıkartılması olmuştur. Yapılan politika değişikliklerinin tamamı temel ihtiyaç maddelerinin fiyatlarında meydana gelen yüksek artışlar neticesinde ortaya çıkmıştır. Kamu otoritesi tarafından yapılan sübvansiyonlar fiyat artışlarının bir kısmını engellemiş olsa da düşük ve orta gelirli vatandaşlar için yaşam maliyetleri oldukça artmıştır. Bu nedenle de toplumsal anlamda hoşnutsuzluk giderek artmış ve özel sektörden beklentilerin karşılanamaması neticesinde grev ve eylemlerin sayısı artmıştır. Yaşanan olaylar 1946 yılından bugüne kadar yaşanan en büyük işçi hareketi olarak değerlendirilmektedir. Bu eylemler sonucunda Mısır'da asgari ücret düzeyi artırılmıştır (Beinin, 2001:12-15; Korany ve Mahdi, 2012: 389-395).

2008 yılında yaşanan küresel mali kriz, Mısır ekonomisini de önemli düzeyde etkilemiştir. Dünyada yaşanan gıda spekülasyonları fiyatların rekor seviyelere ulaşmasına neden olmuştur. Pirinç ve fasulye fiyatlarındaki artışın yanı sıra ekmek kıtlığının yaşanmasını da beraberinde getirerek fırınlar önünde uzun kuyrukların yaşanmasına neden olmuştur. Bu durum, ülke içerisinde çeşitli isyanların başlamasını beraberinde getirmiştir. Yaşanan olaylar ve isyanlar neticesinde olayların önlenmesi amacıyla ordu müdahalesi başlamış ve yaşanan ekmek kıtlığı askeri tesislerde üretilen ekmeklerin halka dağıtılması ile çözümlenmiştir (Kaymakçı, 2012: 228- 230).

Mısır'da yapılan ekonomik reformlar ve reformların ortaya çıkarmış olduğu sosyal sonuçlar, serbest piyasa ekonomisine geçişin etkileri olarak değerlendirilmektedir. Mısır ekonomisi genel itibari ile serbest piyasa ekonomisine geçiş için verilen mücadele örneği olarak değerlendirilebilir. Ancak serbest piyasa ekonomisi beklentisinin olumsuz gerçekleşmesi özel sektörün zararlı yönlerinden korunmak için Mısır'da güçlü bir devletçi ekonominin kurulmasını beraberinde getirmiştir. Dolayısıyla bu durum artan sosyoekonomik hoşnutsuzluğun parlamentoya kanalize edildiği şeklinde değerlendirilmektedir. Ancak parlamento bu hoşnutsuzluğu dikkate almayarak sosyoekonomik denge çabasına da girişmemiştir. Bu çerçevede Mısır da uygulanan devletçi ekonomi politikalarının devletin

çıkartlarına hizmet ettiği düşüncesini ortaya çıkarmıştır. Mısır'da 2005 yılında rekabetin korunması ve tekeli uygulamaların yasaklanması kanunu yürürlüğe girmiştir. Bu kanun Mısır ekonomisinin yeniden yapılandırılmasında dönüm noktası olarak değerlendirilmektedir. Ancak bu kanun, daha çok özel sektör çıkartlarına hizmet ettiği düşünce ile yıllar içerisinde sosyoekonomik hoşnutsuzluğun artmasına neden olmuş ve beklentileri karşılamamıştır. Kanun, yüksek enflasyonun olduğu, fiyat artışlarına rağmen ücret düzeyinin durağan olduğu bu dönemde, parlamentoda yer alan iş dünyası temsilcilerine, rekabetin önlenmesi yasasını geri planda ve zayıf tutmasına imkân vermiştir. Parlamentoda yer alan iş dünyası elitlerinin bu kanunu kötüye kullanması kanunun skandala dönüşmesine neden olmuştur (Farah, 2009: 49-50).

Mısır ekonomisinde rekabetin korunmasının önündeki engellerin kaldırılmasında en önemli etkenlerden bir tanesi de Rekabeti Koruma Kurumu olarak adlandırılan gözlemci kuruluşun kurulmuş olması olarak değerlendirilmektedir. Rekabeti Koruma Kurumu, Ticaret ve Sanayi bakanlığının gözetimi altında kurulmuştur. Bu nedenle, Bakan Rekabeti Koruma Kurumu tarafından yapılan şikayetler için hukuki sürecin başlayıp başlamayacağına ve çalışanların ücret düzeylerine karar verebilmektedir. Bu durum Rekabeti Koruma Kurumunun siyasi otoritenin denetimi altında yer aldığı ve bağımsız otorite olma özelliğini kaybettiği şeklinde değerlendirilmektedir. Ancak Rekabeti Koruma Kurumu her ne kadar bağımsız olma özelliğini kaybetmiş olsa da özellikle rekabetin korunması için önemli bir temel oluşturmuştur (Dean ve Mohieldin, 2001).

Rekabetin korunması kanunu Mısır'ın ekonomik olarak yeniden yapılandırılmasında önemli bir rol olarak değerlendirilmektedir. Özellikle o dönemde ekonomik dönüşümün sağlanmasında önemli rol oynayan rekabetin korunması kanunu küresel eğilimler nedeniyle bir gereklilik olarak değerlendirilmektedir. Bu çerçevede, ekonomide serbest ve adil rekabetin gerçekleşmesi sonucunda kalkınma, inovasyon, modernleşme ve küresel ölçekte yüksek büyüme rakamlarına ulaşılması beklenmektedir. Parlamentoda yer alan milletvekilleri rekabetin korunması ile yatırım için istikrarlı ve güvenilir bir ülke anlayışının gelişerek Mısır'a olan güvenin artması sonucunda yerli ve yabancı yatırımların artacağını varsaymışlardır. Rekabet ortamının iyileştirilmesi sayesinde daha düşük maliyetli ve daha kaliteli bir üretimin gerçekleşeceği, malların dağıtımında etkinliğin sağlanarak ihracatın ve istihdam olanaklarının artacağı düşünülmektedir. Bunun yanı sıra artan rekabetin Mısır'da enflasyonu düşürmesi beklenmektedir. Ayrıca bu yasa ile arz talep dengesinin sağlanması da amaçlanmıştır. 2009 yılına gelindiğinde ise temel ihtiyaç maddelerinde meydana gelen aşırı fiyat artışları, yoksulluk, işsizlik ve dolandırıcılık gibi durumların artmasına neden olmuş ve bu nedenle parlamento ağır eleştirilere maruz kalmıştır. Bu dönemde, Mısır ekonomisi hala devlet kontrolünden serbest piyasa ekonomisine geçiş aşamasında olarak değerlendirilmektedir. Bu dönemde, genel olarak zengin elitlerin yolsuzluklarının gündemde olduğu, hükümetin zenginleri kayırdığı ve yoksulları bastırıldığı bir dönem olarak adlandırılmaktadır. Mısır hükümeti, sadece büyüme hedefine yoğunlaşmış, büyümeden elde edilen gelirin yeniden dağıtımını göz ardı etmesi nedeniyle eleştirilmiştir. Bu dönemde, insanca yaşamın göstergesi olarak değerlendirilen bir asgari ücret sisteminin oluşturulması da tartışma konusu olmuştur. Çünkü ücretler yoksulluk sınırının altında bir yaşam düzeyine karşılık gelmektedir ((Weipert-Fenner, 2020, 121-128).

Bu tartışmalar, Mısır'da piyasa ekonomisinin düzenlenmesi gerekliliğini ortaya koymuştur. Bu çerçevede çözüm olarak serbest piyasa görüşü ile çelişen merkezi planlama öne sürülmüştür. Buna ek olarak Mısır ekonomisinin özerkliği ve gıda sektöründe kendi kendine yeterlilik çağrıları ortaya çıkmıştır. Bir grup parlamenter ise sosyalizme geri dönülmesi gerekliliğini öne sürmüştür, bir grup ise devlet tarafından yapılan düzenlemeleri içeren piyasa ekonomisini savunmuştur (Weipert-Fenner, 2020, 128-133). Dolayısıyla Mısır ekonomisinin devlet ve piyasa arasındaki ilişkileri yeniden yapılandıran uzun bir ekonomik dönüşüm sürecinden geçtiği ifade edilebilir.

6. GERSCHENKRON'UN GEÇ ENDÜSTRİLEŞEN ÜLKELER TEZİNE GÖRE MISIR'IN ENDÜSTRİLEŞMEDE SİÇRAYAMAMA NEDENLERİ

Ülkelerin sanayileşmesindeki koşullara odaklanan bir kuram geliştiren Gerschenkron, her ülkenin kendine özgü farklı endüstriyel gelişme türlerini incelemiştir. O'na göre, kapitalist sisteme geç entegre olmuş ülkeler belirgin bir sıçrama gösteren ekonomiler ile sıçrama için gerekli tüm öğelerin var olmasına rağmen sıçramayı gerçekleştiremeyen ekonomiler olmak üzere ikiye ayrılmaktadır (Keyder, 2016, 66). Mısır'ın imtiyazlı bir Osmanlı eyaleti iken kapitalist ekonomik sisteme bir çevre bölgesi olarak eklenmesi, Osmanlı'nın kapitalist sisteme bir çevre ülkesi olarak entegrasyonu ile paralel seyretmiştir. 18. Yüzyılda Batı'nın vahşi kapitalizm dönemindeki hızlı gelişen dokuma endüstrisine bir hammadde sağlayıcısı olarak dahil olan Osmanlı, kapitülasyonların etkisi ile artan çevreleşme maliyetinin faturasını 19. Yüzyılda keskin bir şekilde hissetmeye başlamıştır. Bu süreçte Mısır'ın tarım ekonomisinin artı değeri diğer Osmanlı topraklarında olduğu gibi bu dönemden itibaren Avrupa pazarlarına akmaya başlamıştır. Dolayısıyla bir Osmanlı vilayeti olan Mısır'ın, kapitalist sisteme entegrasyonu 18. Yüzyılda bir hammadde bölgesi olarak başlamış, tıpkı Osmanlı gibi çevreleşmenin toplumsal ve siyasal maliyeti ile 19. Yüzyılda yüzleşmiştir.

19. Yüzyılın başında Mısır eyaletine bir Osmanlı valisi olarak atanan Kavalalı Mehmet Ali Paşa, Osmanlı'nın içinde bulunduğu buhranlı dönemden yararlanarak Mısır'da hakimiyeti ele geçirmiş ve Mısır'ın hammadde bölgesi olarak bağımlılığını bitirmeye dönük ekonomik hamleler gerçekleştirmiştir. Mısır'da yapmış olduğu düzenleyici reformlar nedeniyle Mısır'ın modernleştiricisi olarak anılan Kavalalı bu amaçla gümrük duvarlarını yükseltmiş ve tekeller kurmuş, tarım ürünlerini kendisi seçerek fiyatlarını belirlemiş ve bu araçlarla ekonomiye doğrudan müdahale etmiştir. Aynı zamanda sanayileşme hamlesi gerçekleştirmek için devlet eliyle tekstil fabrikaları açmıştır.

Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın bu iktisadi politikaları Mısır'ın ekonomik kalkınmasına belli ölçüde katkı sağlasa da Gerschenkron'un "Geç Endüstrileşen Ülkeler Tezi"nde sıçrama gerçekleştirebilecek tüm öğelerin var olmasına rağmen sıçrama gerçekleştiremeyen ülkeler kategorisine girmesine engel olamamıştır. Çünkü Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın devlet eliyle gerçekleştirdiği sanayileşme tecrübesi emek yoğun teknolojilerin kullanıldığı tekstil sektörü üzerine yoğunlaşmıştır. Bu durum, geç endüstrileşen ülkelerde hızlı sermaye birikimi için gerekli olan sermaye yoğun teknolojiler üzerinde bir endüstrileşme deneyimi getirmediğinden endüstriyel sıçrama için gerekli atılımı sağlayamamıştır. Üstelik sanayi sektörüne gerekli olan hammaddeyi ülke içinde tutmaya yönelik gümrük duvarlarını yükseltme ve tekeller kurma gibi politikaları, İngilizlerin çeşitli siyasi ve iktisadi baskılarına sebep olmuştur. Tüm bunlara bu baskılara karşı savunmaya yönelik harcamaları artırmak

zorunda kalması da eklenince; endüstriyel sıçrama için gerekli olan sermaye birikimi ve ekonominin yeniden üretimi için gerekli yatırımların yapılması olanaksızlaşmıştır.

Mısır'da endüstrileşme için gerekli koşulların eksikliğinden dolayı mevcut olmayan gerekli koşulları ikame ederek buna uygun politikalar geliştiren temel etken Gerschenkron'un kuramında da ifade ettiği gibi devletin uyguladığı politikalar olmuştur. Bu bağlamda, Mehmet Ali Paşa'dan sonra Mısır içerisinde gerek Süveyş Kanalı'nın açılması gerek demiryolu ağının genişletilmesi ile endüstriyel gelişme bakımından büyük bir gelişme sağlanmıştır. Ancak bu gelişmelerin büyük masraflara yol açması, maliyeyi zor duruma sokması nedeniyle Mısır'a müdahale etmek için fırsat arayan Avrupalı Devletlere gerekli bahaneyi sağlamıştır. Mısır'da kanallar, fabrikalar, demiryolu ve liman inşaları Avrupalı Devletlerden edinilen borçlarla yapılmıştır. Bu borçların faizleri bile ödenemez hale gelince Avrupa'nın ilk müdahalesi iktisadi anlamda gerçekleşmiş ve arkasından askeri müdahale gelmiştir. Bu sırada Osmanlı Devleti'nin de içinde bulunduğu siyasi ve iktisadi çöküntü nedeniyle Mısır'ın işgali kaçınılmaz olmuştur. Böylece 1800'lü yıllar boyunca Gerschenkron'un ifade ettiği anlamda devletin endüstriyel gelişmeye dönük gerçekleştirmiş olduğu tüm çabalar Mısır'a özgü dış dinamikler ve siyasi engeller nedeniyle kesintiye uğramıştır. Tüm bunlara sanayi sektöründeki hızlı birikim için gerekli olan hammaddenin ülke içinde değil de Balta Limanı Sözleşmesi ile ülke dışına hammadde olarak çıkması da eklenince, Mısır ekonomisinin İngiltere'nin sömürgesi haline gelmesi kaçınılmaz olmuştur. Bir ülkede sanayi sıçramasının gerçekleştirilebilmesi için gerekli sermaye birikiminin oluşması, o ülke ekonomisinin sömürüden uzak tutulmasına bağlıdır. Bu nedenle Mısır 19. yüzyılda, belli ölçüde sanayi hamlesi gerçekleştirse de sıçramayı gerçekleştirecek elverişli koşullardan uzaklaşmıştır.

Mısır'da endüstrileşme çabaları ve bu çerçevede devletin izlediği politikalar Gerschenkron'un yaklaşımı açısından incelendiğinde, bu çabaların sıçramaya dönüşemediği ve devletin endüstrileşme için gerekli koşulları ikame edecek sistematik unsurları yaratamadığı ifade edilebilir. Dolayısıyla endüstriyel gelişmeye yönelik devletin çabalarının yok sayılmamasına karşın ülkede topyekûn bir kalkınma gerçekleşmemiştir. Gerschenkron endüstrileşmeye geç giren ülkelerde ikame ögelerden biri işlevini yerine getiremeyecek olursa sürecin başarısızlıkla sonuçlanabileceğini vurgulamıştır. Gerschenkron'un ifade ettiği ikame ögelerden biri olan yatırım bankalarının işlevini yerine getirememesinin yol açtığı olumsuzluklara bağlı büyük bir sıçramanın gerçekleşmemesi de Gerschenkron'un teorisini desteklemektedir.

Gerschenkron teorisinde "geri kalmışlık derecesi" arttıkça, firmalar ve bireyler tarafından oluşan sermaye birikimi rolünün önce yatırım bankaları sonra da devlet tarafından yerine getirildiğini ifade etmekteydi. Endüstriyel sıçramanın finansmanında yatırım bankalarının rolüne vurgu yapan Gerschenkron'a göre endüstrileşme sürecinin başarıyla sonuçlanması ikame ögelerin işlevlerini tam olarak yerine getirmesine bağlıydı. Bu bağlamda Mısır örneğinde 1800'lü yıllarda yaşanan endüstrileşme sürecinde sıçramanın görülememesinin bir sebebi de yatırım bankalarının etkin rol oynamamasıydı. 1900'lü yıllarda ise Gerschenkron'un deyimiyle bir diğer ikame öge olan yatırım bankasının bu sürece dahil olduğu görülmektedir. Bu bağlamda, 1920 yılında Mısır'da endüstrileşmenin desteklenmesi ve finanse edilmesi amacıyla Mısır Bankası kurulmuştur. Banka, pamuğun işlenmesi ve taşınmasının kolaylaştırılması amacıyla şirketler kurarak ekonomik kalkınmanın hızlanması için çeşitli girişimlerde bulunmuştur. Ancak, bu bankanın yatırımları finanse etme amacıyla yaptığı kredilendirmeler için çeşitli yolsuzluk iddiaları gündeme gelmiş, kredilendirmelerin amacına

ulaşamaması sebebiyle Mısır Bankası, sanayileşmenin finansmanında birey ve firmaları ikame eden bir öge olma işlevini yürütememiştir.

1882'de Mısır'ın İngilizler tarafından işgaliyle kesintiye uğrayan endüstriyel gelime süreci Mısır'ın 1922'de tek taraflı bağımsızlığını ilan etmesi ile yeniden başlamıştır. 1923 yılında anayasal monarşinin kurulmasına da zemin hazırlayan bağımsızlık sürecinde önemli bir aktör olan Vefd partisi, milliyetçi bir Mısır ekonomisinin yeniden inşası sürecinde etkili olmuş ve dünyada meydana gelen pamuk fiyatlarındaki dalgalanmalara karşı kırılabilirlik düzeyini azaltarak, pamuk ticaretinden elde edilen karların ülke içerisinde kalmasını sağlayıp, finansal ve sanayi kesiminin gelişimine katkı sağlamayı hedeflemiştir.

20. yüzyılın ilk yarısının sonlarına doğru Mısır ordusu içinde Nasır'ın da önderleri arasında yer aldığı "Hür Subaylar" adlı bir örgüt kurulmuş ve bu dönemde ordu "otoriter modernleşme" sürecinin "itici gücü" olmuştur. Gerschenkron teorisinde endüstrileşme sürecinde devletin rolünü vurgulamaktaydı. Mısır için devletin, askeri kadrolar ile anlam kazandığı ifade edilebilir. 1948'de Arap-İsrail Savaşı'nda Mısır Kralı'nın muğlak tavrına karşın Hür Subaylar'ın savaşta aktif bir biçimde taraf oluşları ordu içindeki bu örgüte toplumsal anlamda bir prestij kazandırmıştır. 1952 darbesini yürüten ve ardından cumhurbaşkanı seçilen Nasır, kendine özgü bir ekonomik yapı benimsemiş ve Arap sosyalizmi olarak adlandırdığı sistem, tüm iktisadi kaynakların, yapıların devletleştirilmesini içermiştir. Aynı zamanda ekonomik krizlere ve Batı'ya duyulan karşıtlık askeri rejimin sosyalizm gibi bir ideolojik araca başvurmasına zemin hazırlamıştır. Bu dönemde endüstriyel gelişmenin sağlanması amacıyla devletçi ekonomi modeli ön plana çıkmıştır. Nasır'ın güçlü devlet için devletçi ekonomi modeli otoriter bir yapı sergilemiştir. Beş yıllık kalkınma planları uygulanmış ve kamusal yatırımlar da artış gerçekleştirmiştir.

Gerschenkron daha önce endüstrileşmiş ülke örneklerinde, birey ve firmalar tarafından yerine getirilen işlevlerin daha geç endüstrileşen ülkelerde yatırım bankaları ve devlet tarafından üstlenildiğine dikkat çekmekteydi. Bu bağlamda, 20. Yüzyılda Mısır'da devlet tüm ekonomik faaliyeti eline almıştır. 1961 sonrasında ise Mısır klasik bir ithal-ikameci kalkınma modeli izlemeye başlamıştır. Ancak Mısır'ın ekonomik kalkınma modelinde 1965'le beraber problemler baş göstermeye başlamış, Mısır da büyük bir döviz sıkıntısı içine düşülmüştür. Mısır'da işçi dövizleri, Süveyş Kanalı gelirleri ve Sina yarımadasındaki petrolden gelen rant bir süre için bu sıkıntıyı ötelemeye önemli olduysa da yine de problemin aşılmasında yeterli gelmemiştir. Devlet teşekküllerindeki büyük verimsizlik de sorun haline gelmeye başlamış, üretim istenen kalkınmayı sağlamamıştır. Dolayısıyla da Gerschenkron'un deyimiyle Mısır'da endüstriyel sıçrama gerçekleşmemiş, sadece niceliksel artışlar yaşanmıştır.

Nasır'ın ölümü ve yerine 1970 yılında Enver Sedat'ın gelmesiyle birlikte Mısır'daki ekonomik kalkınma modelinde Nasır dönemi ekonomi politikalarını tersine çeviren yeni bir sayfa açılmıştır. Bu politikaların ortak noktasında ise devletin ekonomideki rolünün azaltılması, özel sektörün güçlendirilmesi ve dış ticarete liberal politikalara geçiş yer almıştır. Ancak, Mısır'ın endüstriyel gelişmeye katkı sağlayabilecek güçlü ve dış pazarlarla rekabet edebilecek sermaye sınıfının olmayışı tam bu noktada Mısır'ın endüstriyel ilerlemesini sekteye uğratmıştır.

Gerschenkron'un endüstriyel gelişme sürecinde bir sıçramanın gerçekleşmesi için gerekli gördüğü ön koşul olan yeni kurumsal düzenlemelerin olmayışı ve devlet eliyle

gerçekleştirilen endüstrileşme hamlesinin yeterince olgunlaşmadan kesintiye uğraması Mısır'ı başarılı bir sıçramadan uzaklaştırmıştır. Ayrıca, devletin ekonomideki rolünü azaltması da rejimin dayandığı orta ve fakir sınıfları olumsuz etkilemiş ve Mısır'da 1977'de ekmek ayaklanmaları yaşanmıştır.

1980 yılında ise düzenlenen suikast sonucu Enver Sedat hayatını kaybedince yerine Hüsnü Mübarek gelmiştir. Mübarek, ekonomik olarak açılma politikalarının yanında yer almışsa da bu açılma seçici olmuştur. Çünkü temel olarak ülkede yaşanan 1977 'ekmek ayaklanması nedeniyle devlet 1977'yi izleyen on yıl boyunca fakir sınıfları etkileyebilecek bir siyaset değişikliğinden kaçınmıştır. Aynı zamanda toplumsal baskı nedeniyle vergi gelirleri de arttırılamamıştır. Devlet, problemleri ertelemeye çalışmış ve daha fazla borç bulmaya çabalamıştır. Mısır ekonomisi Gerschenkron'un sözünü ettiği endüstriyel sıçramadan oldukça uzaklaşmış ve yarı çevre bir ülke olarak dışa bağımlı bir seyir izlemiştir.

1990' lı yıllarda ise Mısır'da yaşanan ekonomik istikrarsızlık ve yüksek borç seviyesi rahatlama dönemine girmiştir. Mayıs 1991'de IMF ve Kasım 1991'de Dünya Bankası tarafından özelleştirme, serbestleştirme ve kamu harcamalarının kısılmasına dayanan yeni yapısal uyum programları (SAP'ler) uygulamaya konulmuştur. Ancak bu reformlar Mısır'da istikrarın sağlanması gerekçesiyle daha yavaş uygulamaya konulmuştur. Bu kademeli ve dengeli yaklaşım özel sektör ve kamu sektörü savunucularını birlikte tatmin edecek şekilde uygulanmıştır. Bu şekilde her iki tarafında tatmin edilmesi amaçlanmış olsa da uygulanan politikalar neticesinde kamu sektörünü savunanlar ile taşrada yer alan seçkinlerin bu durumdan daha fazla yararlandığı düşünülmektedir. Mısır'da Mübarek rejiminin ekonomik anlamda tedbirli olmasına rağmen, Mısır, sterlini ve döviz piyasası faiz oranlarının serbestleştirilmesi gibi makroekonomik istikrar çabalarına giriştiği görülmektedir. Ayrıca 1991 ile 1998 yılları arasında Dünya Ticaret Örgütü ve Büyük Arap Serbest Ticaret Anlaşması'na üye olmuştur. 2004 yılına kadar olan süreçte ise ihracatı teşvik eden kanunlar çıkarmıştır. Ayrıca özel ekonomik bölgeler kurularak döviz kuru serbestleştirilmiştir. Ayrıca Avrupa Birliği, Doğu ve Güney Afrika Ortak Pazarı (COMESA) ve Ürdün, Fas ve Tunus ile bir dizi ticaret anlaşması imzalanmıştır. Bu çerçevede bu dönemde ihracatı teşvik eden kanunların çıkarılması ve özel ekonomik bölgelerin kurulması Gerschenkron'un endüstriyel gelişme sürecinde bir sıçramanın gerçekleşmesi için gerekli gördüğü ön koşul olan yeni kurumsal düzenlemelerin olması fikriyle örtüşmektedir.

Gümrük vergilerindeki indirimler ilerleyen yıllarda da devam etmiş, 2007 yılında yapılan diğer bir düzenleme ile gümrük vergileri daha da düşürülerek %6,9 seviyesine indirilmiştir. 2009 yılında küresel krizden doğan ortamda, yerli sanayinin rekabet edebilirliğinin korunması amacıyla ek düzenlemeler yapılmış, özellikle girdi ithalatı kolaylaştırılmış, gümrük vergileri %5,5'a indirilmiştir. Ancak bu durum Gerschenkron'un uluslararası rekabet edilebilirlik düşüncesinde öne sürdüğü yüksek vergi oranları düşüncesinden farklılaşmaktadır. Gerschenkron' a göre malların rekabet düzeyine erişinceye kadar yüksek gümrük vergileri ile korunması gerekmektedir. Ancak, Mısır ekonomisi ürettiği malların rekabet koşullarını hesaba katılmadan gümrük vergisi indirimlerine girişince, eşitsiz gelişen dış ticaret ilişkisi Mısır ekonomisinin daha da kırılganlaşmasına ve endüstriyel sıçramadan daha da uzaklaşmasına yol açmıştır.

SONUÇ

Mısır'ın iktisadi kalkınması diğer az gelişmiş ülkelerle özdeşlikler göstermektedir. Mısır, bu ülkelerde olduğu gibi dünya ekonomik sistemine çevrenin bir parçası olarak eklenmiştir ve uygulanan politikaların yarattığı koşullar nedeniyle ekonomisi dışarıya bağımlı bir gelişim göstermiştir. Bu bağımlılığa, bilhassa Osmanlı Devleti'nin 19. Yüzyılda diğer devletlere tanıdığı iktisadi ayrıcalık anlaşmalarının yanı sıra Mısır'da hükümetlerin uyguladığı "açık kapı" politikası da neden olmuştur.

Mısır'da ancak 19. Yüzyılın ikinci yarısına yaklaşırken ve sonrasında itibaren serbest bir büyük toprak sahipleri sınıfı mevcudiyet kazanmıştır. Ancak, bu tarihten sonra Mısır, kendi siyaset ortamının emperyalist bir denetim altında tutulmasına da maruz kalmıştır. 20. Yüzyılın ikinci yarısından sonra Nasır, istikrarlı otoriter bir rejim kurmuş ve milli iktisadi özerklik ve kapitalist sanayileşmeyi gerçekleştirmek için çaba göstermeyi seçmiştir. Bu noktada, Süveyş Kanalı'nın kamulaştırılması önemli bir örnek teşkil etmektedir. Mısır teknik olarak bağımsız olmakla birlikte yıllar boyunca Batılı güçlü ülkelerin ekonomik nüfuzuna ve daha dolaylı siyasi ve askeri hakimiyetine maruz kalmıştır. Bu bağlamda, Mısır'daki askeri radikallerin, milli özerkliği sağlamak için mücadele ettikleri söylenebilir. Britanya'nın emperyal gücündeki düşüş ile birlikte ABD- Sovyetler Birliği arasındaki Soğuk Savaş, Nasır'a Süveyş Kanalı'nı millileştirme, tüm büyük yabancı işletmeleri kamulaştırma imkânı tanımıştır. Üst sınıfların toplumsal ve iktisadi tabanını örseleyecek bir uygulamayı hayata geçiren Nasır, topraklı üst sınıfın iktisadi menfaatleri aleyhine toprak reformlarını uygulamaya koymuştur. Bunların en çarpıcı olanı topraklı mülklerin tamamen kamulaştırılmasıdır. Bu uygulama, sanayicilerin ve kapitalist toprak efendilerinin menfaatlerini yıkıma uğratmıştır. 1964'ten sonra Mısır'da tüm toprak devletin mülkü haline getirilmiştir. Nasır'ın kurduğu otoriter rejim, geleneksel tarımsal ve toplumsal yapıyı sağlamlaştırmıştır. Bu dönemde, Mısır Devlet bürokrasisi sinai kalkınma için sermaye toplama inisiyatifi kendi üstüne almıştır ve devlet sanayileşme teşebbüslerinde önemli bir rol üstlenmiştir. Devlet, bu yolla bağımlı kapitalist ekonomiyi özerk devlet kapitalizmine dönüştürmeye çalışmıştır. Nasır darbesinden on beş yıl sonra, sermaye oluşumunun % 85'i ve bunu finanse eden tasarrufların %75'i devlet tarafından sağlanmıştır. Devlet, ilkel ve serbest kapitalizmin unsurlarını koruyan bir kapitalist devlet ekonomisini teşvik etmiştir. Hükümet ihracatı, ithalatı ve yatırımları düzenlemiş, bazı ücret ve maaş oranlarını belirlemiş ve bazı hammaddeler ile yiyecek maddelerinin fiyatlarını kontrol altında tutmuştur. Ancak buna rağmen devlet, tüketici mallarının dağıtımında piyasa mekanizmasını kullanmaya devam etmiştir. Karlar da hem kamu teşebbüslerinde hem de özel teşebbüslerde başarının bir göstergesi olmuştur.

Mısır'ın sermaye bağımlılığı hiçbir dönemde kırılmamıştır. Yabancı yatırımlar, Avrupa'dan, Japonya'dan, ABD'den, Sovyetler Birliği'nden ve Doğu Avrupa'dan borç alınarak ve özel teşebbüs yatırımlarını kabul ederek çeşitlendirilmeye çalışılmıştır. Dolayısıyla yabancı sermaye bağımlılığı iktisadi bağımlılığın artmasına yol açmıştır. Mısır'daki askeri bürokratlar ülkelerinin sanayileşmiş ülkelere hammadde ve birincil mal sağlayıcısı olma konumunu değiştirmeye çalışmıştır. Fakat Mısır'da sanayileşme ileri kapitalist ülkelere bağımlı olarak kalmıştır. Bağımlı kapitalist kalkınmanın getirdiği adaletsizlikler Mısır'da hem siyasi istikrarı tesis etmeyi hem de sanayileşme hedeflerini zora sokmuştur.

Author Contributions / Yazar Katkıları: The author declared that she has contributed to this article alone. Yazar bu çalışmaya tek başına katkı sağladığını beyan etmiştir.

Conflict of Interest /Çıkar Beyanı: There is no conflict of interest among the authors and/or any institution. Yazarlar ya da herhangi bir kurum/kuruluş arasında çıkar çatışması yoktur.

Ethics Statement / Etik Beyanı: The author(s) declared that the ethical rules are followed in all preparation processes of this study. In the event of a contrary situation, Pamukkale Journal of Eurasian Socioeconomic Studies has no responsibility, and all responsibility belongs to the author(s) of the study. Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara uyulduğunu yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Pamukkale Avrasya Sosyoekonomik Çalışmalar Dergisi hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk çalışmanın yazar(lar)ına aittir.

KAYNAKÇA

- Abul-Magd, Z. (2010). Rebellion in the Time of Cholera: Failed Empire, Unfinished Nation in Egypt, 1840–1920. *Journal of World History* 21. (4): 691–719.
- Aglan, S. (2003). Industrial Development: Progress and Challenges in the Future. *In Egypt in the Twenty-First Century: Challenges for Development*. edited by Mohamad R. el-Ghonemy. 160–80. London: Routledge.
- Alissa, S. (2007). The Political Economy of Reform in Egypt: Understanding the Role of Institutions. *Carnegie Papers* 5. Washington: Carnegie Endowment for International Peace.
- Amin, G. (2011). *Egypt in the Era of Hosni Mubarak*. 1981–2011. Cairo: American Univ. in Cairo Press.
- Aybudak, U. (2021). *Kapitalizme Entegrasyon Biçimleri ve İslamcılık*. İstanbul: Dün Bugün Yarın Yayınları.
- Badrawi, M. (2000). *Political Violence in Egypt, 1910–1924: Secret Societies*. Plots and Assassinations. Richmond: Curzon.
- Baer, G. (1962). *A History of Landownership in Modern Egypt, 1800–1950*. London: Oxford Univ. Press.
- Barakat, A. (1977). *Tatawwur al-Milkiyya al-Zira'iyya fi Misr, 1813–1914, wa-Atharuhu 'ala l-Haraka al-Siyasiyya*. Cairo: Dar al-Thaqafa al-Jadida.
- Behçet, M. (2019). İkinci Dünya Savaşı Sonrası Mısır Siyasi Tarihi Üzerinden Arap Baharı'nın İncelenmesi. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. Cilt 21 Ek Sayı (303-321).
- Beinin, J. (2001). *Workers and Peasants in the Modern Middle East*. Cambridge: Cambridge Univ. Press.
- Botman, S. (1991). *Egypt from Independence to Revolution, 1919–1952*. Syracuse: Syracuse Univ. Press.
- Bush, R. (2007). Politics, Power and Poverty: Twenty Years of Agricultural Reform and Market Liberalisation in Egypt. *Third World Quarterly*. 28 (8): 1599–1615.
- Creelius, D. (2008). Egypt in the Eighteenth Century. M. W. Daly (ed.). *The Cambridge History of Egypt*. Cambridge University Press, Cambridge, s. 59-87.
- Davis, E. (1983). *Challenging Colonialism: Bank Mısır and Egyptian Industrialization, 1920–1941*. Princeton: Princeton Univ. Press.

- Dean, B. and Mohieldin, M. (2001). On the Formulation and Enforcement of Competition Law in Emerging Economies: The Case of Egypt. *Working Paper 60*. Cairo: Egyptian Center for Economic Studies.
- Dessouki, H. (1996). External Factors and Development in Egypt. in DanTschirgi (ed.) *Development in the Age of Liberalization: Egypt and Mexico*. Cairo: American University in Cairo Press., s. 164-166.
- Dykstra, D. (2008). The French occupation of Egypt 1798-1801. M. W. Daly (ed.) *The Cambridge History of Egypt*. Cambridge University Press, Cambridge, s. 113-139.
- Eşiyok, A. (2010). Osmanlı İmparatorluğu'nun Dünya Ekonomisine Eklemlenmesinde Bir Dönüm Noktası: 1838 Serbest Ticaret Anlaşması. *Mülkiye Dergisi*. 34/266. s:67-108.
- EzzelArab, AbdelAziz. (2002). *European Control and Egypt's Traditional Elites: A Case Study in Elite Economic Nationalism*. Lewiston: Edwin Mellen Press.
- Fahmy, K. (2008). The Era of Mohammad' Ali pasha, 1805-1848. M.W. Daly (ed.) *The Cambridge History of Egypt*. Cambridge: Cambridge University Press. Pp. 139-180.
- Farah, N. (2009). *Egypt's Political Economy: Power Relations in Development*. American University in Cairo Press.
- Findlay, R. (1978). Relative backwardness, direct foreign investment, and the transfer of technology: a simple dynamic model. *The Quarterly Journal of Economics*, 92(1), 1-16.
- Gerschenkron, A. (1962), *Economic Backwardness in Historical Perspective*. Cambridge: Harvard University Press,
- Goldschmidt, A. (2013). *Historical Dictionary of Egypt. 4th ed. Historical Dictionaries of Africa*. Lanham: Scarecrow Press, Inc.
- Gregory, P. R. (1974a). A Note on Relative Backwardness and Industrial Structure. *The Quarterly Journal of Economics*. Vol. 88, No. 3, pp. 520-527.
- Harrison, F. V. (1995). The persistent power of " race" in the cultural and political economy of racism. *Annual Review of Anthropology*, 24(1), 47-74.
- Harley, K. C. (1991). Substitution for Prerequisites: Endogenous Institutions and Comparative Economic History. *Patterns of European Industrialization*, (ed.) Richard Sylla - Gianni Toniolo, Routledge, London, pp. 29-44.
- Hathaway, J. (2008). Egypt in the Seventeenth Century. M. W. Daly (ed.) *The Cambridge History Of Egypt*. Cambridge University Press, Cambridge, s. 34-59.
- Hershlag, Z. Y. (1964). *Introduction to the Modern Economic History of the Middle East*. Leiden: E. J. Brill.
- Hunter, F. R. (1984). *Egypt under the Khedives, 1805–1879: From Household Government to Modern Bureaucracy*. Pittsburgh: Pittsburgh Univ. Press.
- Kaymakçı, O. (2012). Arap Baharı Öncesinde Kalkınma Sürecinde Seçilmiş Ülkeler Bazında Orta Doğu Ekonomileri ve Türkiye ile Ticari İlişkileri –II-. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 8(2). 223-253.

- Keyder, Ç. (2016). *Toplumsal Tarih Çalışmaları*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Korany, B. and Mahdi, R. (2012). *Arab Spring in Egypt: Revolution and Beyond*. Cairo: American Univ. in Cairo Press.
- Landau, J. (1953). *Parliaments and Parties in Egypt*. Tel Aviv: Israel Publishing House.
- Maghraoui, A. (2006). *Liberalism without Democracy: Nationhood and Citizenship in Egypt, 1922–1936*. Durham: Duke Univ. Press.
- Mommsen, W. (1961). *Imperialismus in Ägypten: Der Aufstieg der ägyptischen nationalen Bewegung 1805–1956*. München: Oldenbourg.
- Özkoç, Ö. (2020). Otoriter Rejimin İnşası ve Sürekliliği: Mısır Ordusunun Siyasal Hayattaki Rolü Üzerine Bir Değerlendirme. *The Turkish Yearbook of International Relations*. cilt.51. ss.91-114.
- Prados de la Escosura, L. (2005). Gerschenkron revisited. European patterns of development in historical perspective. *Universidad Carlos III Working Papers*. 01-43.
- Rivlin, H. A. B. (1961). *The Agricultural Policy of Muhammad Ali in Egypt*. Cambridge: Harvard University Press.
- Sander, O. (2011). *Siyasi Tarih İlkçağlardan 1918'e*. İmge Kitabevi, Ankara.
- Sawi, A., Shuman, M. and Mikawy, N. (2002). Institutional Impediments to Economic Legislation. In *Institutional Reform and Economic Development in Egypt*. edited by Noha el-Mikawy and Heba Handoussa, 37–48. Cairo: American Univ. in Cairo Press.
- Sayyid, M. (1990). Privatization: The Egyptian Debate. *Cairo Papers in Social Science*. 13: 4.
- Springborg, Robert. (1979). Patrimonialism and Policy Making in Egypt: Nasser and Sadat and the Tenure Policy for Reclaimed Lands. *Middle Eastern Studies*. 15 (1): 49–69.
- Stanford J. (1962). *Financial and Administrative Organization and Development of Ottoman Egypt 1517-1798*. s.1316. Princeton University Press.
- Tarouty, Safinaz el. (2015). *Businessmen, Clientelism, and Authoritarianism in Egypt*. New York: Palgrave Macmillan.
- Thornhill, Michael T. (2010). Informal Empire, Independent Egypt and the Accession of King Farouk. *Journal of Imperial and Commonwealth History* 38 (2): 279–302.
- Tignor, Robert. (1976). The Egyptian Revolution of 1919: New Directions in the Egyptian Economy. *Middle Eastern Studies* 12 (3): 41–67.
- Tiryakioğlu, (2011). Teknoloji Transferi, Teknoloji Yoksulluğu Mu? *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*. 66(2), 169-199.
- Tür, Ö. (2009). *Mısır'da ekonomik kalkınma çabaları*. İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi. 0(41), 183- 194.
- Vercoutter, Jean. (2001). *Eski Mısır*. İletişim Yayınları.
- Weipert-Fenner, I. (2020). *The autocratic parliament: power and legitimacy in Egypt, 1866-2011*. Syracuse University Press.

- Winter, M. (2008). Ottoman Egypt, 1525-1609, Daly, Martin W. (ed.), *Cambridge History of Egypt*. Cambridge University Press, Great Britain, s.4.
- Youssef, Hassan. (1983). The Democratic Experience in Egypt, 1923–1952. In *Democracy in Egypt: Problems and Prospects*. 2nd ed., edited by Ali Dessouki, 27–34. Cairo: American Univ. in Cairo Press.

**Türkiye’de Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı (SYDV) Politikalarının Çözümlemesi:
Denizli / Çal Örneği¹**

**Analysis of Social Assistance and Solidarity Foundation Policies In Turkey: The Case of
Denizli / Çal**

Burak DERTLİOĞLU*

Hacılar Kaymakamı, burakdertlioglu@hotmail.com, ORCID: 00000-0003-2904-0957

Makale Türü: Araştırma

Başvuru Tarihi: 17.12.2023

Kabul Tarihi: 27.12.2023

Abstract

Public policy is the sum total of decisions and actions made by the authorities in line with the political systems in which governments operate and which affect the majority of society. Public policy analysis examines the roles of government and civil society organisations in the public policy process. The stages model is only one of the models that examine policy analysis and consists of the stages of coming to the agenda, shaping the policy, enacting the policy, implementing the policy and evaluating the policy. In this study, a research was conducted on the Social Solidarity and Assistance Foundation in Çal district of Denizli and the findings obtained were evaluated within the framework of the stages model.

Keywords: Public Policy Analysis, Stages Model, Social Assistance and Solidarity, Çal District Social Assistance and Solidarity Foundation

JEL codes: I39, Z18

Makale Türü: Araştırma

Başvuru Tarihi: 17.12.2023

Kabul Tarihi: 27.12.2023

Öz

Kamu politikası hükümetlerin içerisinde buldukları siyasal sistemler doğrultusunda yetkililer tarafından hazırlanan ve toplumun büyük çoğunluğuna etki eden kararlar ve eylemlerin toplamıdır. Kamu politikası analizi kamu politikası sürecinde hükümetin ve sivil toplum kuruluşlarının politika sürecindeki rollerini incelemektedir. Süreç modeli ise politika analizini inceleyen modellerden yalnızca biri olup gündeme geliş, formüle ediliş, kanunlaştırma ve politikanın değerlendirmesinden oluşmaktadır. Çalışmada, Denizli Çal ilçesi Sosyal Dayanışma ve Yardımlaşma Vakfı üzerine bir araştırma gerçekleştirilmiş ve elde edilen bulgular politika süreç modeli çerçevesinde değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kamu Politikası Analizi, Süreç Modeli, Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma, Çal İlçesi Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı

JEL kodları: I39, Z18

¹ Bu çalışma Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde 2022 yılında tamamlanan “Türkiye’de Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı (SYDV) politikalarının çözümlemesi: Denizli / Çal örneği” başlıklı tezden türetilmiştir.

EXTENDED ABSTRACT

Research Problem: SYDV activities have been examined from different perspectives in many previous studies and various findings have been obtained. In this study, the activities of a district-scale SYDV were examined and the policy formation stages of Çal SYDV were discussed with the process analysis model. Thus, the policy formation process of Çal SYDV was examined technically by dividing it into stages, and the possible problems that may occur at each stage were evaluated in a way that they could be handled independently of each other. With such a technical analysis, it is aimed to both shed academic light on researchers and help policy implementers do their jobs more successfully.

Research Questions: Can the policies of Social Assistance and Solidarity Foundations be examined with the Process Analysis model? What will be the contribution of the outputs obtained from the analysis of Çal district Social Assistance and Solidarity Foundation policies to the literature? What can be recommended for Social Assistance and Solidarity Foundations to provide better service?

Literature Review: Relevant literature in the field of public administration was scanned in order to explain the origin of the word politics, the history and meanings of social assistance and solidarity. The scanned literature has also explained the different definitions for these concepts, thus removing any question marks that may arise in minds. In addition, literature revealing various principles of public policies has been found and examples are also included in the study.

Methodology: Since this study aims to analyze the Çal SYDV policy with a process model, it became necessary to conduct a field study in order to make the analysis more accurate. In this context, interviews were held with the District Governor, who is the President of Çal SYDV, the Foundation Manager and four social investigation officers, which we can also call "street level bureaucrats", that is, six officials in total. Thus, interviews were conducted with both managers and practitioners. During these interviews, questions were asked to the relevant officials and the questions asked were shaped by taking expert opinions on this subject. In addition, the answers given to the questions were evaluated with the content analysis technique and added to the relevant sections of the analysis in order to concretize the stages of the process model.

Conclusion: SYDV's are generally the local distributors of social aid in our country. Although their legal qualifications have been a matter of debate since the day they were established, there are opinions that SYDVs are public legal entities. Evaluations have been made that it is a public legal entity because it was established by law and uses public resources, and since it was the highest administrative authority of the locality from the very beginning of the structure.

The role of SYDV's in our country's social aid system is quite high. The number of people benefiting from SYDVs, which provide a wide range of services locally, is increasing day by day due to population growth. This highlights the need to eliminate the problems and confusion in the social aid system in Turkey as soon as possible. Eliminating the legal uncertainty of social assistance that directly concerns citizens in need in our country will

prevent confusion regarding the comprehensiveness of social assistance and waste of time and resources.

GİRİŞ

Bireylerin temel yaşamsal ihtiyaçlarını sağlayamaması problemi tarihin her döneminde toplumlarda yer almıştır. Fakat son yüzyılda yoksulluk salt maddi yoksunluk içerisinde bulunmaktan öte çeşitli toplumsal ve sosyolojik ihtiyaçlardan da yoksun bulunma halini de içermektedir. Dolayısıyla her ülke kendi yoksulluk durumlarını incelemekte ve kendisi için en uygun olan yoksullukla mücadele politikasını gerek kendi içerisinde gerek başka ülkelerden aldığı örnekleri uyarlama yöntemiyle bulmaktadır.

Küreselleşen dünyada birçok ülke bilhassa 1980'lerde sonra neoliberal politikaların etkisi altına girmiştir. Kaçınılmaz bir şekilde Türkiye de bu rüzgârdan nasibini almıştır. Serbest piyasa, açık ekonomi, küçültülmüş devlet gibi unsurlarla yeni bir anlayışın etkisi altına giren hükümetlerin bu politikaları, toplumsal sınıflar arasındaki uçurumun artmasına sebep olmuştur. Bu da yoksul ve zengin sınıflar arasındaki gelir dağılımını bir nebze de olsa kapatmak için uğraşan hükümetleri yoksulluğu önleyecek yeni politikalar arayışına itmiştir.

SYDV faaliyetleri daha önce yapılan birçok çalışma ile farklı açılardan incelenmiş ve çeşitli bulgular elde edilmiştir. Bu çalışmada ise hem ilçe ölçeğinde bir SYDV'nin faaliyetleri incelenmiş hem de süreç analizi modeli ile Çal SYDV'nin politika oluşum aşamaları ele alınmıştır. Böylelikle Çal SYDV'nin politika oluşum süreci teknik bir biçimde aşamalara ayrılarak incelenmiş, her bir aşamada yaşanabilecek muhtemel problemler birbirinden bağımsız bir şekilde ele alınabilecek biçimde değerlendirilmiştir. Bu şekildeki teknik bir analizle hem araştırmacılara akademik anlamda ışık tutmak hem de politika uygulayıcıların işlerini daha başarılı yapmalarına yardımcı olmak amaçlanmıştır.

Kamu politikası ifadesi ülkemiz literatüründe tarım, sağlık, eğitim gibi makro politikalarla beraber anılmakta ise de bu politikaların alt başlıklara ayrılarak daha detaylı incelenmesine ve bu suretle daha derinlikli ve bilimsel analizler yapılmasına ihtiyaç duyulmaktadır. Bu çalışmada de bir makro politika olan yoksullukla mücadeleyi Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları (SYDV) tarafından yürütülen ve orta/meso düzey olarak da ifade edebileceğimiz ayağının, mikro/yerel düzeyde Çal SYDV tarafından yürütülmesi değerlendirilecektir.

1. KAMU POLİTİKASI KAVRAMI VE ÖZELLİKLERİ

Özellikle Türkiye'de bireylerin sıkça kullandığı ve çeşitli yerlerde oldukça fazla karşımıza çıkan "politika" sözcüğü, hem Türk Dil Kurumuna (TDK) göre hem de TDK BSTS/İktisat Kavramları Sözlüğüne göre farklı anlamları barındırmaktadır. Bu anlamlardan ilki İngilizce'deki "politics", İtalyanca'daki "politicia" sözcüklerinin karşılıkları olarak "bir devletin eylem ve faaliyetlerinin amaç, teknik ve muhtevası olarak belirli bir düzene koyarak eyleme dökme faaliyetlerinin tamamı, siyaset ve siyasal" anlamlarında karşımıza çıkmaktadır. Anlamlardan ikincisi olarak İngilizce de ki "policy" sözcüğünün açıklaması olarak ifade edilen "istenilen amaç ve gayelere erişmek için uygulanan karar ve eylemlerin tamamı" olarak görülmektedir (TDK, 2020). Kamu politikası kavramı genellikle devlet kurumlarının sıkça ilgilendiği ve birçok eylemi içinde barındıran bir faaliyetler dizisi olarak karşımıza çıkmaktadır (Cattaneo, 2018: 7). Mevcut bulunan kamu politikalarının analiz edilmesi, yeni politikalar oluşturulma süreci,

politika yapıcıların tutumları kamu politikasının disiplini olarak tanımlanmaktadır (Howlett vd., 2013).

Yapılan literatür taramasına göreyse kamu yönetimi alanında “kamu politikası” oldukça çeşitli tanımlarda ve birçok bakış açısına göre farklı biçimlerde ele alınmıştır. Bu konuda en fazla kabul gören bir tanımlamadan ya da değerlendirmeden bahsetmek de oldukça güçtür. Anderson “*hükümetin yapmayı veya yapmamayı her ne durumda olursa olsun tercih ettikleri şey*” olarak tanımlarken, böyle bir tanımın tek başına yeterli olacağını ifade etmektedir. Ancak kamu politikası kavramının sistematik bir biçimde analizini gerçekleştirebilmek için bu tanımlamanın yetmeyeceğini ve daha net bir tanım yapılmasının zorunlu olduğundan bahsetmektedir. Dolayısıyla bu açıklamalarına paralel olarak “*hükümetin devlet kurumlarınca ve kamu kuruluşlarında yer alan görevlilerce geliştirilen, belirli bir konuda ya da sorunla alakalı olarak aktör ya da aktörlerce izlenen bir amaca hizmet eden faaliyetler ya da faaliyetler dizisi*” olarak ifade etmektedir (Anderson, 2010: 6-7). Dye ise kamu politikasını “*hükümetin ne yaptığı, neden yaptığı ve yaptıkları eylemleri, farklılıkları*” olarak açıklamaktadır (Dye, 2013: 3). Usta ise kamu politikasını ortaya çıkan sosyal sorunlarla ilgili olarak hükümet tarafından belirlenen kriterler, değerler ve genel ilkeler olarak ifade etmiştir (Usta, 2013: 78).

Osman, kamu politikalarını meydana getirmeyi yalnızca hükümetlerin teknik anlamda görevleri olmasının dışında aynı zamanda sosyo-politik unsurların ve çeşitli çevresel kuvvetlerin etkilemiş olduğu kompleks etkileşimli bir süreç olarak tanımlamaktadır. Bu açıdan politika bağlamını meydana getiren çevresel kuvvetlerin ve unsurların kamu politikalarında birçok çeşitliliğe sebep olarak verimliliklerini etkileyeceklerini ifade etmektedir (Osman, 2002: 37). Dolayısıyla kamu politikası birçok disiplinle çatışma arasında kaldığı için kamu yönetimi literatüründe hakkında kesin bir uzlaşmaya varılan bir tanımla karşılaşmamaktadır. Ancak yine de kamu politikası genel – geçer bir ifadeyle “*kamu yönetimlerinin bir mesele üzerinde her türlü faaliyet ya da faaliyetler*” olarak tanımlanmaktadır (Örselli ve Babahanoğlu, 2016: 2063).

Küreselleşen devletlerin dünyada teknoloji ve ulaşım gibi çeşitli alanlarda yaşanan baş döndürücü gelişmelere uyum sağlamakta zorlanması, uluslararası alanda olduğu gibi yerel anlamda da çeşitli baskı gruplarınca devletin yetkilerini paylaşma zorlanmasına neden olmuştur. Böylelikle devlet yapısı ve hükümet dışı yapılar arasında kamu politikası oluşum sürecinde karşılıklı orta yolun bulunması çabaları öne çıkmıştır. Bu çabaların kamu yönetimi yazınındaki adı yönetim olmakla beraber kamu politikası oluşum sürecinde yönetim hususu son yıllarda adından söz ettirmeye başlamıştır. Dolayısıyla kamu politikası yapımı anlamında devletin ve sivil unsurların bir araya gelerek kamu gücü ve otoritesinden bağımsız bir şekilde özel sektör dinamikleri ile çalışmalarını gündeme gelmiştir (Ökten ve Akman, 2018: 1028).

Devletlerin belirli olan ya da olmayan bir konuda çeşitli eylemler yapması veya yapmaması şeklinde tanımları mevcut olan kamu politikasını, devletlerin sosyo-politik, sosyo-ekonomik ve kültürel değerleri ele alınarak birçok aktör şekillendirmektedir (Babahanoğlu, 2017: 36). Dolayısıyla denilebilir ki kamu politikası kamu kurum ya da kuruluşlarıyla beraber kamu görevlilerinin herhangi bir konuda meydana getirmiş olduğu tüm eylem ve işlemler olarak ifade edilmektedir (Kulaç ve Çalhan, 2013: 207).

2. KAMU POLİTİKASINDA ROL OYNAYAN AKTÖRLER

Kamu politikası üretim sürecinde rol oynayan aktörleri; resmi, sivil ve uluslararası aktörler olarak 3 başlık altından inceleyebiliriz. Parlamento, yargı organları ve kamu/hükümet bürokrasisi resmi aktörlerdir. Siyasi partiler, bireyler, sivil toplum kuruluşları ve medya ise sivil aktörlerdir. Uluslararası aktörler ise bölgesel veya küresel anlamda bağımsız ekonomik, kültürel ve politik politikalar üretebilecek nitelikte olan kurumlardır (Çakır, 2017: 34).

2.1. Resmi Aktörler

Türk devlet sisteminde kamu politikası noktasında yazılı belge olarak nitelendirebileceğimiz yasaların kabul edilmesindeki nihai merci Türkiye Büyük Millet Meclisi'dir. Parlamento ya da diğer bir deyimle Meclis, demokratik devletlerde kanun yapıcıların kanunları tartışıp olgunlaştırdığı, kabul ya da reddedildiği yerdir (Korkmaz, 2014: 5). Kamu politikası oluşum sürecinin bir diğer aktörü de yargı erkidir. Günümüz devletlerinde güçler ayrılığı ilkesi gereğince yasama, yürütme ve yargı erkleri olarak birbirlerinden ayrı ve bağımsız olarak teşekkül etmektedir (Korkmaz, 2014:5). Yargı ise hukuka aykırı olduğu kanısına vardığı düzenlemeleri ise iptal etmekte dolayısıyla söz konusu düzenleme ile oluşacak olan kamu politikası iptal edilmektedir. Sonuç olarak yargı erkinin hukuka aykırılık iddiası ile önüne getirilen düzenlemeleri iptal ederek kamu politikası oluşum sürecine müdahil olduğunu söyleyebiliriz.

Dünyanın ülkeler, tarihi, siyasi, sosyal ve kültürel yapıları ve koşulları ile şekillenen kendine has hükümet sistemleri geliştirmişlerdir. Demokratik ülkeler arasında en yaygın olarak kullanılan sistemler olarak parlamenter, başkanlık ve yarı başkanlık sistemleri ifade edilebilir. Bu üç sistemin uygulandığı ülkeler tarihi, ekonomik, sosyal, kültürel vb. özelliklerine göre avantaj ve dezavantajları mevcuttur. Bu nedenle, herhangi bir sistemin nihai olarak en iyi veya en kötü olduğunu kesin olarak iddia etmek mümkün değildir. Güçler arası dengeler, hükümet sisteminin sınıflandırılmasına dayandığından, genel olarak, biri kuvvetler birliğine dayalı, diğeri kuvvetler ayrılığına dayalı olmak üzere iki tür hükümet sistemi olduğu kabul edilebilir. Kuvvetler ayrılığı ve kuvvetler birliği sistemleri, yasama ve yürütme erkleri arasındaki güç ilişkisini ve bunların üzerinde herhangi bir kuvvet olmamasını esas almaktadır (Akman vd., 2021: 165).

Ülkemizde neredeyse bir yüzyıl boyunca uygulanmış olan parlamenter sistemin yarattığı siyasi ve idari sorunlar, maalesef çeşitli gayrimeşru yapıların ortaya çıkmasına ve halkın meşru taleplerini yerine getirmesi noktasında zayıflamasına yol açmıştır. Özellikle darbeden sonra yapılan anayasa hazırlık çalışmalarında toplumun devlet karşısındaki konumu zayıflatılmakla kalmamış, aynı zamanda vatandaşların demokratik ve siyasi tercihleri de arka plana atılmıştır. Günümüzde demokratik katılımın ve hukukun üstünlüğünün önemi aşikâr olsa da bazı seçilmiş yönetici grupların parlamenter sistemde kamu politikasını tanımlama ve uygulamadaki etkinsizliği, politika oluşturma süreçlerinde beklenen başarıyı engellemiştir. Bu nedenle, kamu politikasının oluşumu ve analizi kurumsallaşamamıştır (Akıncı, 2018: 2135).

16 Nisan 2017'de yapılan referandumla Türkiye Cumhuriyeti Parlamenter sisteminde son derece önemli bir değişiklik yaparak Bakanlar Kurulu'nu kaldırıp Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemine geçmiştir. Cumhurbaşkanı doğrudan halk tarafından seçildiğinden ve yürütme organının gücünü tek başına kullanacağından dolayı koalisyon hükümetleri artık söz konusu olmayacaktır. Böylelikle, dualist yürütme yapısından kaynaklanan siyasi krizler sona erdirilmiştir. Değişen politika ve kamu yönetimi anlayışı içerisinde sistemin merkezine

yerleştirilen Başkan, kamu politikası süreçlerinin gündemini tanımlama, şekillendirme, uygulama, izleme ve değerlendirme konusunda öncü bir aktör haline gelmiştir (Bilici, 2018).

Yeni yönetim sistemimizle beraber Cumhurbaşkanı geniş seçmen gruplarıyla etkileşime girecek ve Cumhurbaşkanı, Kurullar aracılığıyla onların istek ve arzularına daha fazla önem verecektir (Babaoğlu ve Kulaç, 2021). Sorunları çözmek için devlet politikaları tanımlanırken, grup modeli ve kamu tercihi modeli ile revizyonist ve rasyonel bir kamu politikası kararı vermede bu yeni sistemin baskın rol oynaması beklenmektedir. Ancak, politika oluşturma süreci üzerinde tam kontrole sahip olan Cumhurbaşkanı, en uygun politika belirleme kararlarını vermesi için en etkili aktör olarak sistemin merkezinde konumlanmış durumdadır (Akıncı, 2018: 2141).

Toplumsal bir sorun, teknik anlamda bir politika olarak gündeme gelene kadar bürokratların elinde olgunlaşmaktadır. Yine kamu politikası yazınında “sokak düzeyi bürokratları (Street Level Bureaucrats)” olarak adlandırılan, bürokrasinin alt düzey memurları olarak addedilen bürokrat kesimi de yer almaktadır (Kulaç, 2016: 15).

2.2. Sivil Aktörler

Kamu politikası oluşum sürecinde aktif rol oynayan aktörlerden birisi de siyasi partilerdir. Siyasi partiler, demokratik toplumların belirgin özelliklerinden olan, aynı düşünceden olan insanların bir araya gelip fikirlerini başkalarına karşı örgütlü olarak savunabilecekleri bir platformdur (Korkmaz, 2014: 6). Siyasi partiler, hükümet ile halk arasında bir köprü vazifesi görmektedir. Siyasi partiler, siyasi karar alma sürecinin basitleştirilmesi ve istikrarın sağlanması açısından da önemlidir. Siyasi partilerin yokluğunda ülke bir kişinin kontrolü altındadır. Bu durum, kamu politikası kararlarında hatalara yol açmaktadır. Ülke liderliğinde aktif rol oynayan iktidar partisi, hem ülke liderliğinde hem de devlet politikasının oluşumunda iyi bir analiz yaparak doğru politikaların uygulanmasını sağlamalıdır. İstenilen sonuca ulaşılmadığı anlaşılırsa, en iyi sistemi ve politikayı sunacak olan parti diğer seçimde iktidara gelme ihtimaline sahiptir (Sevük ve Akın, 2019: 174).

Kamu politikasının en önemli aktörlerinden biri hiç şüphesiz siyasi partilerce seçmen olarak adlandırılan vatandaşlardır. Vatandaşların kamu politikalarını etkilemek için kullanabilecekleri en önemli araç demokrasidir. Bir demokraside, politika oluşturma sürecinde etkili olamayan vatandaşlar, seçimlerde oy kullanarak hükümeti ve diğer partileri parlamentoya gireceklerini belirler. Totaliter rejimlerde, insanların bu süreç üzerinde herhangi bir etkisi bulunmamaktadır. Doğrudan demokrasinin pratikteki zorlukları nedeniyle, modern temsili demokrasi günümüz toplumlarında uygulama alanı bulmaktadır. Temsili demokrasilerde seçimlerin her dört veya beş yılda bir yapılması, vatandaşların bu kamu politikası oluşturma sürecine katılımını zorlaştırmaktadır. Hükümeti değiştirmeden veya herhangi bir konuda hükümete gözdağı vermeden önce, seçmenler her defasında başka bir seçimi beklemek zorunda kalmaktadırlar. Vatandaşlar, kamu politikasının diğer katılımcılarını oluşturur. Farklı alanlarda farklı amaçlar için oluşturulan STK'lar da aynı amaçla birleşmiş vatandaşlardan oluşmaktadır (Samadova, 2017: 62).

Son dönemlerde yönetim, küreselleşme gibi kavramların yaygınlaşması, teknolojik gelişmelerin baş döndürücü bir hal alması gibi sebepler sivil toplum kuruluşlarının etkinliğini arttırmış, bu kuruluşları kamu politikası sürecindeki önemli aktörlerden birisi haline getirmiştir (Babaoğlu, 2013: 168).

Sivil toplumun kamu politikası üzerindeki etkisini artıran üç temel dinamikten bahsedebiliriz. Neoliberal politikaların ve tarihsel gelişiminin etkisini inkâr etmemekle birlikte, en önemli faktörün yönetim olduğu söylenebilir. Ayrıca, küreselleşme ve uluslararasılaşma sayesinde, bir ülkede sivil toplum lehine olan gelişmeler dünyayı da etkilemektedir. Son teknolojik gelişmeler bir yandan küreselleşmenin lehine rol oynamakta, diğer yandan yönetim için gerekli araçları sağlamakta ve hızlandırılmış bilgi akışı sayesinde yönetimin uygulanması için gerekli koşulları hazırlamaktadır. 1990'lardan bu yana siyasi ve ekonomik liberalizasyon, teknolojik değişim ve küreselleşme yönetimi tetiklemiştir. Bu süreç, devlet dışı aktörlerin yanı sıra devletler ve uluslararası kuruluşlarla birlikte devlet dışı organizasyonların da etkinliğini arttırmaktadır. Dolayısıyla STK'ları baskı grupları olarak da nitelendirebiliriz. (Babaoğlu, 2013: 176).

Günümüzde medyanın toplum ve devlet, dolayısıyla kamu politikası süreci üzerindeki mutlak etkileri son derece dikkat çekmektedir. Bu öneminden dolayı medyayı yasama yürütme ve yargı organlarından sonra dördüncü bir erk hatta internet beşinci bir erk olarak görülmektedir. Son birkaç yılda görsel, yazılı ve sosyal medyanın günlük yaşamımızı tam anlamıyla ele geçirdiğini söyleyebiliriz. Medyanın bir görevi de kamu politikası, geliştirme süreci ve bu politikanın sonuçları hakkında kamuoyunu bilgilendirmektir. Öte yandan insanların ihtiyaç ve ihtiyaçlarının ön plana çıkmasını da sağlamaktadır. Ancak medyanın haberlerin kamuoyuna sunumunda tarafsız olup olmadığı büyük önem taşımaktadır. Medya ön yargılıysa ve toplumu yanlış yönlendiriyorsa, bu ülkede insanların bilgi alma hakkı ile birlikte toplumun karşı karşıya olduğu gerçek sorunların gündemine girmesi engellenebilir (Samadova, 2017: 62).

İkinci Dünya Savaşı'nda kökenlerini bulabileceğimiz düşünce kuruluşları, o dönemde askeri stratejistlerin güvenlik politikalarına ilişkin görüşleri ile sınırlıydı. 1950'lerde düşünce kuruluşları, Soğuk Savaş sırasında güvenlik sorunlarıyla uğraşsa da olaylara daha geniş bir bakış açısı kazandırmak için farklı disiplinlerden faydalanmak zorunda kaldılar. Bu anlamda düşünce merkezlerinin asıl yaygınlaşması ve hızlanması ise 1970'li yıllara dayanmaktadır (Karakurt, 2007: 4).

Kamu politikası sürecinde etkin bir yere sahip olan düşünce kuruluşlarının sadece gelişmiş ülkelerde faaliyet göstermesi, resmi olmayan aktörlerin politikalara katılımı konusunda bazı önemli sorunlar yaratmaktadır. Son yıllarda gelişmekte olan ülkelerde düşünce kuruluşlarının küreselleşmenin de etkisiyle başarılı sonuçlar elde ettiği ve kamu politikası sürecine önemli katkılar sağladığı görülmektedir. Hükümetlerin kamu politikası oluşturma sürecinde karşılaştıkları sorunlara çözüm sağlamak için her alanda bir uzmana sahip olmaları mümkün olmadığından, düşünce kuruluşları etkili ve uygun bedelli bir çözüm olarak kabul edilmektedir. Bu bağlamda düşünce kuruluşları, siyasi gücü kullanan karar vericiler ile ihtiyaç duydukları bilgiler arasında bir köprü görevi görür (Kulaç ve Sobotkova, 2020; Özgür ve Kulaç, 2015)

2.3. Uluslararası Aktörler

Kamu politikalarının belirlenmesi sürecinde yalnızca ulusal aktörler rol oynamamaktadır. Ulusal aktörlerin yanında, bilhassa gelişmiş ülkelerde, uluslararası kurum ve kuruluşlar da ciddi etkilere sahiptir. Küreselleşmenin etkisinin son yıllarda iyiden iyiye belirgin hale gelmesiyle ve ulus-devlet yapısının zayıflamasıyla beraber ulusaltı ve ulus üstü düzeylerdeki yapılar da kamu politikasında etkili hale gelmişlerdir (Kulaç, 2016: 25). Bu yapılar, küresel ölçekte kamu güvenliğinden çevre sorunlarına kadar birçok noktada hükümetleri bağlayıcı

kararlar alabilmektedirler. IMF, Dünya Bankası, Birleşmiş Milletler, Avrupa Birliği gibi kuruluşları örnek olarak gösterebiliriz. Bu kuruluşlar özellikle gelişmekte olan ülkelere daha fazla etki etmektedirler (Çevik ve Demirci, 2012: 196).

3. KAMU POLİTİKASI ÇÖZÜMLEMESİ VE SÜREÇ (AŞAMALAR) MODELİ

Her ne kadar geleneksel olarak karar verme, birçok alternatif arasından bir seçeneğin seçilmesi olarak tanımlanabilse de düzeyi ne olursa olsun kamu yönetimi sürecinin başlangıcında yer alan bir zorunluluktur. Aslında kamu politikasında karar verme modelleri, çeşitli aşamalardan oluşan kamu politikası süreci üzerinde kayda değer bir etkiye sahiptir. Böylelikle seçilen karar verme süreci veya yaklaşımı ile alternatifler değerlendirilir ve bu şekilde ulaşılmak istenen hedefler belirlenir. Karar alma süreci, politikaları uygulayan kamu yöneticileri için de önem arz etmektedir. Özellikle kamu yöneticilerinin etik ilke ve değerlere uymak için karar verirken dikkatli olmaları ve buna göre hareket etmeleri gerekmektedir. Bu çerçevede felsefe, kamu yönetimi ve yönetim bilimleri literatüründe çeşitli teori ve modellerin olduğu görülmektedir (Öztepe ve Kulaç, 2019: 63).

Süreç Modelinde ise karşımıza çıkan temel argüman, kamu politikasının süregelen bir takım politik sürecin sonucunda meydana çıkan bir ürün kapsamında incelenmesidir. Bu kapsamda incelendiğinde süreç modeli denilen olgu kamu politikasını değil, kamu politikasını meydana getiren süreci dikkate almaktadır (Tamzok, 2007: 44). Bu yaklaşımda kamu politikası anlaşılır bir şekilde sunulması amacıyla güderek kamu politikası sürecini çeşitli aşamalara bölmektedir. Bu durum ilk olarak Lasswell tarafından politika sürecinin çeşitli parçalara bölünerek analiz edilmesi fikri ortaya atılmıştır (Jann ve Wegrich, 2007: 43).

Süreç analizi, bir kamu politikasının gündeme gelişinden uygulanma aşamasına kadar olan aşamasını sistemli ve detaylı bir şekilde analiz ederek ilgili kamu politikasını incelemektedir. Hangi politikanın seçileceğinde, politikalar arası fayda/maliyet analizi yapılmasında, seçilen politikanın hangi grupları nasıl etkileyeceğine ve bu değerlendirmeler sonucunda elde edilen neticeler incelenir ve değerlendirilir (Gül, 2015: 25-26). Süreç analizindeki aşamaları genel olarak 5 başlık altında inceleyebiliriz:

Problemin Tespit Edilerek Gündem Oluşturulması: Talepler ortaya konulur ve halkın gündemine sokularak hükümet ilgili politika için harekete geçirilmeye çalışılır.

Probleme Dair Politikanın Şekillendirilmesi: Halkın ilgili konuyu tartışması için gündem oluşturulur.

Politikanın Kanunlaştırılması: Amacın belirlenmesi ve buna uygun bir siyasi desteğin sağlanması ve son olarak bu politikanın kanunlaşması.

Politikanın Uygulanması: Kabaca belirlenen ve kamu politikası haline getirilen hedeflerin uygulanmasından ibarettir.

Politikanın Değerlendirilmesi: Politikanın hedeflenen gruplar üzerindeki beklenen ve beklenmeyen etkilerinin araştırıldığı aşamadır. Çıktıların başlangıçtaki hedefle ne kadar uyumlu olduğu incelenir (Çevik ve Demirci, 2008: 209).

4. SOSYAL YARDIMLAŞMA VE DAYANIŞMA VAKIFLARI

Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma kapsamında " Fakr ü zaruret içinde ve muhtaç vatandaşlara yardım etmek, gelir ve sosyal adalet dengesini sağlamak, bu konuda önlemler almak ayrıca sosyal yardımlaşma ve dayanışmayı teşvik etmek " amacıyla Sosyal

Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları, 1986'da yürürlüğe giren Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik yasası ile kurulmuştur. Sosyal sigorta kapsamında olmayan ve acil ihtiyacı olan kişilere aynı ve nakdi yardım sağlamak amacıyla SYDV bünyesinde Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Teşvik Fonu (SYDTF) hayata geçirilmiştir. Vatandaşlara eğitim ve öğretim imkânı sağlamak ve onları topluma faydalı verimli bireyler haline getirme amacı bu kanunla hedeflenmiştir (Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Kanunu, 1986: md.1,2).

Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları, 3294 sayılı Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Kanunu ile, Türkiye'de ilgili kanunun hedeflerine uygun faaliyet ve çalışmaları yapmak için Türk Medeni Kanunu hükümlerine göre özel hukuk temelli olarak tüm il ve ilçelerde yer kurulmuştur. Günümüzde 1.003 Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı ülke çapında hizmet vermektedir. Gelirler açısından Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıflarına bakıldığında; Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Teşvik Fonu'ndan yaratılan tutar, işletme / katılım gelirleri ve diğer gelirlerden (AÇSHB, 2020) oluşmaktadır.

Türkiye'deki SYD Vakıflarının personel sistemini ise iki başlıkta incelemek mümkündür. Sosyal yardım ve inceleme görevlisi için; Lisans düzeyinde bir fakülteden mezun olmanın, iletişim becerilerinin yüksek olmasının ve merkezi devlet sınavlarından yeterli puan almanın yanında bunlara ek olarak bazı özel şartlar da aranabilir. İlk olarak iktisadi ve idari bilimler, siyaset bilimi, sosyoloji ve psikoloji gibi programlardan mezun olma şartı aranabilir. Vakıf çalışanları müteveli heyetinin kararına bağlı olarak işe alınır. Büro görevlileri ise yine müteveli heyeti tarafından seçilir ve atanır. Vakıf personeli kadrolu değil sözleşmeli personel statüsünde çalışmaktadır (Kutlu, 2015: 197,198).

5237 sayılı kanunda Vakıfların özel hukuk tüzel kişiliğine sahip olduğu belirtilip kurumsal yapısı da oluşturulmuştur. (Vakıflar Kanunu, 2008: m.4). Aynı kanunun 7. Maddesinde SYDV'lerde hem yürütme hem de temsil organı olan Müteveli Heyetin, Vakfın karar almada tek yetkili organı olduğu ifade edilmiş olup yine aynı kanun maddesinde bu heyette kimlerin bulunacağı ve seçilme usulleri detaylı olarak belirlenmiş durumdadır (AÇSHB, 2020).

Vakfın aynı zamanda doğal başkanı da olan mülki idare amiri başkanlığında; il düzeyinde vali, belediye başkanı, sağlık müdürü, defterdar, milli eğitim müdürü, tarım ve orman müdürü, müftü; ilçe düzeyinde ise kaymakam, belediye başkanı, sağlık müdürü, tarım ve orman müdürü, müftü, mal müdürü ve milli eğitim müdürü müteveli heyette yer alan doğal üyelerdir. Ayrıca her faaliyet dönemi için, valinin çağrısı üzerine yapılacak toplantıya, her faaliyet dönemi için, ildeki köy ve mahalle muhtarları, katılımcıların salt çoğunluğu ile aralarından seçilen bir muhtar üye ile il müteveli heyetine katılır. Ayrıca, belirtilen amaçlar doğrultusunda faaliyet gösteren sivil toplum kuruluşlarının yöneticilerinin seçeceği iki, hayırsever vatandaşlar arasından il genel meclisince seçilecek iki kişi bulunmaktadır. İlçelerde ise kaymakamının çağrısı üzerine, ilçedeki köy ve mahalle muhtarlarının yapacağı seçimle, katılımcıların salt çoğunluğu ve aralarından seçilen bir üye seçilecektir. İlçede kurulan ve bu kanunda belirtilen amaçlarla faaliyet gösteren sivil toplum kuruluşlarının yöneticileri tarafından seçilecek bir temsilci ile hayırsever vatandaşlar arasından il meclisince seçilecek iki kişi de müteveli heyetinde görev alır. İl veya ilçede bu Kanunda belirtilen amaçlarla faaliyet gösteren sivil toplum örgütü yoksa, il genel meclisi tarafından hayırsever vatandaşlar arasından seçilen üçüncü bir kişi müteveli heyetinde görev yapar (Sosyal Yardım ve Dayanışma Teşvik Kanunu, 1986: madde 7).

Türkiye’de SYDV tarafından yapılan yardımları şu beş başlık altında sınıflandırabiliriz: **aile yardımları** (gıda yardımı, barınma yardımı, yakacak yardımı, eşi vefat etmiş kadınlara yönelik yardım, muhtaç asker ailelerine yapılan yardım, öksüz ve yetim yardımı, muhtaç asker çocuğu yardımı, doğum yardımı, elektrik tüketim desteği), **sağlık yardımları** (şartlı sağlık yardımı, engelli ihtiyaç yardımı, genel sağlık sigortası yardımı, genel sağlık sigortası katılım payı yardımı, kronik hastalara yönelik yardım, çoklu doğum yardımı, kronik hastalığı nedeniyle cihaz kullanan hastalara yardım) **yaşlı ve engelli yardımları** (yaşlılık aylığı, engelli aylığı, engelli yakını aylığı), **eğitim yardımları** (eğitim materyali yardımı, şartlı eğitim yardımı, iaae yardımı, ücretsiz ders materyali, öğrenci barınma ve taşıma yardımı, engelli öğrencilerin ücretsiz taşınması yardımı, yurt yapımı yardımı) ve **özel amaçlı yardımlar** (aşevleri, afet ve acil durum yardımları, terör zararı yardımları, yabancılara yönelik sosyal uyum yardımı programı, yabancılara yönelik şartlı eğitim yardımı programı).

5. DENİZLİ /ÇAL ÖRNEĞİ ÖZELİNDE TÜRKİYE’NİN SDYV POLİTİKASININ ÇÖZÜMLENMESİ

5.1. Çalışmanın Yöntemi ve Sınırlılıkları

Bu çalışma kapsamında Çal SYDV politikasının süreç modeli ile analizi yapılması hedeflendiğinden analizin daha sağlıklı olması adına bir saha çalışması yapılması gerekliliği doğmuştur. Bu bağlamda ilgili saha çalışması 12-15 Şubat 2022 tarihleri arasında Çal SYDV Başkanı olan Kaymakam, Vakıf Müdürü ve sokak düzeyi bürokratlar (Lipsky, 1980: 4-12) olarak da adlandırabileceğimiz dört sosyal inceleme görevlisi ile, yani toplamda altı görevli ile yapılan mülakat görüşmeleri şeklinde gerçekleştirilmiştir. Böylelikle hem yönetici hem de uygulayıcılar ile mülakat yapılmıştır. Bu görüşmelerde ilgili görevlilere toplamda 11 soru yöneltilmiş olup sorular sorular bu konuyla ilgili uzman görüşleri alınarak şekillendirilmiştir. Ayrıca sorulara verilen yanıtlar içerik analizi tekniğiyle değerlendirilerek süreç modelinin aşamalarını somutlaştırmak adına analizin ilgili bölümlerine eklenmiştir.

Çalışmanın sınırlılıklarından olarak ifade edebileceğimiz noktalardan birisi ise Çal SYDV çalışanlarının görece az sayıda olmalarıdır. Vakıftaki görevlilerin sayısı vakfın iş yoğunluğuyla doğru orantılı olduğu için Çal SYDV’de dört sosyal inceleme görevlisi, bir vakıf müdürü ve aynı zamanda vakıf başkanı sıfatıyla kaymakam görev yapmaktadır. Her ne kadar az sayıda görevli olması bir dezavantaj olsa da bu çalışanlarla önemli oranda görüşmeler yapılmıştır.

5.2. Gündeme Geliş

Gündem terimi, “yönetimin dikkatini çekmeyi hak eden meşru kaygılar kapsamına giren genel bir siyasi tartışmalar dizisi” olarak tanımlanmaktadır. Gündeme geliş, kamu politikası oluşturmada süreç modelinin ilk safhasıdır. Belirli bir kamu politikası aktörü bakımından belirli bir kamu politikası konusunun ne kadar öncelikli ya da önemli olduğunun incelenmesi gündem belirleme şeklinde isimlendirilmektedir (Yüksel, 2001:34). Kamu politikası, hükümetlerin bir sorunu çözmek için aldığı bir dizi eylem ve kararlar silsilesi olarak ifade edilebilir. Gündem belirleme aşamasının amacı, devletin sorununun ne olduğunu ve neden müdahale etmesi gerektiğini belirlemektir (Akdoğan, 2013: 211).

Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı İmparatorluğu’nun sosyal ve ekonomik mirası üzerine inşa edilmiştir. Bu nedenle erken cumhuriyet sosyal yardımlaşma kurumlarının Osmanlı dönemi ile sıkı bağları vardır (Dilik, 1988:63). Vakıf ve Ahilik, Osmanlı Devleti’nde en etkili sosyal yardım türlerinden biri olup zekât ise dini yükümlülüklerle ilgiliydi. Türkiye’de sosyal

yardımanın modern biçimini kavrayabilmek için bu olgunun tarihsel gelişimini ve tarihsel köklerini kavramak gerekir. Bu anlamda Osmanlı sosyal yardım yapısının kısaca tanıtılması, Türkiye'deki modern sosyal yardım yapısının yorumlanmasını kolaylaştıracaktır (Fidan, 2006: 52).

Sosyal yardımlaşma ve dayanışma vakıflarının ülkemizde gündeme gelişi, dünyada yaşanan gelişmelerle yakından ilişkilidir. 2. Dünya Savaşı'ndan sonra 1970'li yıllara kadar küresel ekonomi Batı ve Batı modeline dayalı ülkelerde yaygınlaşan, Keynesyen ekonomi politikalarının eşlik ettiği yeni liberal yaklaşımla uygulanmıştır. Kapitalist dönemin bu altın çağında Batı ekonomilerinde hızlı büyüme ve kalkınma patlaması görülmüştür (Kazgan, 2002:16).

Sosyal Dayanışma ve Yardımlaşma vakıflarının kurulması sürecinde Özal'ın bürokratik anlayışı oldukça önemli olmuştur (Yatkın, 2019:133). Özal'ın geleneksel bürokrasi ve mali yönetimi haricinde kamu hizmetlerini yönetme hususundaki yaklaşımı sosyal yardımlaşma ve dayanışma vakıflarının kurulması üzerinde belirleyici bir unsur olmuştur. Özal'ın inisiyatif alıp kendi başına harekete geçme anlayışı, geleneksel bürokratik yapılara güvenmeme, bürokrasiyi aşma, hızlı ve pragmatik olma tarzı, ekonomik politikalardan THY yönetimini belirlemesine kadar her alanda etkili olmuştur (Donat, 1987: 187).

Devletin merkezi hükümet aracılığıyla uyguladığı politikalar için birtakım enstrümanlarının bulunması zaruridir. Taşrada ihtiyaç sahibi vatandaşların taleplerine yanıt verecek en önemli yapı ise 3294 sayılı kanun ile 1986 yılında kurulan Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıflarıdır. Her il ve ilçede kurulan bu yapı sayesinde merkezi hükümet taşrada valilikler ve kaymakamlıklar aracılığıyla ihtiyaç sahibi vatandaşların taleplerine araya başka bir mekanizma girmeden yanıt verme imkanına sahip olmuştur.

Denizli ili Çal ilçesi SYDV da aynı kanunla kurulmuş olup kendisine 3294 sayılı kanunla verilen görevleri ifa etmektedir. Bu sayede devletin Çal ilçesindeki muhtaç vatandaşlar için yapacağı yardımlar daha hızlı bir şekilde yerine getirilmektedir. Her ilçenin yapısı kendine has birtakım özellikler taşıdığı için Çal özelinde bu sorunların gündeme nasıl geldiğini daha derinlikli bir şekilde belirleyebilmek için Vakıf personelleri/sosyal inceleme görevlileri ve Vakıf Müdürü ile uzman görüşleri ışığında hazırlanan sorular vasıtasıyla mülakatlar yapılmıştır.

Vakıf personelleri ve Vakıf müdürü ile yapılan mülakatlarda gündeme geliş aşaması ile ilgili olarak aşağıdaki sorular sorulmuş ve vakıf personeli tarafından verilen cevaplar aşağıda belirtilmiştir.

Soru-1: "Halktan gelen talepler mi yoksa bizzat vakfın tespit ettiği sorunlar mı gündeme geliyor?"

Personel-1: "İş yoğunluğu nedeniyle genellikle halktan gelen talepler gündeme geliyor ancak düşük oranda olsa da vakıf tarafından tespit edilen sorunlarda gündeme gelip vakfın imkanları doğrultusunda çözüme kavuşturulmaya çalışılıyor."

Personel-2: "Hem halktan gelen talepler hem de vakıf çalışanları olarak tespit ettiğimiz sorunlar gündeme gelmektedir. Vatandaşların taleplerini oluşturmaları için çok sayıda başvuru kanalı bulunmaktadır. Kısmen de olsa muhtarlar da bu talepleri bildirmektedir. Bunun yanı sıra vakıf çalışanları olarak yaptığımız sosyal incelemeler ve hane ziyaretleri neticesinde gördüğümüz sorunlarda gündeme gelmektedir."

Vakıf personelleri ve vakıf müdürü tarafından verilen cevaplardan anlaşıldığı üzere Çal SYD Vakfının gündemi birden fazla kanal vasıtasıyla oluşmaktadır. Bunlar içerisinde ihtiyaç sahiplerinin başvurusu önde gelmektedir. İhtiyaç sahibi vatandaşlar Vakfa bizzat giderek dilekçe ile ya da çeşitli e-devlet uygulamaları üzerinden (CİMER, e-devlet vb.) Vakfa ulaşarak taleplerini dile getirmektedirler. Taleplerini ileten vatandaşlara yönelik olarak ilk mütevelli heyet toplantısında eldeki tüm verilerle bir değerlendirme yapılmakta, eğer veri yetersiz ise erteleme kararı alınarak bir sonraki toplantıda başvuru hakkında daha fazla bilgi toplanmaya çalışarak yeniden bir değerlendirme yapılmaktadır.

Soru-2: “Muhtar ya da benzeri resmi ya da sivil aktörler sorunların gündeme getirilmesinde rol oynuyor mu?”

Personel-1: “Evet sorunların gündeme gelmesinde zaman zaman muhtar ya da benzeri sivil aktörler rol oynuyor, bu gibi durumlarda muhtar veya diğer aktörler tarafından tespit edilen sorunlar ya da vatandaşlar tarafından onlara iletilen talepler bu aktörler vasıtasıyla vakfa iletiliyor vakıf personeli tarafından gerekli saha araştırması ve hane ziyareti yapıldıktan sonra sorun çözüme kavuşturuluyor.”

Personel-2: “Merkezi yardımlar çerçevesinde mahalle çalışmaları yapılırken sistemselsel olarak yapılan incelemelerde yetersiz bilgi durumunda yapılacak olan hane ziyaretlerinde ve çevresel bilgi toplama çalışmalarında muhtarların olumlu olarak katkıları bulunmaktadır.”

Görüldüğü üzere muhtarların ya da benzeri resmi ya da sivil aktörlerin gündem oluşturmadaki katkıları genel olarak olumlu görülmektedir. En küçük yerel idari birim olan mahalle/köylerin seçilmiş temsilcileri olan muhtarlar hiç şüphesiz muhtarı olduğu mahallenin ihtiyaç sahibi olan vatandaşlarını, bu vatandaşlardan vakfa başvuranların gerçekten ihtiyaç sahibi olup olmadığı hususunda vakıf personelinin ilk olarak danıştığı kişilerdir. Başvurusunda yalan beyanda bulunan, üzerinde bulunan malları resmi olarak başkalarına devretmek suretiyle vakıftan yardım almaya çalışan vatandaşların gerçek durumları başta muhtarlar olmak üzere diğer sivil toplum kuruluşlarından edinilen bilgiler ışığında değerlendirilmektedir.

Soru-3: “SYDV politikaları kapsamında Çal özelinde gündeme aldığınız konular nasıl belirleniyor?”

Vakıf Müdürü: “Gündem konuları genelde vatandaş talepleri doğrultusunda belirlenmekte. Ancak mevsimsel ihtiyaçlar ve karşılaşılan yaşam zorluklarının getirdiği ihtiyaçlara göre şekillenmektedir. Örneğin pandemi sürecinde gündem nakdi yardım talebi olurken kış aylarında kömür yardımı, okulların açılmasını müteakip eğitim yardımı talepleri gündem konusunu oluşturmaktadır.”

Vakıf Başkanı/Kaymakam: “Mütevelli heyet gündemine girecek konular ihtiyaç sahibi vatandaşlardan gelen talepler ve yapılan hane incelemeleri sonucu tespit edilen ihtiyaçları karşılamak üzere vakıf çalışanlarının teklifi ile gündeme alınmaktadır. İdari konular ise ilgili Kaymakam ile vakıf müdürü istişaresi sonucu gündeme alınmaktadır.”

Vakfın gündemi genel olarak vatandaşların mevsimsel/dönemlik ihtiyaçları ve talepleri doğrultusunda şekillenmektedir. Örneğin kış şartlarının ağır geçtiği yerlerde kömür yardımları Vakfın gündemini oluşturan esas konular arasında yer almaktayken barınma sıkıntısı çeken vatandaşların ağırlıklı olduğu yerlerdeki Vakıfların gündeminin ilk sıralarında barınma yardımı gelmektedir. Yine bu doğrultuda doğal afete maruz kalan yörelerdeki Vakıfların gündemi ilgili doğal afetin etkilerinin giderilmesi doğrultusunda oluşmaktadır.

Genel olarak Çal SYD Vakfının gündeminin vatandaşların başvuruları, muhtar ve sivil toplum kuruluşlarının vakfa taleplerini iletmeleri, vakıf personelinin rutin hane ziyaretleri ve Vakıf Başkanının önemli gördüğü ve gündeme alınmasını arzu ettiği hususlar çerçevesinde oluşturulduğunu ifade edebiliriz.

5.3. Politikanın Şekillendirilmesi

Toplumun sorunlarının tanımlanması ve alternatif çözüm önerilerinin getirilmesi politika yapım sürecinin en önemli aşamalarından biridir. Politika gündemi, hangi biçimde olursa olsun, kamu yetkilileri tarafından ele alınan tüm sorunlardan oluşur ve bu nedenle, bir veya daha fazla kararın konusunu oluşturması muhtemeldir. Bu bağlamda, gündem, bir dizi öncelikli konu, kamu politikası konuları ve politika aktörleri tarafından ele alınan kamu sorunlarından oluşmaktadır. Başlangıç olarak, politika oluşturma kavramı, belirli bir organizasyonun karşılaştığı sorunları çözmek için genellikle alternatifler veya seçenekler olarak adlandırılan eylem planlarını belirleme sürecini ifade eder (Kulaç, 2018: 117).

Merkezi otoritenin kuvvetli olduğu Türkiye gibi ülkelerde yerel birimlerin kamu politikalarının şekillendirilmesinde görece az söz sahibi olduklarını görmekteyiz. Belli başlı önemli kararlar merkezi hükümet tarafından alınmakta ve icrası için taşra birimlerine gönderilmektedir. Ancak son yıllarda çeşitli STK'lerin ve düşünce kuruluşlarının da çözüm ortağı olarak kamu politikasının şekillendirilmesi aşamasına dahil oldukları görülmektedir. Bununla birlikte kararı icra edecek olan birimlerden ilgili karar hakkında düşüncelerinin bildirilmesinin istenmesi de son yıllarda yaygınlaşmaya başlamıştır. Bu doğrultuda Çal SYDV görevlilerinin de Çal SYDV politikasının şekillendirilmesindeki görüşlerini ifade edebilmeleri adına kendileri ile mülakatlar yapılmıştır.

Soru: "Aldığınız kararların detaylarını belirlerken ya da Çal özelinde SYDV politikalarını şekillendirirken nasıl bir yol izliyorsunuz? Mesela düşünce kuruluşları, vatandaşlar, STK'ler, uluslararası kuruluşlar gibi aktörler bu süreçte yer alıyor mu? Yol haritanızı nasıl belirliyorsunuz?"

Vakıf Müdürü: "Bilindiği üzere vakıflarımız vatandaşlarımızın hayatlarını kolaylaştırmaya yönelik birçok kalemde aynı, nakdi yardımlar ve destekler sağlamaktadır. Örneğin eşini kaybetmiş ve çocukları olan bir vatandaşıma vakfımız tarafından "Eşi Vefat Etmiş Bayanlara Yönelik Yardım Programı" yardımı, çocuklarına "Öksüz Yetim Yardımı" ve nakdi yardım verilirken ailemiz için Kızılay Derneğinden giysi ve gıda yardımı kolisi, Aile ve Sosyal Hizmet Bakanlığı bünyesindeki Sosyal Hizmet Merkezi Müdürlüğünden sosyo-ekonomik destek aylığı bağlatılabilmektedir. Ailenin tüm bu sorunları çözülürken kurumlar arası telefon diyalogu, diyalog ile aşılamayan durumlarda resmi yazışma yoluyla çözüme kavuşturulmaktadır. Kurumumuz politikaları bu şekilde hayata geçirilmektedir."

Vakıf Başkanı/Kaymakam: "Alınan kararlar 3294 sayılı kanun çerçevesinde şekillendirilmektedir. Mütevelli heyeti içerisinde yer alan STK ve Hayırsever üyeler ile tüm aktör temsilcileri sürece dolaylı olarak dahil edilmiş olmaktadır."

Verilen cevaplar ışığında Çal SYDV politikasının çeşitli paydaşlar aracılığıyla şekillendirildiği görülmektedir. Bu aktörlerin en önemlisi bünyesinde bulunan çeşitli sivil toplum kuruluşları ve hayırsever vatandaşlar vasıtasıyla ilgili ilçenin yapısını en iyi tanıyan, resmi ve sivil aktörleri bir araya getiren vakıf mütevelli heyetidir. Başlıca aktör vakıf mütevelli heyeti

olmakla beraber sosyal hizmet merkezleri, Kızılay gibi kamu yararına çalışan köklü sivil toplum kuruluşları da Çal SYDV politikasını şekillendiren unsurlar arasında yer almaktadır.

5.4. Politikanın Kanunlaştırılması

Kamu politikasının kanunlaştırılması, süreçlerin daha verimli ve şeffaf hale getirilmesine ve nihayetinde daha adil ve demokratik olmasına izin verdiği için hükümetler ve vatandaşlar için birçok fayda sunmaktadır. Kanunlaştırmak, yasaları veya kuralları sistematik bir kod halinde düzenlemek anlamına gelir. Kanunlaştırma süreci, yargı kararları veya yasal düzenlemeler tertip etmeyi ve bunları kodlanmış yasalara dönüştürmeyi içerebilir (Kulaç ve Çalhan, 2013: 212-213). Politika süreçlerinde gündeme taşınan sorun ve konuların formüle edilmesinin ardından kanunlaştırma sürecine geçilmektedir. Formüle edilen politika taslağı kanunlaştırma sürecinde resmiyet kazanmakta ve kanunlaşmaktadır. Kanunlaştırma sürecinde bürokratik kuruluşlar, yargı organları ve meclis üyeleri ve ilgili gruplar rol alan aktörler arasındadır (Kaptı, 2011: 82).

Vakıf personelleri, Vakıf müdürü ve Vakıf Başkanı/Kaymakam ile yapılan mülakatlarda kanunlaştırma aşaması ile ilgili olarak aşağıdaki sorular sorulmuş ve verilen cevaplar aşağıda belirtilmiştir.

Soru: "Vakıf yardım mevzuatında ne gibi eksiklikler söz konusu? Ya da eksiklik var mı?"

Personel-1: "Vakfın kendi bütçesinden karşılanan yardımlarda mağduriyete sebep olabilecek bir mevzuat eksikliği bulunmuyor ancak düzenli merkezi yardım başvuruları değerlendirilirken bazı yardımlarda hane gelirleri belirleyici olurken bazı yardımlarda bireysel gelirler baz alınıyor bu durum uygulama birliğini bozuyor ve mağduriyetlere sebep oluyor."

Personel-2: "65 Yaş maaşı başvurularında şahsın hanesinde oğlu ve kızının mal varlığı hesaplamalara katılmadığı için, başvuru yapan şahıslar üzerlerine olan il dışı gayrimenkul tapularını, araç veya hayvan kayıtlarını aileden hesaba katılmayan kişiler üzerinde gözüktüğü için adaletsiz durumlar yaşanabilmektedir"

Personel-3: "Vakıf yardım mevzuatında bana göre eksiklik bulunmaktadır. Özellikle vakıfların mütevelli heyetinden kurtarılıp kamu kurumu gibi görülmesi gerekmektedir. Mütevelli heyetinin etkisinden kurtarılan vakıflar tıpkı sosyal hizmetlerde olduğu gibi kararlarında daha adil ve daha etkin kararlar alır. Vakıflar kaymakamlara bağlı bir müdürlük olarak çalışırsa daha etkin ve adil kararların verileceğini düşünmekteyim. Ayrıca genel müdürlüğümüzün daha önce çeşitli seminerlerde dile getirdiği ama bir türlü uygulamaya koyamadığı puanlama sistemine geçilmesinin daha iyi olacağını düşünmekteyim. Bu uygulamayla her hanenin gelirine göre ailenin yardım puanı olacak bu puana göre hangi yardımlardan ne miktarda yararlanacağı belli olup bir kriter belirlenmiş olacaktır."

Personel-4: "İlgili mevzuatta sorun teşkil edecek eksiklikler bulunmaktadır."

Sorunlardan ilki mevzuat kapsamında vakıfların kamu kurumu olarak görülmemesidir. Sosyal Güvenlik Kurumu ve Yüksek yargı kararları uyarınca vakıflar, kamu kurumu olarak nitelendirilirken Sosyal Yardımlar Genel Müdürlüğü özel tüzel kişilik olarak nitelendirmektedir. Sonuç olarak vakıfların yaptıkları iş ve işlemler kamu işidir.

Çok uzun yıllardır çalışan vakıf çalışanları kadrosuzdur. Tayin hakları olmadığı için eşlerinin tayinleri durumunda aileler giderilmesi imkânsız mağduriyetler yaşamaktadır. Yüksek yargı kararları uyarınca kamu kurumu niteliğinde olan bu vakıflar sosyal devlet ilkesi uyarınca görev yapmaktadırlar. Bu nedenle, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı ile Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığının on binlerce vakıf çalışanının sorunlarının çözümü noktasında ivedi bir çalışma yapması gerekmektedir."

Verilen cevaplardan kanunlaştırma aşamasına ilişkin öneriler ve eleştiriler birkaç noktada toplanabilir. Bunlar vakıf aracılığıyla yardım edilecek kişilerin tespitinde yaşanan aksaklıklar, vakfın özel hukuk kişisi mi yoksa kamu tüzel kişiliği mi olduğu yönündeki hukuki tereddüt ve vakıf çalışanlarının özlük hakları şeklinde kategorize edilebilir.

Mülakatlar neticesinde Çal SYDV personelinin kanunlaştırma aşamasına dair diğer bir endişesinin ise vakfın hukuki niteliği noktasında olduğu görülmüştür. Çal SYDV çalışanları vakfın 3294 sayılı kanunla kurulmasına karşın mahkemelerce özel hukuk tüzel kişisi olduğuna dair alınan kararların birbiri ile çelişkili olduğunu düşünmektedirler. Bu çelişkinin ise hem yardım noktasında hem de özlük hakkı noktasında belirsizlik oluştuğunu ifade etmişlerdir.

5.5. Uygulama Aşaması

Politika uygulaması, kamuya açık bir sorunu ele almak için eyleme geçilmesidir. Bu aşamada, bir politika önerisinin tasarımı yürürlüğe konulur ve politika, gerektiğinde diğer kuruluşlarla birlikte ilgili devlet daireleri ve kurumları tarafından uygulanır. Politika uygulaması, hükümetin başarısı için kritik öneme sahiptir. İdeal bir siyasi ortamda bile, uygulama süreci politika yapımcıların niyetlerini yeterince yansıtmıyorsa hiçbir politika başarılı olamaz. Politika uygulamasına yönelik yaklaşımların tartışılmasının başlangıç noktası, 'uygulama' terimiyle ne demek istediğimizi düşünmek olmalıdır. Politika onaylandıktan veya kabul edildikten sonra politika oluşturma sona ermez. Bu sürekli bir süreçtir. Açıktır ki, politikanın uygulanması, politika yönetiminin mantıksal bir sıralamasından yalnızca bir tanesidir. Politika hedeflerine ulaşılmasında en önemli aşamadır (Kulaç ve Özgür, 2017:149-150).

Vakıf personelleri, Vakıf müdürü ve Vakıf Başkanı/Kaymakam ile yapılan mülakatlarda uygulama aşaması ile ilgili olarak aşağıdaki sorular sorulmuş ve verilen cevaplar aşağıda belirtilmiştir.

Soru-1: "Çal özelinde SYDV politikaları uygulanırken kurumunuzdaki sokak düzeyi bürokratlarının (halkla direkt etkileşimdeki kamu personelleri) politika başarı ya da başarısızlığına etkileri nelerdir?"

Personel-1: "Sokak düzeyi bürokratlarının yaptığı işi sahiplenmesi ve halkla etkileşim halindeyken kendini onların yerine koyması ve onların sorunlarını kendi sorunu bilip çözüme kavuşturmaya çalışması yardım politikalarının başarıya ulaşmasında büyük bir etkiye sahiptir."

Personel-2: "Vatandaşlarla direkt etkileşimde olduğumuzdan vakfımızın yardımlarıyla alakalı tüm başvurularda doğru bir şekilde bilgi vererek ve de vatandaşları doğru bir şekilde yönlendirerek talepleri en kısa sürede sonuçlandırmaya çalışmaktayız. Yardımlarla alakalı bilgi kirliliği çok fazla olduğundan vatandaşın bu bilgileri bizlerden direkt öğrenmesi politikamızı olumlu etkilemektedir. Bunun yanı sıra hane ziyaretlerimiz sırasında oluşturduğumuz sosyal inceleme raporlarının da tarafsız ve adilane bir şekilde yapılması politikaya olumlu bir etki yapmaktadır."

Vakıf Başkanı/Kaymakam: "SYDV politikaları uygulanırken sahada çalışan personeller ihtiyaç sahibi aileleri kendi ortamlarında ziyaret etmesi empati kurma kabiliyetini geliştirerek daha doğru kararların alınabilmesine katkıda bulunmuştur. İhtiyaç sahiplerinin saha ekiplerini kendi ortamlarında görmeleri Devletin desteğini yanında hissetmeleri adına psikolojik olarak olumlu etki sağlamaktadır."

Görüldüğü üzere SYD Vakıflarında çalışan ve sokak düzeyi bürokrat olarak adlandırabileceğimiz sosyal inceleme çalışanlarının Çal SYDV politikasına etkisi vatandaşlara yardımlar hakkında doğru bilgi aktarma, onları yönlendirme şeklinde tezahür etmektedir. Vakfa başvuran ve ihtiyaç sahibi olan vatandaşlar için hangi yardım türünün uygun olduğu ve yardımdan faydalanma koşullarını vatandaşlara en doğru biçimde aktarmanın Vakıf politikasını olumlu yönde etkisi yapacağı aşikârdır. Vakıf çalışanları vatandaş ve Mütevelli Heyet arasında bir tür köprü vazifesi gördüğü için doğrudan karar alma ve uygulama noktasında etkisi olmasa da yaptıkları çalışmaların başarılı olması Heyetin ve dolayısıyla Vakfın uygulamadaki başarısını arttıracığı söylenebilir.

Soru-3: “Vakıf personelinin görevleri esnasında karşılaştıkları zorluklar nelerdir?”

Personel-1: *“Vakıfa yardım başvurusunda bulunan vatandaşların yardım başvurularının yasal mevzuat nedeniyle olumsuz sonuçlandığı durumlarda bu olumsuzluğu vakıf çalışanından bilip yersiz olarak vakıf çalışanına tepki göstermeleri, aynı yardımların dağıtım esnasında sahada olan vakıf çalışanlarının vatandaşların tehditlerine karşı savunmasız halde olması vakıf çalışanlarının karşılaştığı zorluklar olarak gösterilebilir.”*

Personel-2: *“Vakıf personeli olarak bizler toplumun hemen her kesimiyle ilgilenmekteyiz ve bu ilişki zamanla birçok sıkıntıya sebep olmaktadır, özellikle toplumun dezavantajlı gruplarıyla ilgilenirken istenmedik sorunlar da yaşamaktayız. Vatandaşın bir kesimi talep ettiği yardımı alamayınca ya da yetersiz bulunca hedef olarak çalışanları seçmekte ve psikolojik baskı hatta fiziksel şiddet dahi uygulamaktadır, ayrıca bizler halen dahi kamu personeli olarak görülmemekteyiz ve mütevelli heyetinin kararlarıyla işe alınıp işten ayrılıyoruz bu durumda çalışanların özlük hakları ve çalışma güvenceleri bakımından olumsuz bir durum ortaya koymaktadır. Heyetin sivil üyeleri özellikle bazı yerlerde bu durumu bir baskı aracı olarak kullanmaktadırlar.”*

Verilen cevaplar ışığında uygulama aşamasına yönelik olarak değerlendirme yaptığımızda sokak düzeyi bürokratlar olan Vakıf çalışanlarının vatandaşların doğrudan başvurusu, muhtarların başvurusu, e-devlet üzerinden başvuru ve hane ziyaretleri ile ihtiyaç sahibi vatandaşlar hakkında veri topladıkları görülmektedir. Vakıf çalışanlarının yardıma karar verme noktasındaki etkileri bu işlevlerden ibarettir. Nihai karar verme merci mütevelli heyettir.

5.6. Değerlendirme Aşaması

Değerlendirme, şeylerin liyakatini, değerini ve değerini belirleme sürecidir. Değerlendirme, herhangi bir disiplinli entelektüel ve pratik çabada önemli bir analitik prosedürdür. Değerlendirme, daha iyi ilerlemek için geriye bakmak anlamına gelir. Kamu görevlilerinin geleceğe yönelik çalışmalarında mümkün olduğunca sorumlu, yaratıcı ve verimli hareket edebilmeleri için hükümet faaliyetlerini ve sonuçlarını izlemek, sistemleştirmek ve derecelendirmek için bir mekanizmadır (Dye, 2008: 17). Sonuç olarak, halkın, hükümet yetkililerinden bu politikaların geçerliliği, verimliliği ve etkinliğinden sorumlu olmasını bekleme hakkı vardır. Bu nedenle politika değerlendirmesi, politika sürecinde bir politikanın etkilerinin kasıtlı mı yoksa kasıtsız mı olduğunu ve sonuçların hedef kitle ve bir bütün olarak toplum için olumlu mu yoksa olumsuz mu olduğunu belirlenebileceği kesinlikle kritik bir aşamadır. (Demir, 2011:165).

Çal ilçesi SYD Vakıflarının gerçekleştirmiş olduğu yardım faaliyetleri 2020 yılı baz alınarak incelenmiştir. İnceleme gerçekleştirilecek dönem belirlenirken Bütünleşik Sosyal Yardım Bilgi Sistemi (BSYS) yardımı ile ve yakın dönemlerin veri olarak alınması daha sağlıklı olacağı düşüncesiyle bu dönem seçilmiştir. Burada incelenmiş olan veriler Çal ilçesi Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı kaynakları kullanılarak elde edilmiştir. Yardımların incelendiği Çal ilçesi nüfusu 2020 yılına göre 18.579'dur. Bu nüfus, 9.175 erkek ve 9.404 kadından oluşmaktadır. Yüzde olarak ise %49,38 erkek, %50,62 kadındır.

Vakıf personelleri, Vakıf müdürü ve Vakıf Başkanı/Kaymakam ile yapılan mülakatlarda değerlendirme aşaması ile ilgili olarak aşağıdaki sorular sorulmuş ve verilen cevaplar aşağıda belirtilmiştir.

Soru-1: "Daha etkin ve verimli SYDV politikaları için önerileriniz hem Türkiye hem de Çal özelinde nelerdir?"

Personel-1: "SYDV yapılan başvuruların amacına uygun bir şekilde sonuçlandırılması ve hane ziyaretlerinin etkin bir şekilde yapılabilmesi için vakıf personel sayısının artırılması, vatandaşların yardım başvurularının vatandaşın yaşadığı hane ziyaret edilerek gerekli incelemeler yapıldıktan sonra karara bağlanması yardımların daha adaletli bir şekilde dağıtılmasını ve yardım politikalarının gerçek manada amacına ulaşmasını sağlayacaktır."

Personel-2: "Yapılan tüm yardımlar vatandaşlar için alışkanlık haline gelmektedir ve bu yardımların devletçe herkese yapılan mecburi yardımlar algısı oluşturmaktadır. Bunun yerine vatandaşların yardıma yönlendirilmelerinden ziyade iş istihdamı oluşturularak bilgi ve becerileri kapsamında işe yerleştirilmeleri gerekmektedir."

Muhtaç vatandaşların daha iyi tespit edilebilmeleri ve işlerin daha verimli yürütülebilmesi için yeterli sayıda personel alımı yapılmalıdır. Vakıfların özel tüzel kişilikten çıkarılıp kaymakamlığa bağlı kamu kurumu ve müdürlük haline getirilmesi gerekmektedir. İş ve işlemlerin Sosyal Hizmetler Müdürlüğü gibi daha adilane yapılmasını sağlar. Yapılan yardımların herkese değil, muhtaç durumda olan kişilere yapıldığı bilgisi vatandaşlarımıza duyurulmalıdır."

Vakıf Müdürü: "Genel olarak sosyal yardımların birçok kuruluş tarafından farklı kanallardan ve mükerrer olarak yapılmaktadır. SYDV'lerde Genel Sağlık Sigortası (GSS) yapılırken aynı işin devamının Sosyal Güvenlik Kurumunca (SGK) tarafından yapılması ve vatandaşın iki kurumda işlem yaptırması, Sosyal Hizmet Merkezlerinin Sosyo ekonomik destek, engellilere yönelik maaşlar bağlarken SYDV'ler tarafından da nakdi yardımlar, doğum yardımı ve engellilere yönelik maaşlar bağlanmaktadır. Hane ziyaretlerinin, kurum işlemlerinin hem vakıflarca hemde Sosyal Hizmet merkezlerince ayrı ayrı yapılarak kamu israfına (Personel, araç, yakıt, zaman kaybı) neden olduğu vakıf personelinin 4857 Sayılı İş Kanununa tabii olarak çalıştığı, Özel Hukuk Tüzel kişiliğine sahip olduğu Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı Sosyal Yardımlar Genel Müdürlüğü'nün verdiği görev ve genelgelere göre çalıştıkları, norm kadroların, özlük haklarının Genel müdürlükçe belirlendiği, Genel Müdürlüğün kullandığı Bütünleşik Sosyal Yardım Bilgi Sistemini Kullandıkları 3294 ,5510 ve 2022 Sayılı kanunlara göre kamu adına işlem yaptıkları ve aylık bağladıkları, resmi plakalı araç kullandıkları, 4734 Sayılı Kamu ihale Kanununa tabii oldukları, İçişleri Bakanlığı Mülkiye Müfettişleri, Sosyal Yardımlar Genel Müdürlüğü Müfettişleri ve Vakıflar Genel Müdürlüğü teftişlerine tabii oldukları ve bu sorunların çözümü için önerim, SYDV, Sosyal Hizmet Müdürlükleri ve SGK'lerin tek bir çatı altında toplanarak aynı hizmeti veren personellerin de aynı statü altında birleştirilmesi, Sosyal Devlet ilkesi adına verilen desteklerin tek bir kanaldan sağlanması, verilen görevler ve bağlanan aylıkların başvurular için bütün iş ve işlemlerin e devlet üzerinden yapılması. yönündedir."

Verilen cevaplar doğrultusunda değerlendirme aşamasına yönelik olarak genel bir değerlendirme yaptığımızda Vakfın her düzeydeki çalışanlarınca dile getirilen hususlar Vakıf personelinin yetersizliği ve kalifiye olmamaları, Vakıf yardımlarının insanları çalışmaktan alıkoyduğu, sosyal yardımların farklı kamu kurum ve kuruluşlarınca değil tek elden yapılması gerektiği, Vakfın yapısındaki sivil unsurların çıkartılıp idari bir kamu kurumu yönünde ağırlık kazandırılması gibi unsurların ön plana çıktığını görmekteyiz

SONUÇ VE POLİTİKA ÖNERİLERİ

SYDV'ler genel olarak ülkemizde sosyal yardımların yerel dağıtıcılarıdır. Kuruldukları günden bu yana hukuki nitelikleri tartışma konusu olmakla birlikte SYDV'lerin kamu tüzel kişiliği olduğu yönünde görüşler bulunmaktadır. Kanunla kurulduğu ve kamu kaynaklarını kullandığı için ve yapının en başından itibaren yerelin en üst idari otoritesi olduğu için kamu tüzel kişisi olduğu yönünde değerlendirmeler yapılmıştır. SYDV'lerin ülkemiz sosyal yardım sistemindeki rolü oldukça yüksektir. Yerelde geniş bir yelpazede hizmet veren SYDV'lerden yararlanan kişi sayısı nüfus artışına bağlı olarak her geçen gün artmaktadır. Bu durum, Türkiye'de sosyal yardım sistemindeki sorunların ve karmaşanın bir an önce giderilmesi ihtiyacını ortaya çıkarmaktadır. Ülkemizde ihtiyaç sahibi vatandaşları doğrudan ilgilendiren sosyal yardımlara ilişkin yasal belirsizliğin giderilmesi, sosyal yardımların kapsamlılığına ilişkin kafa karışıklığını, zaman ve kaynak israfını önleyecektir. Çalışma kapsamında yapılan analizler ve elde edilen bulgular sonucunda birtakım politika önerileri sunmak mümkündür.

Bu bağlamda Türkiye genelinde Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıflarının etkinliklerini arttırmaları için önerileri öz olarak maddeler halinde sıralayacak olursak;

- Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıflarının faaliyetleri faaliyet sahasındaki yoksulluğu geçici olarak hafifletmekten ziyade kalıcı olarak ortadan kaldıracak şekilde yeniden düzenlenmelidir.
- Sosyal Yardımlar nakit ağırlıklı olmaktan ziyade istihdamı artırıcı bir hale getirilmelidir. Böylelikle kişilerin SYD Vakıflarına olan bağımlılıkları azalacak ve kendi geçimlerini kendileri sağlayabilecek konuma geleceklerdir.
- Vakıfların hukuki anlamdaki konumu da netleştirilmelidir. Özel hukuk mu yoksa kamu hukuku kişi olup olmadığı kuruldukları günden bu yana tartışma konusu olan sosyal yardımlaşma ve dayanışma vakıfları kamu kaynağı kullanmakla kamu hukuku kişisine benzemekle beraber çalışanlarının iş kanununa tabi olmaları, vakıf senedi ile kurulmaları gibi bazı noktalarda ise özel hukuk kişisi olmaya yaklaşmaktadır. Bu ikiliğin giderilmesi vakfın faaliyetlerinde hukuki anlamda belirlilik sağlayacaktır.

Bu çalışma Çal özelinde SYDV politikası çözümlemesi üzerine olduğu için Çal Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfının etkinliğinin ve verimliliğinin artırılması için de birtakım politika önerileri sunulabilir:

- SYDV gündemleri oluşturulurken her yörenin kendine has özellikleri ve ihtiyaçlarının dikkate alınması gerektiğinden Çal SYDV gündemi oluşturulurken vatandaşların yanı sıra muhtarların, çeşitli sivil toplum kuruluşlarının ve yerel yönetimlerin talepleri de dikkate alınmalıdır. Böylece Çal SYDV, Çal'daki ihtiyaç sahibi vatandaşların gerçek ihtiyaçlarına cevap verebilecek şekilde çalışabilecektir. Örneğin kış şartlarının ağır geçmediği Çal ilçesinde yakacak yardımı faaliyetlerine ağırlık vermek yerine daha çok

tarım ve hayvancılıkla geçinen insanlar yaşadığı için bu konularda yardımlarda bulunulması noktasına ağırlık verilebilir.

- Ülkemizin birçok yerinde olduğu gibi Çal ilçesinde de bilhassa Ramazan ayı içerisinde hayırsever vatandaşlar ve çeşitli sivil toplum kuruluşları tarafından kendi inisiyatifleri ile ihtiyaç sahibi vatandaşlara yönelik yardımlar yapılmaktadır. Bu yardımların koordine bir şekilde yapılmadığı zamanlarda bazı vatandaşlar hem Vakıftan hem de sivil toplum kuruluşlarından yardım alırken bazı durumlarda da ihtiyaç sahibi vatandaşların bir kısmı bu yardımlara ulaşamamaktadır. Bu sıkıntının giderilmesi adına Çal için yardımda bulunacak hayırsever vatandaşların ve sivil toplum kuruluşlarının Vakıf ile koordine olarak mükerrer yardımların önüne geçilerek daha fazla ihtiyaç sahibi vatandaşın yardımlara ulaşmaları sağlanmalıdır.

Author Contributions / Yazar Katkıları: The author declared that she has contributed to this article alone. Yazar bu çalışmaya tek başına katkı sağladığını beyan etmiştir.

Conflict of Interest / Çıkar Beyanı: There is no conflict of interest among the authors and/or any institution. Yazarlar ya da herhangi bir kurum/kuruluş arasında çıkar çatışması yoktur.

Ethics Statement / Etik Beyanı: The author(s) declared that the ethical rules are followed in all preparation processes of this study. In the event of a contrary situation, Pamukkale Journal of Eurasian Socioeconomic Studies has no responsibility, and all responsibility belongs to the author(s) of the study. Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara uyulduğunu yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Pamukkale Avrasya Sosyoekonomik Çalışmalar Dergisi hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk çalışmanın yazar(lar)ına aittir.

KAYNAKÇA

- Akdoğan, A. (2013). *Gündem Belirleme. M. Yıldız, & Z. Sobacı içinde, Kamu Politikası Kuram ve Uygulama* (s. 220-227). Adres Yayınevi, Ankara.
- Akıncı, B. (2018). "Türkiye'de Kamu Politikası Oluşturma Sürecinde Yeni Aktör: Cumhurbaşkanlığı Politika Kurulları", *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 9(16), 2128-2146.
- Akman, E., Kulaç, O. ve Chiftchi, A. (2021). "A New Government System in Turkey: Presidency Government System", *ASSAM Uluslararası Hakemli Dergi*, 8(19), 164-178.
- Araral, E., Fritzen, S., Howlett, M., Ramesh, M. ve Wu, X. (Eds.). (2013). *Routledge Handbook of Public Policy*, Routledge, London.
- Babahanoğlu, V. (2017). "Kamu Politikası Bağlamında İran ve Türkiye Enerji Politikalarının Karşılaştırılması: İşbirliğine Yönelik Fırsat ve Engeller Üzerinden Bir Değerlendirme", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl, 5, 404-417.
- Babaoğlu, C. (2013). *Kamu Politikası Sürecinde Sivil Toplum Kuruluşlarının Rolü, İçinde Mete Yıldız ve Mehmet Zahid Sobacı (Der.), Kamu Politikası—Kuram ve Uygulama*, Adres Yayınları, Ankara, 166-187.
- Babaoğlu, C., & Kulaç, O. (2021). *Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminde politika kurulları*, E. Akman içinde, *Farklı Boyutlarıyla Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi* (s. 177-199), Nobel Yayınevi, Ankara.

- Cattaneo, K. H. (2018). "Applying Policy Theories to Charter School Legislation in New York: Rational Actor Model, Stage Heuristics, and Multiple Streams", *Educational Policy Analysis and Strategic Research*, 13(2), 6-24.
- Çakır, C. (2017). "Geçmişten Günümüze Türk Eğitim Sistemindeki Gelişmeler: Bir Kamu Politikası Aktörü Olarak Milli Eğitim Şuraları Özelinde Bir Değerlendirme", *Sosyal ve Beşerî Bilimler Dergisi*, 9(2), 31-48.
- Çevik, H. H., Demirci, S. (2012). *Kamu Politikası: Kavramlar, Aktörler, Süreç, Modeller, Analiz, Karar Verme*. Ankara, Seçkin Yayıncılık.
- Demir, F. (2011). "Kamu Politikası ve Politika Analizi Çalışmalarının Teorik Çerçevesi", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* (30), 107-119.
- Dilik, S. (1988). "Sosyal Güvenliğin Tarihsel Gelişimi", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 43(1), 41-80.
- Donat, Y. (1987). *Yavuz Donat'ın Vitrininden 3-Özal'lı Yıllar 1983-1987*, Bilgi Yayınevi, İstanbul.
- Dye, T. R. (2008). *Understanding Public Policy*, 12th Edition, Prentice Hall, Upper Saddle River, New Jersey.
- Dye, T. R. (2013). *Understanding Public Policy*. 14th Edition, Pearson Education, New Jersey.
- Fidan, A. (2006). *Sosyal Politikaya Katkısı Açısından 5393 Sayılı Belediye Kanunu* Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi S.B.E., İstanbul
- Gül, H. (2015). "Kamu Politikası Analizi, Yöntemleri ve Teknikleri", *Yasama Dergisi*, (29), 5-31.
- James E. Anderson (2010). *Public Policymaking*, 7th Edition, Elm Street Publishing Services, Boston.
- Jann, W. and Wegrich, K. (2007). "Theories of the Policy Cycle", Fischer, F., Miller, G. J., Sidney, M. S. (Eds.). *Handbook of Public Policy Analysis*, Crc Press, p. 43-62.
- Kaptı, A. (2011). *Kamu Politika Sürecinde Klasik Yaklaşım Modeli*, A. Kaptı içinde, Kamu Politika Süreci: Teorik Perspektifler, Seçkin Yayıncılık, Ankara.
- Karakurt, A. (2007). "Düşünce Kuruluşları ve Politika Sürecindeki Roller", *Amme İdaresi Dergisi*, 40(2), 1-20.
- Kazgan, G. (2002). *Küreselleşme ve Ulus-Devlet: Yeni Ekonomik Düzen*, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Korkmaz, M. (2014). *Sosyal Medya-Kamu Politikaları Etkileşimi: Gezi Parkı Olayları Üzerine Bir Değerlendirme*, Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi S.B.E., Ankara.
- Korkmaz, M. (2014). *Sosyal Medya-Kamu Politikaları Etkileşimi: Gezi Parkı Olayları Üzerine Bir Değerlendirme*, Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi S.B.E., Ankara.
- Kulaç, O. (2016). *Bir Kamu Politikası Çözümlemesi: Türkiye'nin Yurtdışı Lisansüstü Burs Politikası*, Doktora Tezi, Pamukkale Üniversitesi S.B.E., Denizli.
- Kulaç, O. (2018). *Türkiye'nin Yurtdışı Lisansüstü Burs Politikası*, C. Babaoğlu, & E. Akman içinde, Kamu Politikası Analizi Türkiye Uygulamaları (s. 109-143), Gazi Kitabevi, Ankara.

- Kulaç, O. ve Özgür, H. (2017). "An Overview of the Stages (Heuristics) Model As A Public Policy Analysis Framework", *European Scientific Journal*, 13(12), 144-57.
- Kulaç, O. ve Çalhan, H. S. (2013). "Bir Kamu Politikası Süreci Analizi: Millî Eğitim Bakanlığı ve Yükseköğretim Kurulu Yurtdışı Lisansüstü Bursları", *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (DÜSBED)*, 5(10), 205-225
- Kutlu, D. (2015). *Türkiye’de Sosyal Yardım Rejiminin Oluşumu: Birikim, Denetim ve Disiplin*, Nota Bene Yayınları, Ankara.
- Lipsky, M. (1980). *Dilemmas of the Individual in Public Services*, Russell Sage Foundation, New York.
- Ökten, A. ve Akman, E. (2018). "Türkiye’de Yönetişim Alanında Hazırlanan Lisansüstü Tezlerin İçerik Analizi (2000-2016)", *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 32(4), 1027-1045.
- Örselli, E. ve Babahanoğlu, V. (2016). "Türkiye’nin Göç Yönetimi ve Göç Politikalarının Gelişimi: Bir Kamu Politikası Analizi", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(43), 2063-2072.
- Örselli, E., Babahanoğlu, V., ve Bilici, Z. (2018). *Kamu Politikalarında Yeni Aktörler: Cumhurbaşkanlığı Politika Kurulları ve Ofisleri*, *Turkish Studies Economics, Finance and Politics*, 13(30), 303-318.
- Özgür, H., and Kulaç, O. (2015). An Analysis of the Studies on Think Tanks Success and Ranking. *European Scientific Journal*, 73-90.
- Öztepe, C. M. and Kulaç, O. (2019). *Ethical Decision-Making In Turkish Public Administration And Policy*, *Public Administration Issues* (5), 62-78.
- Samadova, V. (2017). "Kamu Politikasında Rol Oynayan Sivil Aktörler", *Göller Bölgesi Aylık Hakemli ve Kültür Dergisi*, 51, 60-65.
- Sevük, M. Y., Akın, P. (2019). Kamu Politikalarını Etkileyen Resmi, Sivil ve Uluslararası Aktörler, *Hukuk Fakültesi Dergisi*, 5(2), 167-183.
- Sobotková, L. and Kulaç, O. (2020). *The Success of Think Tank in Turkey and the Czech Republic: A Comparative Analysis in the 10-Year Perspective*, *Agathos*, 11(1), 356-378.
- Tamzok, N. (2007). *Kamu Politikası Analizi: Elektrik Enerjisi Sektörü*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi S.B.E., Ankara.
- Türk Dil Kurumu (TDK). tdk.gov.tr (Erişim Tarihi 22.04.2020).
- Usta, A. (2013). "Kamu Politikaları Analizine Kuramsal Bir Bakış", *Yasama Dergisi*, 24, 78-102.
- Yatkın, Ş. (2019). *1986-2017 Döneminde Türkiye’nin Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları Politikasının Çözümlemesi*, Pamukkale Üniversitesi S.B.E., Denizli.
- Yüksel, E. (2001). *Medyanın Gündem Belirleme Gücü*, Çizgi Kitabevi, Konya.